

Kránitz Mihály–Török Csaba
TEOLÓGIAI MÓDSZERTAN

Kránitz Mihály–Török Csaba

TEOLÓGIAI MÓDSZERTAN

Elméleti és gyakorlati bevezetés

Budapest 2008

TARTALOM

BEVEZETÉS	9
I. RÉSZ: ELMÉLETI MÓDSZERTAN	11
1. § Általános szellemtörténeti kitekintés	11
1. Az írás története	12
2. A nyomtatás története	16
3. Az egyetemek története	19
4. A Pázmány-féle egyetem története	23
5. A könyvtárak és levéltárak története	26
2. § Európai kultúra és kereszténység	30
1. Vallás és történelem	30
2. A tudományok rendszere	32
3. A teológia és a tudományok	35
4. A teológia rendszere	37
3. § A módszer mint filozófiai probléma	39
1. Módszert keresve	39
2. Deduktív és induktív rendszerek	41
4. § A teológiai módszer sajátosságai	43
1. A teológia útjai	43
a) Apofatikus teológia	44
b) Katafatikus teológia	46
c) Analógia	48
d) Misztika	50
e) Napjaink kérdései	50
f) Összegzés	54
2. A teológia mint deduktív rendszer	55
a) Axiómák	55
b) Törvények	56
c) Teorémák	56
II. RÉSZ: GYAKORLATI MÓDSZERTAN	57
5. § A tudományos munka alapjai	57
1. Az írás művészete	57
2. Miért írjunk? Mit írjunk?	58

6. §	A tudományos munka műfajai	59
7. §	A tudományos munka forrásai	65
	1. Eredeti dokumentumok	66
	2. Forráskiadások	66
	3. Enciklopédiák, lexikonok, szótárak	68
	4. Szómagyarázatok, konkordanciák	71
	5. Folyóiratok, évkönyvek	72
	6. Internet	75
	a) <i>Alapvető Hittan</i>	75
	b) <i>Dogmatika</i>	76
	c) <i>Erkölcsteológia</i>	77
	d) <i>Kánonjog</i>	77
	e) <i>Filozófia</i>	77
	f) <i>Egyháztörténelem</i>	78
	g) <i>Lelkipásztorkodás-tan</i>	78
	h) <i>Liturgika</i>	79
	i) <i>Patrisztika</i>	79
	j) <i>Biblikum</i>	80
	k) <i>Teológiai lapok</i>	80
	l) <i>Könyvtárak</i>	80
	m) <i>Kiadók</i>	81
	n) <i>Szótárak, lexikonok</i>	82
8. §	A tudományos munka módszere	82
	1. Témaválasztás	82
	2. Vázlatkészítés	85
	3. Anyaggyűjtés	86
	4. Anyagfeldolgozás	88
	5. Anyagrendszerezés	89
	6. Írás	90
	7. Korrektúra	92
9. §	Formai követelmények	93
	1. A szakdolgozat külalakja	93
	a) <i>Papírméret és papírszín, margók</i>	93
	b) <i>A borítólapok</i>	94
	c) <i>A szöveg betűtípusa és betűmérete</i>	95
	d) <i>Sorköz és tagolás</i>	95
	e) <i>Lábjegyzet és egyéb jegyzetformák</i>	96

f) <i>Ábrák, rajzok, statisztikák</i>	97
g) <i>Fejléc és oldalszám</i>	98
h) <i>A bibliográfia összeállítása</i>	98
i) <i>A szakdolgozat egészének struktúrája</i>	99
2. <i>Az idézés és a hivatkozás módja</i>	99
a) <i>Kiadatlan dokumentum, kézirat idézése</i>	100
b) <i>Könyv egyszerű idézése</i>	100
c) <i>Szöveg idézése tanulmányból, esszéből, újságcikkből</i>	100
d) <i>Szócikk (artikulus) idézése</i>	101
e) <i>Szó szerinti és tartalmi idézés, utalás</i>	102
f) <i>Idézés az internetről</i>	103
g) <i>Szentírási idézetek</i>	104
h) <i>Tanítóhivatali megnyilatkozások idézése</i>	104
3. <i>Rövidítések</i>	105
10. § <i>Név- és tárgymutató</i>	106
III. RÉSZ: PÉLDATÁR	109???????

BEVEZETÉS

Az egyetemi oktatás tapasztalata, illetve a tudományos munka kihívásaival való szembesülés után született meg bennünk a gondolat, hogy a hallgatók kezébe egy olyan metodológiai segédkönyvet adjunk, amely hasznos lesz számukra akár a szemináriumi dolgozatok, akár a diplomamunka, vagy egy végső disszertáció megírása alkalmából is. A személyes tapasztalat is arra sarkallt, hogy foglaljuk írásba azokat a módszertani szempontokat, melyek segítségével akár tudományos, akár más jellegű művet könnyedén meg tudnak írni a megfelelő előírások felhasználásával.

Az egyetemi oktatásban alapkövetelmény a metodológia elsajátítása, melynek része egy rövid szellemtörténet, a könyvtár használata, beleértve természetesen a tudományos művek, folyóiratok ismeretét, és egy adott témának az írásos lejegyzését. Ugyanakkor nem feledkezhetünk meg a teológia tudományos módszerének és nyelvének sajátosságairól, illetve az egyéb tudományok rendszerében elfoglalt helyének egyediségéről sem.

A következő oldalakon a hallgatók – reményeink szerint – elsajátíthatják az egyetemi tanuláshoz szükséges metodológiai ismereteket, melyek megalapozhatják jövőjüket is, hiszen itt minden a gondolkodás és a szellem világában mozog, és ha a tudomány egy kis világában már jártasak, akkor kulcsot kapnak az egészhez is. Jó utat és jó felkészülést a módszertan világában!

Budapest, 2008. augusztus 28., Szent Ágoston ünnepén

A Szerzők

I. RÉSZ: ELMÉLETI MÓDSZERTAN

1. § ÁLTALÁNOS SZELLEMTÖRTÉNETI KITEKINTÉS

Mielőtt a módszertan elméleti és gyakorlati kérdéseinek taglalásába belekezdzenék, hasznosnak tűnik, hogy egyfajta szellemtörténeti kitekintést nyújtsunk. Hiszen a tudományos munka kontextusa, az írott nyelv, a tudományosság, az egyetemi világ, a Gutenberg-galaxis csak így érthető meg igazán. Természetesen nem akarunk részletes és minden apróságra kitérő kultúrtörténeti fejtegetést nyújtani. Célunk az, hogy tömören, röviden és átláthatóan a legfontosabb ismereteket közöljük.

Mindez nem egyfajta „szellemi múzeum”, hanem annak megértése, miként jutott el írásos kultúránk, tudományos életünk arra a szintre, amelyen ma áll. Ha ezt nem tennék meg, nem tudnánk a magunk munkásságát szervesen illeszteni az előző korokéhoz, s ezáltal kevés hasznára lennénk az utánunk jövő generációknak. Azért fontos ezt hangsúlyozni, mert minden tudományos munkának van egyfajta alapvető karaktere, amelyet *diakronikus közösségnek* nevezhetnénk. Nem pusztán az adott kor vitáiba, érvelésrendszereibe kell szervesen beleilleszkedni (*szinkronikus közösség*), de abba a hatalmas folyamba is, amely az európai szellem történetét jelenti.

Napjainkban sokan megkérdőjelezik, hogy van-e még értelme ilyen szinten gondolkodni. Mi azonban – éppen keresztény hitünkéből fakadó teológiai meggyőződésünk okán – valljuk, hogy a tudomány nem öncél, nem elmejáték, az ember önörömére szánt foglalatosság, hanem az örök Igazság megragadására tett kísérlet, amelynek során bár bukásokkal és tévedésekkel tarkított úton, de haladunk előre. Ezen az úton felhasználhatjuk az előttünk éltek életének, szellemének örökségét, s törekednünk kell arra, hogy a mi munkásságunk ugyanúgy ne csak az itt és most érdekét szolgálja, hanem legyen támasz, segítség az utánunk jövőknek is.

Az írás története

Az írást sokan – és joggal – az emberi szellem egyik legcsodálatosabb alkotásának tekintik. Az antropológia kutatásai sok oldalról megvizsgálták az ember kommunikációs képességét, és megállapították, hogy az emberi beszéd minőségi ugrást jelent az állati „nyelvekhez” képest. Ez nem másban áll, mint abban a tényben, hogy az emberi beszéd alapját a kifinomult absztrakciós és fogalomalkotó készség jellemzi. Az állatok esetében egy-egy hang vagy hangcsoport egyetlen konkrét jelentéssel rendelkezik (amely a legtöbbször cselekvésre szólít fel, vesztélyre figyelmeztet, fontos információt közöl), így ezeket helytelen lenne szónak nevezni. Ezek akusztikus jelzések, egy példával élve olyanok, mint a KRESZ-táblák hangba öntött megfelelői.

Az ember esetében azonban megjelenik az a csodálatos képesség, hogy artikulált hangokból szabad kombinációk révén akusztikus szavak álljanak össze, amelyek immár nem tárgyakat, cselekvéseket és egyéb hasonlókat, hanem valódi *fogalmakat* jelölnek. Amikor azt mondom: „alma”, nem kell szükségszerűen egy konkrét meghatározható gyümölcsre gondolnom, hanem a fogalmi gazdagság révén gondolhatok a bűnbeesésre, gondolhatok a gránátalmára s még megannyi más dologra. Hogy a hangcsoportnak mi lesz a konkrét jelentése, az tehát magától az elmében lévő fogalomtól, s attól a szöveggörnyezettől fog függeni, amelyben a szó felhangzik.

A beszélt emberi kommunikáció csodálatos adottság tehát, amellyel az ember megküzd azért, hogy a kimondhatatlant is kimondhatóvá tegye (S. Kierkegaard). Van azonban egy hatalmas nehézsége: egyidejűséget és egy helyen tartózkodást követel (ma a távbeszélő és a hangrögzítés megannyi technikájának korában kevéssé érezzük át a beszédnek ezt a legősibb meghatározottságát). Alaphelyzetben csak annak beszélhetek, aki egyidejűleg itt van velem, és aki olyan helyzetben van, hogy a hangom fizikailag elérheti őt. Ezt a korlátot, ezt a radikális meghatározottságot áthidalni az emberiség egy hatalmas kihívása volt. A választ az írás felfedezése adta meg.

Mi is tulajdonképpen az írás? Ha meg próbáljuk ragadni lényegét, az alábbi pontokat kell kiemelnünk:

- Szabályszerű rendszer.
- Egyezményes grafikai jelekből épül fel.
- A jelek hangokat, szavakat, fogalmakat jelölnek.

- A rendszer szabályait egy adott emberi közösség teremti, használja és fejleszti.
- Célja gondolatok, információk rögzítése, továbbítása, az akusztikus kommunikáció lehetetlenségeinek felülmúlása

Az írás mint egyezményes grafikai jelek rendszere az ember képábrázolási vágyából és képességéből fejlődött ki. Már a kőkorból maradtak fenn barlangrajzok, amelyekben a mezolitikum idején (Kr. e. 9000–5000) egyre erőteljesebbé válik a stilizáló igény. Így érkezünk el a *piktogramokig*, amelyek először tárgyakat, élőlényeket jelölnek bizonyos erőteljesen stilizált jel segítségével. Ám ez önmagában még nem kielégítő az írás megszületéséhez – szükség van arra, hogy ez a közlési rendszer immár elvont fogalmakat is ki tudjon fejezni. A fejlődés fázisai a következők:

- *Fogalomírás* – amikor a jel nem csak egy konkrét tárgyat, hanem az ahhoz kapcsolódó elvont fogalmat is jelölt (pl. a víz jele kifejezte a nedvességet is).
- *Szóírás* – amikor a jel egy konkrét szót (egy adott hangcsoporthoz tartozó fogalmat) jelölt, sok primitív nép ebben a fázisban maradt meg, Észak-Amerika nem egy indián törzsetől kezdve sok óceániai népcsoportig.
- *Szótagírás* – az egyszerűsödés szükségessé tette a jelek számának csökkentését. Így azok elkezdtek hangcsoportokat jelölni.
- *Betűírás* – a grafikai jel az adott nyelv egyetlen hangját jelöli, ez a legegyszerűbb rendszer olyan értelemben, hogy viszonylag kevés számú jellel a nyelv teljes szóállományát képes leírni.

A teljes átmenet fázisai kevés helyen dokumentálhatók. Mindazonáltal a Kr. e. IV. évezred mezopotámiai leletei tanúskodnak arról, hogy a képírás hogyan alakul át lassanként a betűírásba. Számos ékírásos jel mutatja egy-egy képírásos jel hatását.

Mindeközben Egyiptomban kialakul az egyedi hieroglifírás, amely bár gyökerében képírás jellegű, összetettsége, kifinomultsága és a rendszer precizitása okán mégis a legmagasabb szintű szellemi teljesítménynek tekinthető. Komplikáltságát az adta, hogy bár alapvetően szóírásról van szó, mégis egyes írásjelek nem teljes szavakat, hanem szótagokat, hangcsoportokat jelöltek, más jelek pedig határozói szerepet láttak el az írásban. Így tehát nem csoda, hogy ezen írás megfejtésével 1820-ig kellett várni, amikor az 1799-ben felfedezett rosette-i kő (egy szöveget tartalmaz, amelyet három módon rögzítet-

tek: görögül és két hieroglifa-írással) segítségével J. F. Champollion azt megfejtette.

Az ehhez hasonló írásmódok, amelyek tehát vegyes tulajdonságokat mutatnak (kép, szó, szótag), sokféle elterjedtek. Ilyen volt a hettiták, az aztékok, a maják írása és sok ázsiai írás.

Újabb áttörést a közel-keleti kultúrák hoztak, amelyek bár alapjaiban átvették az egyiptomi írás nem egy jelét, mégis ráébredtek, hogy az egész rendszer radikálisan leegyszerűsíthető, ha az egyes hangok (pontosan: mássalhangzók) jelölésére használnak egységes jeleket. Így harminc jel ismerete elégséges az írásra való képességhez. Három nagy betűírás alakult ki ebben a kultúrkörben: az ugariti, a proto-sínai és a föníciai. Mindhárom írás jobbról balra haladt. Ezek az ábécék *kvadrát betűkből* álltak, ami azt jelenti, hogy az egyes írásjelek vagy egy négyzetbe, vagy egy négyzet felébe voltak belefoglalhatók. Ez az írásmód egyébként a későbbi szemi-unciális írás megjelenéséig szinte egyeduralkodó volt. Kereskedelmi kapcsolatai és gyarmatai révén ez utóbbi játszotta a legfontosabb szerepet a későbbi európai fejlődésre nézvést.

A görögök a föníciai ábécét vették át először, azonban azt módosítaniuk kellett. Nyelvük sajátos hangszerkezete miatt nem volt elégséges a mássalhangzók jelölése, a magánhangzók számára is szükség volt írásjelekre. Így a föníciai írás átalakult: görög változatában tizenhat jel jelölt mássalhangzót, a többit magánhangzók jelölésére használták. Ezt a kezdeti görög írást *mükénéinek* nevezik. Azonban két lépcsőben megváltozott az írás iránya. Először a mükénéi írás is jobbról balra haladt, majd a Kr. e. VII. században áttértek a *busztrófedon* (ökörszántás) írásra, ami azt jelentette, hogy az egyik sort jobbról balra írták, majd a következőt balról jobbra. Így az olvasás folyamatosan haladt, az egyik sor vége alatt volt található a következő sor eleje. Ez a módszer azonban igencsak nehézkes volt, így végül a Kr. e. V. században egyeduralkodóvá vált a mai napig érvényes olvasási irány: balról jobbra.

Nagyjából ekkor kezdődött meg a latin írás kialakulása is. Első nyelvemlékét a *Forum Romanum*on található *Lapis niger* (a hagyomány szerint Romulus sírja) alatt találták meg a Kr. e. VI. századból. Erre az ábécére hatott úgy a görög, mint az etruszk írás. A latin nyelv hangzóinak sajátossága miatt szükségessé vált a B betűt jelölő írásjel bevezetése, ugyanakkor a C és G sokáig nem különült el (ld. a híres nevet, amely írva: *Caius*, ejtve: Gájusz). Amikor az elkülönülés megtörtént, akkor az a C írásjel enyhe módosításával történt.

A latin írás csak nagybetűt ismert (*maiusculum*), s ezt is igen kötötten, mondhatni szögletesen írták (kapitális írás). Ennek az volt az oka, hogy eredetileg kőfelületre vésték a betűket, s ezt utánozták a más anyagra való íráskor is. Ekkoriban az írás teljesen tagolatlan volt. Csak a Kr. e. III. században vezették be azt a szokást, hogy a szavak közé egy pontot helyeztek középmagasságban (*IOVIS·PATER*), a szóközt csak később találták fel. Az írásképen sokat lendített, amikor – az egyre inkább papiruszra, pergamenre vagy táblára vetett betűk okán – megjelent a korábbinál hajlékonyabb, lendületesebb írásforma (rusztika – Kr. e. I. sz.).

Az íráskép további fejlődését hozta magával az a tény, hogy a Római Birodalom egységes kultúrterületet hozott létre a Földközi-tenger (vagy ahogyan a rómaiak hívták: *Mare nostrum*, a mi tengerünk) medencéjében. Ekkor a fő írófelületté a pergamen lépett elő, s ezen (szemben a viasztáblával vagy a papiruszal) könnyebb volt már kerek, hullámos, gömbölyű vonalakat formálni. Így születik meg az *unciális* írás (Kr. u. III. sz.), amely nem sokkal később (Kr. u. V–VI. sz.) továbbfejlődött a *szemi-unciális* írásba. Ennek sajátága, hogy a betűk már nem követik a kvadrát írás szabályait, vagyis egyfelől rugalmasabbak, hajlékonyabbak, másfelől alul és felül kilógnak a sorokból. Ez már hatalmas lépés volt az egyszerűsödött folyóírás felé.

A népvándorlás s az azt követő századok nem kedveztek az írásbeliségnek. Az egyfajta luxussá vált, amelyet szükségszerűen az állami hivatalok még gyakoroltak, ám e hivatalok adminisztratív (és olykor reális) vezetése is mind inkább áttevődött az írásbeliség végvárait jelentő kolostorokban élt, nevelkedett klerikusok és szerzetesek kezébe. A kolostori írásbeliség bölcsőjét ekkor az ír, az angol és a skót szerzetesek, s a később általuk misszionált germán területek kolostorai jelentették. Az írás ekkor nem fejlődött sokat, ám megjelentek díszítettségekben, vonalvezetésükben újszerű stílusok is (mint pl. a vizigót vagy a meroving írás).

Fontos áttörést jelentett Nagy Károly uralma, mert a Római Birodalom bukása óta legnagyobb kiterjedésű hatalom (800-tól császárság) létrehozásával a kormányzat írásbeliség iránt támasztott igényei is megnöttek. Károly kancelláriájának kiemelkedő alakja volt az Angliából érkezett Alkuin szerzetes. Sokan közvetlenül az ő nevéhez kötik a *károling minuszkula* írás megalkotását, amely – mint neve is mutatja – kisbetűs írást jelentett. Ezáltal az írás egyszerűbbé, folyamatosabbá és mindenek előtt a helyfelhasználás szempontjából is praktikusabbá vált.

A középkor rányomta bélyegét az írásképre is. Az építészetben megfigyelhető jellegzetes stíluselemek köszönnek vissza az írásmódban. Így a román kor írása előnyben részesítette a lekerekített, arányaiiban a kvadrátírás felé tendáló betűket. A gótika azonban előszeretettel alkalmazott hosszúkás, olykor kissé szálkásnak ható betűtípusokat (*gothica*). A kor nagy találmánya azonban mégis a dőltbetűs gót (*gothica cursiva*) lett, amely immár folyóírásnak tekinthető – betűkötési módját mind a mai napig alkalmazzuk.

A humanista tudósok nem kedvelték a gót betűs írást, lévén hogy abban épp az általuk dicsőített klasszikus műveltséget elnyomó vagy éppen elfeledő középkor jelét látták. Így tehát – visszatérni akarván az antik korba – új betűtípusokat kezdtek alkalmazni, ám ezek valójában nem a római kor (csak *maiusculum*), hanem a Karoling-éra (megjelenik a *minusculum*) írásmintáiban gyökereztek.

A reneszánsz korában az írás története elérkezett legfontosabb fordulópontjához: a modern könyvnyomtatás megszületéséhez.

2. A nyomtatás története

Már az ókorban és a középkorban is mutatkozott igény az írott művek sokszorosítására. Ennek legegyszerűbb módja a szövegmásolás volt. Hosszú és időigényes folyamatról lévén szó ez nagy humán energiát emésztett fel, mindazonáltal nem igényelt különösebb technikai fejlettséget vagy jártasságot.

Mindenesetre a középkor végén megjelent a vágy a még nagyobb mérvű írássokszorosításra. Erre az első kínáló megoldás igen kézenfekvő volt: a fametszetek és különféle nyomatok mintájára a mesterek elkészítették az írott szöveg képének negatívját, s arról indult meg a sokszorosítás. Ez igen időigényes feladat volt, hiszen ehhez a teljes írott oldalt precízen ki kellett metszeni. Egyéb hátulütői is voltak ennek a módszernek. Egy elkészült negatív csak egyetlen egy szövegoldal sokszorosítására volt alkalmas, nem ismerve ezáltal a variációk és az utólagos módosítások lehetőségét. Emellett az egyes betűk sem voltak kellőképpen egységesek. Még a legjártasabb mester sem volt képes arra, hogy az egy oldalon előforduló összes azonos betű tökéletesen egyforma képet mutasson. Az így készült nyomtatokat a szakirodalom *táblanyomat* néven ismeri.

Az áttörést technikai szinten az tette lehetővé, hogy a XV. századra a fémművesség igen magas fokra jutott el, s ezért – egyre kifinomultabbá válva – precíziós feladatok betöltésére is alkalmas eszközök készülhettek. Emellett történt más számottevő változás is: a pergamment apránként felváltotta a (merített) papír, amelynek ismerete és technikája Kínából érkezett a muzulmán világ közvetítésével. Ehhez társult az a tény is, hogy a szellemtörténet ekkor hatalmas és igen termékeny korszakát élte. Így tehát minden készen állt a nagy áttörésre.

A felfedezés Johann Gutenberg nevéhez kapcsolódik. A mainzi kereskedőcsaládból származó férfiú strassburgi tartózkodása alatt (1434–1444) kezdett el a szedésen alapuló könyvnyomtatás ötletével foglalkozni. A technikai megoldás viszonylag egyszerű: egységes formák alapján nem egész oldalakat, hanem csak az egyes betűket készíti el ólomból (formatartást biztosít ez a megoldás). Így biztosítja, hogy minden betű egyforma legyen. Ezután az előre elkészített betűnegatívokból egy fakeretben mintegy kirakja (szedés) a teljes szöveget. Ezzel annyi nyomatot készít, amennyit akar – s utána úgy a betűk, mint a keret újra felhasználható. Bár Strassburgban is készített már nyomtatokat, mégis csak Mainzba visszatérve, nagyjából 1452 és 1456 között készíti el híres 42 soros Bibliáját (vagyis minden oldalon 42 sor található, ezáltal az oldalak írásképe azonos, harmonikus). Ez az 1282 folio oldalas, 2564 hasábos remekmű ma is esztétikai élmény. Betűi a gót kézírás jeleit utánozzák, egész írásképe csodálatos harmóniát áraszt.

A sajtógépek innentől kezdve meg sem álltak többé. A humanizmus lázában égő Európa falta a könyveket, pár évtizeddel Gutenberg Bibliája után már alig volt jelentős európai város, ahol ne működtek volna nyomdák. A könyvek révén elkezdett a gondolat is áradni, egyre szélesebb néprétegeket érve el. Megszületett a Gutenberg-galaxis.

Ezután következett a könyvnyomtatás első nagy fázisa, az *ősnymtatványok* kora (Gutenberg Bibliájától 1500. december 31-ig). Ekkor a nyomtatott könyvek részben igyekeztek még betűtípusaikkal utánozni a kézzel írott kódexeket. Ebben az időszakban Budán Hess András nyitja meg az első (a nyomdászmesternek az 1472-es Mátyás elleni összeesküvésben való részvétele okán igencsak kérészerűtlen) magyar nyomdát. Ennek első kiadványa tulajdonképpen a magyar könyvnyomtatás történetét nyitja meg a következő sorral:

*Finita Bude anno Domini MCCCCLXXIII in vigilia penthecostes:
per Andrea Hess*

(Befejeződött [nyomtatása] Budán, az Úr 1473. évében,
Pütkösd vigíliáján, Hess András által)

Meglepő módon azonban az első magyar nyelvű nyomtatott szöveget nem itt, hanem Anton Koberger nürnbergi nyomdájában készítették. Ez a szöveg így hangzik:

<i>O deucheoseeges zenth job keez</i>	(Ó, dicsőséges szent jobb kéz
<i>mel'et magiar ohaitua nez</i>	melyet magyar óhajtva néz
<i>draagha genche neepeunknec</i>	drága kincse népünknek
<i>nag' eoreoma ziueunknec</i>	nagy öröme szívünknek)

A második nagy fázis az *antikvák* kora, amikor megjelennek az írott betűk képétől egyre inkább elszakadó, kifejezetten nyomtatásra jellemző betűtípusok. Közben természetesen a papírkészítés és a könyvkötés technikája is jelentős fejlődésen megy át. Míg az ősnymtatványok sokszor éppoly nagyok, kevésbé kézre állók voltak, mint maguk a kézzel írott kódexek, addig az antikvák korában már egyre inkább törekszenek a kézbevehetőségre, egyre egyszerűbb olvashatóságra. Különösen is fontos ez akkor, amikor megindul a nagy népességfluktuáció, ami magával hozza a vagyontárgyak mellett a könyvek utazásait is nem csak az Óvilágban, de az Újvilág területein is.

Ebben a korszakban indul újra – Hess kezdeményezése és még egy másik feltételezett budai nyomda megszűnte után majd' félévszázados késéssel – hazánkban a könyvnyomtatás. Bár az ország három részre szakadt, a XVI. század közepén mégis megközelítőleg harminc nyomda készít könyveket (a török hódoltsági területen tilos volt nyomda felállítása, ezek tehát mind a Magyar Királyság és az Erdélyi Fejedelemség területén voltak találhatóak). Az ország speciális helyzetét figyelembe véve a nyomdák fő célja egyfelől a nemzeti túlélés, másfelől a felekezetek közötti szellemi harc előmozdítása volt. Nem véletlen, hogy az egymást követő háborúk során a győztesek a legbecesebb hadizsákmánynak a nyomdák felszereléseit, betűkészleteit tartották. Így a XVII. századtól kezdve már azt mondhatjuk, hogy a könyvkiadás eléri azt a fejlettséget, aminek alapján valóban polgári közkinccsé válik az írott betű. A nyomtatás értékét a felvilágosodás kora még inkább kiemeli, hiszen az értelem leghasznosabb eszköze a nyomtatott könyv lesz.

3. Az egyetemek története

Az európai kultúrafogalom gyökere az antik ókorba nyúlik vissza. Ekkor fogalmazódik meg a klasszikus értelemben vett „műveltség” (ma azt mondanánk: „értelmiségi lét”) ideálja, amely egyáltalán nem egyfajta szellemi krém önmeghatározása volt, hanem az emberi létezés egyik legalapvetőbb vonása.

A görög világ nem ismerte a mi fogalmaink szerinti „kulturát”. Az, ami talán ehhez a legközelebb állt, nem más, mint a παιρεία fogalma, ami nevelést, oktatást, átvitt értelemben „műveltséget” jelent. Gyöke a παῖς, vagyis gyermek, ifjú (nevelésre szoruló) szó, származéka pedig a mai napig továbbélő παιδαγωγός, vagyis nevelő, mester.

Mi is tulajdonképpen ez a paideia? Arisztotelész szerint nem más, mint az emberi természetnek a kiegészítése¹, amely alapja minden állami létnek. Vagyis az ember természeténél fogva csak egészen alacsonyrendű, állati életre képes, ám a nevelés által megvalósul benne tulajdonképpeni célja, vagyis elkezd törekedni az ismeretre, a műveltségre, végső soron az igaz és a jó megismerésére.² Az ember, aki nem részesül ebben a nevelésben, ebben a műveltségben, az nem tud valódi emberként élni, hisz az nem ismeri a nyelvet, államot, jogot, művészetet, bölcséletet. Az ilyen csak egészen állat közeli vegetálásra képes. Az ilyen βάρβαρος, barbár, nem ember. A barbár szó eredetileg hangutánzó szó (*bar-bar*), és olyan embert jelöl, aki nem tud értelmesen és érthetően beszélni – vagyis nem is igazán ember.³

Az emberi kultúra csúcsát, beteljesülését épp ezért az jelenthetné, hogyha a *paideia* uralkodna az államon, s nem fordítva; a *paidagógoszok*, *philoszophoszok* lennének a vezetők, s nem a harcosok vagy politikusok – Platón állam-utópiáját is ez a gondolat hatja át. „Ha Szókratész Athénben vagy Platón Szirakúzában nevelési kísérletükkel el is buktak, ez még nem a δαείδᾱσᾱ hiányát jelenti, hanem a filozófia beteljesedését a szükség-szerű szenvedésben a környezet értetlenségével szemben.”⁴

¹ Ld. ARISZTOTELÉSZ, *Pol.* VII 16 p 1337 a 2.

² Vö. PLATÓN, *Resp* VII 540a; *Leg* IV 716c.

³ Ez nagyon sok primitív törzsnél is megfigyelhető mind a mai napig, hogy „ember” névvel csak saját magát, a törzshöz tartozókat illeti, a másikat valami eltérő jelzővel jelöli, ami azt juttatja kifejezésre, hogy csak az az igazán ember, aki az érthető, értelmes (vagyis: *saját*) kulturális közegben él.

⁴ BERTRAM, G., »παιδεύω, παιδεία etc.«, in *ThWNT* 5, 596–625, 603; vö.: PLATÓN, *Ep.* VII 350–352.

Vagyis az ember emberhez méltó, társadalmi létének alapja és csúcsa a *paideia*, a műveltség, amely örökös harcot vív a műveletlenséggel, a barbársággal, amely „gyakorlati szempontok” örve alatt belepja magát a polisz életébe, s alá akarja vetni a tudást a haszonnak s a tisztán anyagi szempontoknak. Az ókori görög kultúraszemléletet ezen alapállás fényében kell értenünk.

Nem csoda hát, hogy az európai oktatás, „egyetemi lét” gyökereit Görögországban, egészen pontosan Athénben kell keresnünk. Az itteni Akadémiát (a pogány műveltség szimbólumát és fellegetvárát) Kr. e. 387-ben alapította meg Platón. Az elnevezés a liget nevéből ered (*Akadémosz*), ahol ez az iskola működött. Itt az ideáljának megfelelő nevelés folyt: a bölcsélet s a vele mintegy jegyben járó matematika mellett különös hangsúlyt kapott az atlétika (*sit mens sana in corpore sano*). Nem ő volt az egyetlen görög bölcs vagy tudós, aki iskolát alapított. Rodoszon a bölcsélet, Kos városában pedig (Hippokratész nyomán) az orvostudomány oktatása virágzott. Idővel azonban mégis egy olyan intézmény vált a görög akadémiai szellem fő képviselőjévé, amely messzire feködtt Hellásztól: az Alexandriai Múzeum (nem a szó mai értelmében!) és Könyvtár.

A latin nyelvű világ más hozzáállást tanúsított a műveltséghez. Az általunk is használt „*cultura*”, kultúra szó a „*colō 3, coluī, cultus*” tőből ered, amelynek jelentése, „1. (földet) művel; transl. lakik; (...) 2. gondolkodik valamiről, gondját viseli; (...) ünnepet megül v. megtart; tisztel, nagyra értékkel v. becsül, imád, szentnek tart”⁵ Az ebből az igéből levezetett névszónak az eredeti jelentése a földművelésre (agrikultúra) vonatkozik – vagyis az embernek a földet művelő, ápoló tevékenységére, amellyel megóvjja, megőrzi és lehetővé teszi létét, túlélését. Cicero (Kr. e. 106–43) az első, aki a *cultura* szót elvont értelemben, „*cultura animi*”-ként használja.⁶ Ezt a kifejezést az ember vallási életének kontextusában kell értenünk. A „lelki kultúra” Cicero számára az ember belső teljességét, ill. a transzcendentális megnyílás által megvalósuló tökéletességét jelenti. Azt sem feledhetjük el, hogy a latin tőből egy másik szó, a „*cultus*” is származik, amely mindenekelőtt a rituális szöveggörnyezetben fordul elő, s az éginek a tiszteletét fejezi ki.⁷

⁵ »*colō 3, coluī, cultus*«, in: GYÖRKÖSY A., *Latin–magyar szótár*, Budapest 1994, 111.

⁶ CICERO, *Tusc. disp.* II, 5.

⁷ Átvitt értelemben alkalmazták ezt a szót emberek (pl. az uralkodó) iránti tisztelet leírására is.

Rómában tehát az oktatás-nevelés ebben a sajátos kontextusban mozgott, nem feledve, hogy a nemzeti öntudat is más volt itt, mint a görögöknél. Ennek legékesebb bizonyítékát Vergilius *Aeneisében* találjuk, ahol az Alvilágra szálló Aeneas találkozik a majdan megszületendő Octavianus Augustus szellemével, aki így foglalja össze a rómaiak hivatását:

*„excudent alii spirantia mollius aera
(credo equidem), uiuos ducent de marmore uultus,
orabunt causas melius, caelique meatus
describent radio et surgentia sidera dicent:
tu regere imperio populos, Romane, memento
(hae tibi erunt artes), pacique imponere morem,
parcere subiectis et debellare superbos.”⁸*

A hatalom őrzését a katonai kiképzés és nevelés professzionizmusa, a rend megőrzését pedig a jog biztosította. Ez utóbbinak alakultak ki magas fokú iskolái Rómában a császárkorban, amelyek egy-egy mester köré szerveződve, sokszor egészen „akadémiai modell” szerint nevelték a tanítványokat. Mindazonáltal Rómában egyetlen olyan iskola sem született, amely függetlenül a mester személyétől, intézményesen fennállt volna úgy, mint Athénban vagy Alexandriában.

A Római Birodalom végnapjai során az oktatás is pusztulásnak indult. Ebben nagy szerepe volt a klasszikus rendszer és központok bezárását kikövetelő, időközben már államvallássá előlépett kereszténységnek. Bár az új vallás nagy alakjai kísérleteztek iskolák nyitásával (pl. Jusztinosz a II. században Rómában), mégis csak két alapítás bizonyult időtállóknak: az alexandriai és az antiochiai iskola. Mindazonáltal ezek (sajátos hitbéli irányultságuk s a művelődés sok része felé mutatott érdektelenségük okán) nem nevezhetők egyértelműen a nagy európai egyetemek elődjének. Ezek az előfutárok az iszlám világban születtek meg, befolyásolva a keleti hatástól (India és Kína ősi nagy iskolarendszereitől), a görög műveltségtől, s a zsidó és keresztény örökségre való nyitottságtól. Perzsia a nevelés egyik központja lett, míg az elpusztult keresztény Alexandria után immár a muzulmán Kairóban nyílt meg egy olyan oktatási központ, amely az egyetem nevet viselte: az Al-Azhar Egyetem.

⁸ VERGIULIUS, *Aeneis*, VI, 847–853.

Európa Nagy Károly és utódai alatt igyekezett felzárkózni az akkori magas szinthez, amelyet az iszlám világ diktált. Nem lehetett hagyni, hogy míg a mór uralom alatt lévő Hispániában fejlett tudományos élet folyt (Toledo, Sevilla, Granada stb.), addig a keresztény világ iskola nélkül maradjon. Károly támogatta a katedrális iskolás rendszerét, emellett az ekkor politikailag kevésbé jelentős Rómának visszaadta a vezető szerepet az Európai kultúra fejlődésében. Ennek jele az a zarándokház és iskola, amelyet Nagy Károly a régi Szent Péter-bazilika mellett nyitott (utóda, a *Campo Santo Teutonico* a mai napig fogad ösztöndíjasokat a német nyelvterületről).

Arról, hogy melyik európai intézmény tekinthető az első egyetemnek, sokan vitatkoznak. A főbb jelöltek a következők: Palermo, ahol kiemelkedő az orvostudomány oktatása (XI. század), Bologna, ahol kiemelkedő a jogoktatás (XII. század) és Párizs, ahol kiemelkedő a bölcsélet és a teológia oktatása (XII. század). Egy bizonyos: ez a kor (a XII. és XIII. század) teremti meg az első tulajdonképpeni európai egyetemeiket, amelyek három nagy fakultásra tagozódnak: orvostudomány, jogtudomány (római és kánoni), bölcsélet és teológia. Ekkor forr ki az oktatás sokáig meghatározó rendszere:

- *Septem artes liberales* – a hét szabad tudomány
 - *trivium* – *grammatica, rhetorica, logica*
 - *quadrivium* – *arithmetica, geometria, musica, astronomia*
- *Universitates* – pápai vagy királyi alapítólevéllel, statútummal
 - *ius*
 - *medicina*
 - *philosophia / theologia*

Az elnevezés – *universitas* – a tanulók és a professzorok összességét jelentette. A magyar *egyetem* szó ennek tükörfordítása, elsőként 1805-ben Verseyhy Ferenc alkalmazta. Az egyetemi előadásoknak két nagy válfaja volt ekkoriban:

- *Lectio* – a professzor felolvasott eredeti műveket, ezeket kommentálta, ezek alapján kifejtette nézeteit.
- *Disputa* – a professzor előadásához kapcsolódóan vitára került sor, amelynek során nem csak a tanulók, de a professzorok is öszszemérvették érveik erejét.

Magyar diákok megfordultak sokfelé, fő célpontjaik Bologna és Párizs voltak. Az Anjou-korban azonban Nagy Lajos megalapítja az első magyar egyetemet Pécsen, 1367-ben (újraalapítva gr. Klebelsberg Kunó kezdeményezése nyomán 1923-ban). Ezt követte Zsigmond 1395-

ben alapított (ó)budai egyeteme. Mindkettő fennállt a török hódoltság idejéig.

Az egyházi felsőoktatás nagy áttörését jelentette, amikor – igen nagy késéssel – Rómában 1551-ben Loyolai Szent Ignác létrehozta a *Collegium Romanum*ot. Ez az intézmény tekinthető az első pápai egyetem őséne. Az alapító szent halála utáni zűrzavarban a (*Collegium Germanicum*mal, később *Collegium Germanico-Hungaricum*mal szoros kapcsolatban lévő) intézmény a tönk szélére jutott. XIII. Gergely pápa közbeavatkozására volt szükség. Ekkor a pápa jelentős vagyonnal dotálta az intézményt, s maga adta ki az új statútumot – innen ered az intézmény máig viselt neve: *Pontificia Universitas Gregoriana* (Pápai Gergely Egyetem).

A jezsuiták feloszlásakor (XIII. Kelemen, 1773) az egyetemen az oktatói tevékenységet az ott végzett egyházmegyes papok vették át. Amikor VII. Piusz Rómába visszatérve első hivatali aktusaként helyreállította a jezsuita rendet (az *Il Gesù* sekrestyéjében írta alá a dokumentumot 1815-ben), akkor visszatértek a jezsuita professzorok. A világiak ezért önálló egyetemet alapítottak, amely a mai napig él *Pontificia Universitas Lateranensis* néven (Pápai Lateráni Egyetem).

Emellett még három egyetemnek van joga a különös jogokat biztosító „pápai” jelzőt viselni:

- *Pontificia Universitas Urbaniana* (Pápai Orbán Egyetem),
- *Pontificia Universitas Salesiana* (Pápai Szalézi Egyetem),
- *Pontificia Universitas Sanctae Crucis* (Pápai Szent Kereszt Egyetem).

Emellett a római egyházi felsőoktatási rendszerekben megjelentek az úgynevezett *athenaeum*ok is, amelyek nem rendelkeznek megfelelő számú fakultással (az egyetemi lét alapkövetelménye), hanem csak egy szakterület oktatására rendezkednek be, ám ezen a szakaterületen önálló intézményként ugyanúgy bocsátanak ki akadémiai fokozatokat.

4. A Pázmány-féle egyetem története

A katolikus megújulás vezéralakja, Pázmány Péter bíboros, esztergomi prímás-érsek 1635-ben alapította meg a török uralom miatti ideiglenes székhelyén, Nagyszombatban egyetemét, amelynek vezetését a jezsuita rendre bízta. Két kara volt: a bölcsészeti és a teológiai. Ezek egészültek ki 1667-ben a jogi karral. Az átalakult belpolitikai helyzet okán a királyi udvar egyre nagyobb ellenőrzésre tett szert az ekkor

egyetlen magyar egyetem fölött. Mária Terézia oktatási reformjának keretében alapult meg 1769-ben a negyedik fakultás, az orvostudományi. Ezáltal már valóban kiterjedt, a nyugatiakkal egy szinten álló egyetemmé fejlődött a pázmányi alapítás.

A királynő – részben a jezsuita rend feloszlatása miatt – 1777-ben Budára költöztette az egyetemet. Épületéül a királyi palotát jelölte ki. Nem sokkal ezután megindult a mérnök- és az állatorvosképzés. 1784-ben II. József kezdeményezésére az egyetem Pestre költözött, a mai Egyetem tér melletti háztömb területére. Az oktatás nyelveként 1844-ig megőrizték a latint, ami előnyösnek mutatkozott a soknemzetiségű hallgatóságra való tekintettel.

A forradalom és szabadságharc utáni nehéz időszakot követően az 1867-es kiegyezés után kezdődött az egyetem történetének egyik legkimagaslóbb szakasza. Új épületek épültek, világhíres tudósok oktattak itt, a hallgatóság száma az első világháborúig nyolcszorosára emelkedett, s ezáltal a pesti egyetem bekerült a világ tizenöt legnagyobb egyeteme közé.

1921-ben az intézmény új nevet vett fel: *Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem* lett. A két világháború köze több változást hozott. A *numerus clausus* törvény már előrevetítette a későbbi rémségek képét. Mindeközben a megcsonkított ország szellemi újraélesztése érdekében megindult a decentralizáció, hogy a vidéki nagyvárosok is szellemi központokká nőjenek. Számos új egyetem alapult ekkor, ezáltal csökkentve a pesti egyetem hegemoniáját.

1945 után nehéz korszak kezdődött. Sokan elmenekültek az országból, másoktól megvonták a tanítási engedélyt, számos felvételiző kirekedt a felsőoktatásból. Ugyanakkor a Hittudományi Kart 1949-ben kizárták az egyetemből, s egy évre rá megváltozott a név is. Azóta létezik az *Eötvös Loránd Tudományegyetem*. Innentől kezdve az egyetem élete és története saját pályát vett.

A Hittudományi Kar akadémiaként igyekezett tovább élni. Erős állami nyomás és ellenőrzés alatt tartva sokszor alig-alig tudta betölteni azt a szerepét, amely megillette volna: mégpedig hogy a magyar teológia fellegvára legyen. Az áttörést Lékai László bíboros hozta meg, aki Nyíri Tamás kezdeményezésére 1978-ban megindította a világi hívek számára is elérhető teológiai képzést, s nagy reformok révén igyekezett visszahozni a Hittudományi Akadémiát a felsőoktatás életébe.

A rendszerváltás után felmerült a Pázmány-féle egyetemnek az újraélesztése, mégpedig a Katolikus Egyház vezetése alatt. Ennek első

lépése az volt, hogy 1992-ben szentszéki hozzájárulással megalapult a Bölcsészettudományi Kar. A Hittudományi Akadémia is Karrá lett, s így létrejött a *Pázmány Péter Katolikus Egyetem – a mi Egyetemünk*.⁹ A Jog- és Államtudományi Kart a Magyar Katolikus Püspöki Konferencia 1995-ben alapította. Az Egyetemen belül a Hittudományi Kar és a Kánonjogi Posztgraduális Intézet – melyet az Apostoli Szentszék alapított 1996-ban – egyházi fakultás jelleggel bír és a *Sapientia Christiana* kezdetű apostoli rendelkezés és az egyházi fakultásokra vonatkozó többi egyházi jogszabály keretei között működnek. A Magyar Katolikus Püspöki Kar által 1998-ban alapított Információs Technológiai Kart a Magyar Akkreditációs Bizottság 2000 decemberében akkreditálta, műszaki informatika szakán az oktatás 2001 szeptemberében indult meg. A Pázmány Péter Katolikus Egyetem és a Vitéz János Római Katolikus Tanítóképző Főiskola fenntartója, a Magyar Katolikus Püspöki Konferencia és az Esztergom-budapesti Főegyházmegye döntött a két intézmény 2008. január 1-jei összevonásáról.

Az Egyetem Magyarországon államilag elismert egyházi egyetem [az 1032/1993. (V. 6.) Korm. határozat, valamint a Felsőoktatásról szóló 1993. évi LXXX. tv. 1. számú melléklete szerint], ennek megfelelően államilag elismert diplomákat ad.

1999. március 25-én a Katolikus Nevelés Kongregációjának N. 1151/98. számú határozatával Egyetemünk **szentszéki alapításúvá** vált (vö. *Ex corde Ecclesiae* általános szabályok 2. és 3. cikkely) és bekerült a világszerte működő nyolcszáz katolikus felsőoktatási intézményen belül a szentszéki alapítólevéllel rendelkező ötvenkét egyetem közé.

A Magyar Katolikus Püspöki Konferencia elnöke hivatalánál fogva az Egyetem nagykancellárja, aki a Szentszék nevében az Egyetem kormányzatának élén áll. Rektor: Ft. dr. Fodor György. Az Egyetem székhelye Budapesten van.

Az Egyetem alapképzést, szakképzést, tudományos és doktori képzést folytat. Oktató- és kutatómunkájában együttműködik a külföldi katolikus egyetemekkel, szakmai tudományos szervezetekkel, továbbá más hazai és külföldi oktatási és tudományos intézményekkel. Fontos feladatának tekinti a nemzetközi kapcsolatok ápolását, továbbá a több mint 400 ezer kötetből álló könyvtárállomány bővítését, beleért-

⁹ Az ismertetés inentől kezdve a következő honlapról véve: <http://www.ppke.hu/tortenet/index.htm> (ellenőrizve: 2007. 08. 17.).

ve a nagy számú saját kiadványokat is. Hallgatói létszáma levelező hallgatókkal együtt közel 8000 fő.

Az Egyetem katolikus intézmény, de felekezeti hovatartozás megkülönböztetése nélkül jelentkezhet bárki, aki elfogadja erkölcsi, fegyelmi rendjét és tiszteletben tartja szellemiségét.

Az egyetem karai alapításuk sorrendjében [a Pázmány Péter Katolikus Egyetem elnevezést az Országgyűlés 2/1993. számú (II. 4.) országgyűlési határozatával elismerte].

- A **Hittudományi Kar (HTK)** a Pázmány Péter bíboros, esztergomi érsek által 1635-ben alapított Egyetem Hittudományi Karának jogutódja. Egyházi fakultás.
- A **Bölcsészettudományi Kart (BTK)** a Magyar Katolikus Püspöki Konferencia 1992. január 30-án kelt 46/1992. számú határozatával alapította, az Apostoli Szentszék Katolikus Nevelési Kongregációjának 1992. január 24-én kelt Prot. N. 223/91/9. számú hozzájárulása birtokában. A Magyar Köztársaság Kormánya 1993. május 25-én kelt 1032/1993. sz. (V. 6.) Kormányhatározatával elismerte.
- A **Jog- és Államtudományi Kart (JÁK)** a Magyar Katolikus Püspöki Konferencia alapította 1995. április 3-án, 503/1995. számú határozatával.
- A **Kánonjogi Posztgraduális Intézet (KJPI)** önállóan működő egyházi fakultás. Az Apostoli Szentszék alapította 1996. november 30-án kelt N. 975/96. számú határozatával.
- Az **Információs Technológiai Kart (ITK)** a Magyar Katolikus Püspöki Konferencia alapította 1998. június 24-én kelt 1246/1998. számú határozatával. A Magyar Köztársaság Kormánya 2001. július 20-án kelt 136/2001. számú Kormányrendeletével akkreditálta.
- **Vitéz János Kar (VJK):** a Magyar Katolikus Püspöki Konferencia és az Esztergom-budapesti Főegyházmegye 2008. január 1-jével vonta össze a PPKE-t és a Vitéz János Római Katolikus Tanítóképző Főiskolát.

5. A könyvtárak és levéltárak története

Amióta az ember ír, megannyi módot is kidolgozott az írás tárolására. Alapvetően ez két módon történt, az írások eltérő célja szerint: az ismeretközlésre szánt, tudományos, irodalmi stb. műveket könyvtárak-

ban (*biblio-théké*), a hivatalos iratokat, állami és államközi dokumentumokat pedig levéltárakban őrizték. A legősibb írásos korokból nincs sok emlékünkhöz, hisz ekkor főleg kőre, szilárd felületre rótták a máig megmaradt írásokat. Azonban Mezopotámiából és Egyiptomból már a Kr. e. II. évezredből vannak dokumentumaink. Ezek olykor egyedi leletek, máskor azonban egész levéltárak kerültek elő (erről részletesebben a bibliatudomány tudósít).

Az ókori Görögország területén kevés utalást találunk akár privát, akár nyilvános könyvtárak meglétére (az irattárak léte az állam érdekei miatt nem lehet kérdéses, még ha leleteink a romlandó írásalapanyag miatt csak ritkán vannak is). Vannak, akik feltételezik, hogy Pszisztratosz Athénben könyvtárat nyitott, de ezt a történelmi kutatók nem tudják kellően bizonyítani. Ami biztos és dokumentált, az az, hogy a hellenizmus világában, Nagy Sándor birodalmának utódállamaiban számos könyvtár nyílt már (ez bizonyosan összefügg a gazdasági, társadalmi, kulturális és technikai fejlődéssel). Ezek közül a legjelentősebb a Kr. e. 300 tájékán a Ptolemaioszok által Alexandriában alapított könyvtár volt. Tekintve, hogy ebben a városban került sor a *Septuaginta*-fordítás elkészítésére, Philón működésére és az egyik kezdeti keresztény szellemi központ kialakulására, ennek a könyvtárnak az értéke felbecsülhetetlen lehetett abban, hogy a zsidó és a keresztény hit kapcsolatba került a klasszikus kultúrával. Emellett nem feledhetjük a pergamoni könyvtárakat, amelyet a helyi királyok gyarapítottak gazdagon (innen ered a *pergamén* szó is).

A rómaiak – mint fentebb láttuk – inkább a jog és a hadtudomány iránt érdeklődtek. Ez magyarázza, hogy számukra a levéltár rendkívül fontos volt – itt őrizték a törvényeket, illetve itt tárolták a legnagyobb gond mellett az államközi szerződéseiket, amelyek hol a háborúra, hol a békére adhattak okot. A levéltár – azaz a *Tabularium* – a *Forum Romanum* mellett, a *Capitolium* oldalában volt található.

A rómaiak irodalmi, szellemi életük akkor virágzott fel, amikor a pun háborúk végére győztesként pontot tettek, majd Kr. e. 146-ban uralmuk alá hajtották a görög államokat. Cato joggal jegyezte meg (persze negatív élel), hogy valójában ekkor a görögök hódították meg a rómaiakat a szónoklataikkal és költészetükkel. Ezután nő a kereslet a könyvek után. Az első nyilvános könyvtárat a költő és szónok, Asinius Pollio (Kr. e. 76–Kr. u. 5) alapította Rómában. Augustus uralmának megszilárdulása a jólét növekedését is magával hozta. Ő maga két könyvtárat alapított: az *Octavianát* és a *Bibliotheca Palatinát*. Ez utóbbi

a mai napig fennáll, bár Napóleon és a francia forradalmi köztársaság jóvátehetetlen károkat okozott állományában. Ettől az augustusi kortól kezdve illendő volt minden művelt ember számára házában egy olvasószobát fenntartani – ezek mondhatni a kor irodalmi szalonjaiként működtek. A IV. századra már majd' harminc nyilvános könyvtár működött a városban.

A népvándorlás korában, illetve Egyiptomban az arab hódítás után súlyos károk érték a könyvtárakat, többségük állománya a tűzvészekben elpusztult. Ami megmaradt a klasszikus műveltségből, azt a kolostorok örökítették tovább, őrizték és másolták. Nem egy közösség rendjének részét képezte az antik szerzők rendszeres olvasásának és másolásának kötelezettsége. A fontosabb kolostori könyvtárak közül említést érdem: Sankt Gallen (magyar történelmi vonatkozásaival), Monte Cassino, Corvey, Reichenau, Fulda. Ezen ősi központok mellé nőttek fel az érett középkor reform- és kolduló rendjeinek új alapítású könyvtárai.

A reneszánsz kor radikális változást hozott. A könyvek birtoklása, élvezése, terjesztése a polgárság számára státuszszimbólum lett. Lorenzo Medici Firenzében csodálatos gyűjteményt állított össze – ez volt a *Bibliotheca Medicea Laurentiana*. Rómában V. Miklós pápa kezdte meg kéziratok, tekercsek, kódexek szervezett és ellenőrzött felvásárlását. Halálakor az állomány háromezer kötetre rúgott. Ezzel lefektette a *Bibliotheca Vaticana* alapjait. Mindazonáltal a kor történészei egyetértenek abban, hogy a XV. század legkiemelkedőbb gyűjteménye a *Bibliotheca Corviniana* volt, amelyet Budán állított fel I. Mátyás. Hatalmas összegekért küldte ki humanistáit egész Európába, hogy értékes kötetekhez, kéziratokhoz jussanak, miközben saját udvarában másolóműhelyt tartott fenn. Ugyanakkor néhány kortársa megemlíti, hogy a könyvtár igazi éke a kulcsín (egységes kötés, Mátyás címerével, gazdagon díszítve), nem annyira a belbecs volt. Buda elfoglalásával (1541) a *Corviniana* addig megmaradt állománya (korábban már a Habsburgok és a Szapolyaiak is gyarapodtak az állományból) török hadizsákmánnyá lett. Évszázadokkal később II. Abdul Hamid (uralkodott: 1876–1909) a politikai közeledés jegyében harmincöt kötetet visszajuttatott Magyarországra. Ma ezek az Országos Széchényi Könyvtár gyűjteményének értékes részét képezik.

A XVI. századtól kezdve a fejlődés egyre inkább a nagy magánkönyvtárakról az értékes közkönyvtárakra helyezi át a hangsúlyt. A könyvtár lesz a modern ember tudásának, kultúrájának temploma,

ahol a polgár sokszor díjmentesen férhetett hozzá nem csak a tudományos művekhez, de a szépirodalomhoz is. Természetesen emellett fennmaradnak a nagy magángyűjtemények (uralkodói udvarok, nemesi családok, nagypolgárság), ám a valóban fontos művek egyre inkább elérhetővé válnak mindenki számára. Mindeközben – a szekularizációs folyamatok révén – nem egy jelentős egyházi gyűjtemény állami tulajdonba kerülve közkönyvtárrá lesz. Európa első jelentős, mindenki előtt megnyitott könyvtárai az oxfordi *Bodleian Library* és a milánói *Bibliotheca Ambrosiana* volt (XVII. sz.).

Sajnos a folyamatossá váló európai háborúk megtépázzák a könyvállományokat. Pusztítás szempontjából a legborzalmasabb időszak a harmincéves háború (1618–1648) és a francia forradalom s az arra következő napóleoni háborúk időszaka (1789–1815). Sok gyűjtemény végleg megsemmisül, mások pedig helyrehozhatatlan károkat szenvednek.

A XIX. században az eladdig kevésbé elterjedt polgári könyvtárak (sok helyütt inkább tudományos jellegű könyvtárakat tartanak fenn) egyre közkedveltebbé válnak, megjelennek a *kommunális könyvtárak*, vagyis az adott helyi közösség által fenntartott, bővített és használt könyvtárak. Ezek sajátos jellege abban áll, hogy egy irányt, egy tudományágat sem részesítenek előnyben, hanem viszonylag ki könyvállománnyal (2000–10 000 kötet) igyekeznek minél átfogóbb és közérthetőbb képet adni a polgárságnak a világról, illetve (s ez is fontos szempont) hozzájárulni ahhoz, hogy a könyvtárhasználók kulturált módon szórakozzanak. Ez magyarázza, hogy napjaink könyvtáraiban a könyvek s folyóiratok, újságok mellett megjelentek az audiovizuális, illetve informatikai eszközök is.

A könyvtárakat alapvetően az alábbi kategóriákba soroljuk:

- **Oktatási intézményekhez kapcsolódók.** Lehetnek ezek iskolák kisebb könyvtárai (már a középkortól él ez a gyakorlat), vagy épenséggel egyetemek milliósra rúgó könyvállományai is. Fellenkülésük a könyvnyomtatás korához kapcsolódik (ekkor válik az anyagilag soha sem kiemelkedően jövedelmező oktatás számára mind inkább hozzáférhetővé a könyvkiadás megannyi remeke). Ezen könyvtárak állománya az adott intézményben oktatott tárgyakra specializálódik, illetve igyekszik a diákoktól elvárható általános ismeretek tárháza lenni. Ilyen célt szolgálnak az egyetemi könyvtárak, általános iskolai és középiskolai könyvtárak.
- **Szakkönyvtárak.** Ezek a könyvtárak egy specifikus területre szakosodnak. Legfőképp az adott terület szaktudósai, szakaemberei,

illetve a képzésben részesülő hallgatók látogatják. Olykor fakultásokhoz, tanszékekhez, máskor nem oktatási célú intézményekhez kapcsolódnak. Ilyen pl. a Nemzeti Filmarchívum vagy a Hadtörténeti Múzeum gyűjteménye.

- **Közművelődési könyvtárak.** Mint fentebb említettük, ez a könyvtárfajta a XIX. században alakul ki. Az ilyen közkönyvtárak hamar nagy népszerűségnek örvendtek. közművelődési könyvtáraink sorában első volt a *Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár*.
- **Nemzeti könyvtárak.** A felvilágosodás korában merült fel először olyan könyvtárak alapításának igénye, amelyek a „nemzetéi”. Ez annyit jelent, hogy az uralkodó (az állam) a fenntartójuk, céljuk pedig egyfajta „egyetemes tudástár” létrehozása az egész nemzet javára. Történeti szempontból az egyik legelső és legrangosabb ezek között a *British Library*. Hazánkban a nemzeti könyvtár gróf Széchényi Ferenc felajánlása nyomán jött létre, kezdetekben részben a Nemzeti Múzeum alapításához kötődően. A nemzeti könyvtár fejlődését biztosította a köteles példányra vonatkozó törvény bevezetése. A hatalmas állomány elhelyezése természetesen gondot jelentett. Végleges megoldást a budavári Királyi Palota felújítása jelentett. Azóta ott található a székhelye nemzeti könyvtárunknak, az *Országos Széchényi Könyvtárnak*.

2. § EURÓPAI KULTÚRA ÉS KERESZTÉNYSÉG

1. Vallás és történelem

Az európai ember számára a történetiség különös súllyal bír. Már az ókortól kezdve foglalkoztatta kontinensünk kultúráit a történelem: Milyen a természete és az értelme? A görögök és a rómaiak világérák ciklusával válaszoltak erre a kérdésre, várva az első aranykor visszatértét.

A zsidó-keresztény kultúrával való kapcsolat megtermékenyítőleg hatott Európára. A szentírási szemlélet – miként G. Greshake egy hasonlattal jellemezte – az időt kilótt nyílhoz hasonlította, amely röpte közben lehet, hogy olykor meg-megpördül, esetleg eltér az egyenes-

től, végül mégis hajszalnyi pontossággal célba ér. Mindenesetre itt még nyitva marad a kérdés, mi köze van a történelemnek a hithez.

A klasszikus filozófia fogalmai, rendszere és a keresztény szentírási alapú gondolat a történelemről Szent Ágoston *De civitate Dei*jében talált sajátos szintézist. Nála két ellentétes erő, Isten városa és a világ, a gonosz városa vívja harcát. Az első alapelve: „*Amor Dei usque ad contemptum sui*”, azaz: „Isten szeretete önmaga megvetéséig”; míg a másodiké ez: „*Amor sui usque ad contemptum Dei*”, azaz: „Önmaga szeretete Isten megvetéséig”. Itt a földön a harc olykor kifejezetten drámai, de nem kétséges, hogy Isten városáé lesz a végső diadal. Ezen szemlélet mögött természetesen felsejlik Ágoston saját személyes tapasztalata, Róma Alarik által történt elfoglalása és feldúlása (Kr. u. 410). Nem sokkal később a barbár törzsek már Észak-Afrikát fenyegették.

Ágoston borús szemlélete a népvándorlás viharai után a középkor felívelő szakaszába fordult át. Ekkorra már nem volt kérdés, hogy a történelmet nemcsak mint ellenséges csatamezőt vagy éppenséggel a pusztulás völgyét lehet szemlélni, hanem úgy is, mint azt a valóságot, amelyben a hit kiteljesíti önmagát, halad a végső célja felé. Isten jelenléte a történelemben magában hordozza a történelemnek a vallásban való jelenlétét is. Ez azt is jelenti, hogy a hívő számára a történelem nem pusztán környezet, egy fás vidék, ahol egyszerűen csak áthalad célja felé igyekezve. A történelem Isten jelenlétének helye, épp ezért Isten megmutatkozásának is helye.

A hit pedig ebben a történelemben él, és ebben a történelemben igyekszik önmagát is mind teljesebben megérteni. Isten kinyilatkoztatásnak hitelessége a történelemben, az ember kulturális-társadalmi, időbeli meghatározottságában gyökerezik. Három szinten át halad előre:

- eredeti forma (a tények, ahogyan megestek);
- reflexív forma (a tények elbeszélése);
- filozófiai forma (a tények és elbeszéléseik végső cél fényében történő értelmezése).

A történelem mindeközben többféle módon hitelesítheti, igazolhatja a hitet. Szent Ágoston számára a reménység ilyen igazoló erő, amely a történelemben mindvégig megmarad. G. B. Vico az ismétlődést, Voltaire a cselekvő beavatkozást, Hegel pedig a szenvedhetetlen szemléletet említi.

A teleologikus (célirányos) értelmezési kulcs, a filozófiai forma valójában nagyon közel áll a keresztény eszkatológiához, a végidőre vo-

natkozó hithez. R. de Vaux szerint az eszkatologikus végpontból kiindulva az üdvtörténet nem más, mint egy folytonos hátratekintés. Isten terve és annak értelme csakis a cselekedetek, események bekövetkezése után válik nyilvánvalóvá. W. Pannenberg ezen teleologikus olvasat fényében mondja, hogy ezáltal a történelem metatörténelemmé alakul át, amely értelmét és célját önmagán túl bírja.

Ugyanakkor a mai értelem számára az igazságot nem lehet a történeti-társadalmi kritériumok felhasználása nélkül megmutatni. Csak-hogy azt megannyiszor tapasztalhatjuk, hogy egy ilyen pozitivistá metodológia önmagában nem kielégítő. Kiegészítésként, komplementer szempontként szükség van a hermeneutikus-interpretatív módszerre, valamint a *Wirkungsgeschichte*, a hatástörténet elemzésére is.

Mindezt az teszi lehetővé, hogy a keresztény hit számára a történelem is szakramentális jelleggel bír. Ez azt jelenti, hogy a történelem eseményei jelek, amelyek a jelölt valóságot sajátosan meg is valósítják. Mindezt a pannenbergi metatörténelem fogalmának fényében érthetjük meg leginkább.

Ezzel a kitérővel arra akartunk rávilágítani, hogy minden teológiai módszernek számolnia kell a történetiséggel mint alapadottsággal. Egy olyan teológiai tudományosság, amely ettől eltekint, nem tud elérkezni az isteni örök igazságoktól az ember valóságáig. Ezzel viszont saját értelmét kérdőjelezné meg, hiszen a hitről való értelmes beszédre nem Istennek, hanem az embernek van szüksége.

2. A tudományok rendszere

A világban minket körülölelő valóságot folyamatosan megismerjük, s az így szerzett ismereteinket értelmezzük és rendezzük. Ez természetes emberi magatartás, amely a közösség szintjén megszüli a tudományt. Azonban van a tudományoknak is tudománya, ami nem az egyes tudományágak tárgyát vagy eredményeit, hanem a tudományok lehatárolását, egymáshoz való viszonyát, a tudományos fogalomalkotás és módszer, az előfeltevések és ítéletek kérdését vizsgálja. Ezt hívjuk tudományelméletnek, amely foglalkozhat úgy egyes tudományágakkal (speciális), mint az összes tudományra egyaránt jellemző kérdésekkel (általános).

A klasszikus tudományelmélet különbséget tesz a vizsgálandó tárgy (obiectum materiale) és aszerint a szempont szerint, ahogyan ezt a

tárgyat vizsgáljuk (*obiectum formale*). Ennek az alapvető megkülönböztetésnek a függvényében beszélhetünk egyetemes tudományról és résztudományról. Egyetemes tudomány a *filozófia*, amely a létet mint létet vizsgálja (*obiectum materialéja* és *obiectum formaléja* egyaránt a lét). Ezzel szemben az egyes résztudományok bizonyos szempontok szerint vizsgálják a valóságot vagy annak egy szeletét (mind az *obiectum materiale*, mind az *obiectum fomale* részleges).

A résztudományokat ezek után aszerint csoportosíthatjuk, hogy valóság mely szeletét és milyen szempont szerint vizsgálják. Így a tudományoknak alábbi módon vázolható fel a rendszere:

- **ABSZTRAKT TUDOMÁNYOK.** Ezek csakis tiszta fogalmakkal és az ezek közötti összefüggésekkel foglalkoznak.
 - **Matematika**
 - **Formális logika**
- **TAPASZTALATI TUDOMÁNYOK.** Ezek az emberi tapasztalásból indulnak ki, a létező valóságot annyiban vizsgálják, amennyiben az a tapasztalás (empíria) révén megismerhető.
 - **Természettudományok.** Ezek a természeti világot mint az emberi társadalomtól független valóságot vizsgálják.
 - *Alkalmazott matematika*
 - *Fizika*
 - *Kémia*
 - *Biológia*
 - *Földrajz*
 - *Csillagászat*
 - **Bölcsészet.** Klasszikus szellemtudományok ezek. Bár a filozófia önmagát mint egyetemes tudományt tételezte sokáig, a tudományok modern rendszerében itt talál helyet. Mint később látni fogjuk, több résztudományról nem egyértelműen állítható, hogy a bölcsészet vagy a társadalomtudományok körébe tartozik-e (pl. nyelvtudomány).
 - *Filozófia*
 - *Etika*
 - *Esztétika*
 - **Társadalomtudományok.** Azon tudományok, amelyek az ember társadalmi valóságát s ennek jelenségeit vizsgálják.
 - *Történettudomány*
 - *Államtudomány*
 - *Politikatudomány*

- *Közgazdaságtudomány*
- *Szociológia*
- *Pszichológia*
- *Nyelvtudomány*
- **Műszaki tudományok**
 - *Építészet*
 - *Gépészet*
 - *Vegyészet*
 - *Térképészet*
 - *Közlekedéstudomány*
 - *Logisztika*
 - *Elektronika*
 - *Számítástechnika, informatika*
 - *Természetvédelem*
- **Alkalmazott tudományok**
 - *Élettudományok*
 - *Egészségtudomány*
 - *Mezőgazdaság-tudomány*
 - *Élelmiszertudomány*
 - *Társadalomtudományok*
 - *Alkalmazott pszichológia*
 - *Oktatástudomány*
 - *Alkalmazott gazdaságtudomány*
 - *Jogtudomány*
 - *Kommunikációtudomány*
- **Interdiszciplináris tudományok.** Ezek olyan tudományok, amelyek nem sorolhatók be egy kategóriába sem, hanem több kategória elemeit ölelik fel, vagy éppenséggel tudományos háttérkérdéseket vizsgálnak.
 - *Interdiszciplinák.* Ezek olyan tudományok, amely két klasszikus tudományág kérdéseit egyesítik magukban.
 - *Multidiszciplinák.* Sok tudományág elemeit ötvözik magukban.
 - *Transzdiszciplinák.* Úgy ötvöznek igen sok tudományt, hogy azokból szintézist alkotva mintegy fel is emelik őket.

A klasszikus nyelv alkalmaz még egy másik alapvető megosztást is:

- **Humán tudományok:** bölcsészet, társadalomtudományok, filozófia.
- **Reáltudományok:** természettudományok (élő és élettelen), illetve alkalmazott tudományaik.

A fenti felsorolás igen vázlatos és sok területet nem említ. Ezzel egy lehetséges rendszervázlatot kívántunk nyújtani. Vannak kifejezetten problémás tudományok. A matematika besorolása kapcsán éppúgy vannak viták, mint például a politikatudomány kapcsán. Léteznek olyan vélemények, amelyek szerint a jog nem nevezhető tudománynak, hisz az pusztán egy zárt rendszer logikája, de nem megismerés, tapasztalás vagy szellemi teljesítmény által fejlődő tudomány. A legtöbb támadás azonban a filozófiát és a teológiát éri, amelyek nem tudnak állításaik alátámasztására a pozitivista, tapasztalatelvű, illetve tisztán racionális tudományképnek megfelelő bizonyítékot, alapot szolgáltatni. Így nem egy helyen felmerült a szekularizált egyetemen annak lehetősége, hogy a teológiai fakultást kizárják az univerzitásokból. Ezért fontos világosan látnunk a teológia és a filozófia viszonyát, amelynek segítségével jobban megérthetjük a teológia és a többi tudomány viszonyát is (ld. a következő pontot).

3. A teológia és a tudományok

„Az ember természete szerint kutatja az igazságot. E kutatás nemcsak valamelyik rész eseményektől vagy tudományoktól függő igazságainak megszerzésére irányul; az ember nemcsak egyes döntései számára keresi az igaz jót. Kutatása egy további igazságra irányul, mely alkalmas arra, hogy megvilágítsa az élet értelmét; ezért arról a kutatásról van szó, mely eredményét csak az abszolútban találhatja meg. Az elmében (mens) lévő képességekkel az ember ilyen igazságot megtalálhat és megérthet. Ezt az életfontosságú és egzisztenciája számára lényeges igazságot nemcsak racionális úton éri el, hanem úgy is, hogy bizalommal ráhagyatkozik másokra, akik biztosíthatják az igazság biztos és hiteles voltát. A képesség és a döntés, hogy az ember önmagát és életét másokra bízza, az antropológia szerint egyebek mellett az egyik legfontosabb és legkifejezőbb cselekedet.

Nem feledhetjük, hogy a kutatás közben az ész rászorul a bizalomteljes dialógus és a hiteles barátság támogatására is. A gyanakvás és a bizalmatlanság légköre, ami az elméleti kutatást olykor körülveszi, figyelmen kívül hagyja az ókori filozófusok tanítását, mely szerint a barátság a helyes filozofálás legjobb környezete.

Az eddig mondottakból láthatjuk, hogy az ember olyan kutatási utat jár, mely emberileg befejezhetetlen: kutatja az igazságot és keres egy személyt, akire rábízhatja magát. A keresztény hit elébe jön, hogy följánlja neki annak

konkrét lehetőségét, hogy szemlélhesse e keresés beteljesedését. Mivel nem hiszékenységről van szó, a keresztény hit bevezeti az embert a kegyelem rendjébe, hogy részesedhessen Krisztus misztériumában, melynek erejéből lehetővé válik számára a Szentháromság egy Isten igaz és megfelelő megismerése. Így Jézus Krisztusban, aki maga az igazság, a hit fölismeri az emberi közösséget megszólító végső meghívást arra, hogy beteljesülhet, amit heves vágyaként tapasztal.”¹⁰

„Miután megalapították az első egyetemeket, a teológia közvetlenebbül találkozhatott a kutatás és a tudományos megismerés más formáival. Nagy Szent Albert és Szent Tamás voltak az elsők, akik jóllehet ragaszkodtak a teológia és a filozófia közötti szerves kapcsolathoz elismerték a filozófia és a tudományok autonómiáját, melyre szükségük van ahhoz, hogy a maguk tudományos területén sikeresen dolgozhassanak. A késő középkortól kezdve azonban a két megismerési terület törvényes különbsége lassanként szerencsétlen szétválasztáshoz vezetett. Bizonyos gondolkodók túlzott racionalista igényeket követve olyan alapokat vetettek, melyekről eljutottak a hit igazságaival szemben teljesen autonóm és azoktól elszakított filozófiához. E szétválasztás következményei közé tartozott egyebek mellett az egyre fokozódó bizalmatlanság az ésszel szemben. Egyesek általános szkeptikus és agnosztikus bizalmatlanságot kezdtek vallani, vagy azért, hogy a hitnek nagyobb teret biztosítsanak, vagy hogy az ésszel való, még lehetséges kapcsolatait ellehetetlenítsék.”¹¹

„Szükségét érzem, hogy ezt az enciklikát azzal a gondolattal zárjam, mely elsősorban a teológusoknak szól, hogy különös figyelmet szenteljenek Isten Igéje filozófiai vonatkozásaira, és olyan gondolatmenetet kövessenek, melyből következik a teológiai tudomány spekulatív és praktikus jelentősége. Szeretném megköszönni nekik egyházi szolgálatukat. A teológiai tudomány és a filozófiai bölcsesség közötti szoros kapcsolat a kinyilatkoztatott igazságot kutató keresztény hagyomány egyedülálló kincse. Ezért fölcsólitom a teológusokat, hogy fedezzék föl újra és jobban mutassák meg az igazság metafizikai jellegét, hogy így kritikus és igényes dialógust tudjanak folytatni korunk filozófiai gondolkodóival és az egész filozófiai hagyománynyal, akár összhangban vannak Isten Igéjével, akár szemben állnak vele. Mindig álljon a szemük előtt a gondolkodás és a lelkiség nagy mesterének, Szent Bonaventurának mondása, aki olvasóját az *Itinerarium mentis in Deum* c. műve bevezetésében arra

¹⁰ II. JÁNOS PÁL, *Fides et ratio*, nr. 33.

¹¹ FR 45.

intette, »nehogy azt higgye, hogy elegendő az olvasás töredelem nélkül, az elmélkedés ájtatosság nélkül, a keresés csodálkozás nélkül, az óvatos körültekintés ujjongás nélkül, a törekvés jámborság nélkül, a tudomány szeretet nélkül, a megértés alázatosság nélkül, a tanulás az isteni kegyelem nélkül, a gondolkodás a sugalmazott isteni bölcsesség nélkül.«¹²

4. A teológia rendszere

A teológia mint tudomány egységes egészként élt. Sőt a középkorban maga volt egy hatalmas szintézis irányadója, lendülete, éltetője. Amikor azonban ez az egység megbomlott a humanizmus korában, legfőképpen a világi értelem autonómiájára hivatkozva, megindult egyfajta erjedési folyamat a teológián belül is. A klasszikus skolasztikus rendszer nehézkedési ereje, túlzott konceptualizmusa, elvontsága okán sokan elfordultak tőle. A reformátorok sikerének egyik legfőbb oka abban keresendő, hogy a túlkomplikált rendszerek helyett visszatértek a bibliai szöveg egyszerűségéhez és gyakorlat-orientáltságához.

Mindez oda vezetett, hogy a katolikus teológia nagy alakjai is elkezdtek más jellegű teológiát művelni – megjelenik a *kazuisztika*, vagyis a konkrét esetek tárgyalásával foglalkozó tudományág. Ez eredményezi az első nagy szétválást a teológia tudományán belül a dogmatika és a morális között.

A tudományok fejlődése, az újszerű kihívások sokszor csak lassan kumulálódó hatására a teológia megint újabb résztudományokra oszlott. A történeti és kritikai kutatások, a Szentírás protestáns és nem egyházi értelmezései szükségyszerűvé tették a szentírástudomány önálló ággá válását. A XIX. és XX. századi kihívások pedig a klasszikus apologetika nyomdokain járva önálló tudományággá fejlesztették a fundamentális teológiát.

Mindeközben nagy hangsúlyra tettek szert a teológiai oktatásban azon tárgyak, amelyek – felhasználva a különféle résztudományok eredményeit – hozzásegíthetnek a hit teljesebb reflexiójához. Ilyen az egyháztörténelem, a patrisztika és patrológia, a dogmatörténet, a számos szemponttal gazdagodott liturgika. Mindeközben természetesen nem feledkezhetünk meg az egyházjogról sem, amelyet már az euró-

¹² FR 105.

pai egyetemesség kezdeteitől fogva ott találunk az egyetemeken oktatott tárgyak között.

A teológia mai rendszerét alapvetően határozták meg a tanítóhivatali dokumentumok:

- A II. Vatikáni Zsinat *Optatam totius* kezdetű dekrétuma a papnevelésről;
- II. János Pál pápa *Sapientia Christiana* kezdetű apostoli konstitúciója.

Ezek fényében a teológiai tudományok rendszere a következőképpen vázolható fel az első¹³:

- Szentírástudomány
 - introdukció
 - exegézis
- Fundamentális teológia
- Dogmatikus teológia
- Morális teológia
 - erkölcsstan
 - lelkiesség
- Pasztorális teológia
 - pasztorális
 - kateketika
- Liturgia
- Egyháztörténelem
 - egyháztörténet
 - patrológia és patrisztika
 - dogmatörténet (zsinattörténet)
 - archeológia
- Egyházjog

Emellett megemlítésre kerülnek még a teológiai segédtudományok közül a klasszikus nyelvek, vagyis az óhéber, az ógörög és a latin. Természetesen nem feledkezhetünk meg arról, hogy bár nem teológiai tudományok, mégis sok egyéb tudományág nagyban hozzájárul a teológiai (és emberi) képzéshez: zene, művészettörténet, irodalom és nyelv, pszichológia – a sort az egyes fakultások szokásai függvényében még sokáig lehetne folytatni.¹⁴

¹³ Ld. SC 51.

¹⁴ Ld. SANNA, I., *Il ruolo delle scienze umane in teologia*, in *Il sapere teologico e il suo metodo* (szerk. Uő.), EDB, Bologna 1993, 141–173.

3. § A MÓDSZER MINT FILOZÓFIAI PROBLÉMA

1. Módszert keresve

A modern kor hajnalán bekövetkezett természettudományos felfedezések sora megingatta a korábbi világképbe, s ezáltal az annak alapjául szolgáló filozófusokba vetett hitet – Arisztotelész sem számított többé „a Filozófusnak”, hanem véleménye egy lett a sok közül. Ez azt is magával hozta, hogy a metafizikai érdeklődés helyébe a fizikai lépett (egyések szerint az európai kultúra metafizikai korszaka zárult le a természettudományos forradalommal).

A természettudomány, a megfigyelések és az új elméletek nem a filozófia által rendszerezett ismeretek többé, hanem a bölcséletnek a forrásai (nem eredmény, hanem kezdet). Ez természetesen elvezet oda, hogy a korábbi tekintélyek (egyház, bölcsélet, filozófusok) térvésztesével párhuzamosan feltűnik az új tekintélyek sora: az empiria, a tudomány, a tudós. A filozófia fő feladata tehát az lesz, hogy a megtapasztalt, természettudományosan leírt valóságot kísérelje meg értelmezni, tárja fel annak törvényszerűségeit.

Mindez azonban nem lehetséges úgy, mint régen. Így megváltozik a filozófia módszere is. Most már nem a dedukció, az általános, egyetemes alapelvekkel való gondolkodás, az örök és változhatatlan Igazság keresése áll a középpontban, hanem az egyedi és konkrét fizikai tapasztalat, amelyet az ember megkísérel valamilyen módon rendszerezni, kategorizálni, értelmezni, s innen elindulva próbál az egyre általánosabb felé haladni. A bölcselkedés már nem jár együtt azzal a jellegű meditatív befelé fordulással, mint korábban – a tudós kifelé, az anyagi világ meghatározottságai, konkrétumai felé fordítja figyelmét, legyen itt szó az emberről magáról vagy a fizikai világról.

Nem csoda hát, ha a modern kori tudomány egyik fő kérdése az ismeretelmélet és a módszertan lesz, vagyis annak a kérdése, hogy miként ismerhetem meg a világot a maga valóságában, és az ismeretet miként rendezhetem tudománnyá. Vannak, akik továbbra is a gondolkodásra alapoznak mindent (Descartes, Spinoza vagy végül maga Kant), de nagy számban jelennek meg olyanok is, akik nem a tiszta elmélkedésben, hanem a megfigyelésben, az analitikus tudományos tevékenységben látják a járható utat (angol empirikusok).

Az új módszer emblemikus alakja Francis Bacon, akiknek a mondása mintegy mottóvá vált: „*The Knowledge is Power*” – „*A tudás hatalom*”. De mit is ért ő tudáson? Nem absztrakt elveket, amelyekből levezethetjük a konkrét kérdésekre adandó választ, hanem az indukció, vagyis a megfigyelés és az egyedi esetek összegzéséből való általánosítás által nyert ismeretet (az indukció kérdéséről ld. lentebb). Ő dolgozza ki az indukciónak egy újszerű módszerét, amely nem pusztán abban áll, hogy x számú eset után egyszerűen levonom a végkövetkeztetést (egy hattyú fehér, kettő, három, négy, öt hattyú is fehér, tehát az összes hattyú fehér). Számára a megfigyelés csak az első lépés. Ezután a megfigyelés eredményeit (a negatívakat is) rendezni kell, a közös formákat kell megkeresni (mintegy táblázatba foglalva pozitív és negatív eredményeket is), majd pedig kísérlettel leellenőrizni a végkövetkeztetés helyességét (vagyis hogy képes-e az adott következtetés előre jelezni a várható történést).

Bacon háromfajta táblázatot állít össze¹⁵:

1. *Jelenléti táblázat* – azok a példák, ahol feltétlenül megvan a keresett forma.
2. *Hiánytáblázat* – azok a példák, amelyekből hiányzik a „természet”, amelynek okát vizsgálja.
3. *Fokozati táblázat* – a két szélső (jelenlét, ill. hiány) oszlop közötti közbülső eredmények.

A táblázatok alapján állva gyakorolja Bacon az *eliminatív* (kizáró) *indukció* módszerét, amely módszer az ő nagy újítása – vagyis a lényeg (forma) kell megragadni, még akkor is, ha a „természetet” (a dolog milyensége) kell vizsgálat alá vetni. Az indukció végcélja a lényeg, ezért eliminálni kell minden nem lényegi jegyet.

Míg Bacon az empirikus irányzatnak adott kezdetet, addig Descartes a racionalizmus atyjának számít. „*A Descartes által kezdeményezett irányzat szerint az igazság abszolút, teljes, örök és változhatatlan, egyetemes és általánosan kötelező jellegű, tehát szükségszerű, és ezt minden embernek el kell fogadnia.*”¹⁶ A valós dolog megragadása tehát abban áll, hogy az arra a dologra vonatkozó igazságot megismerem – mivel pe-

¹⁵ Ld. DÖRÖMBÖZI, J., *A filozófia elmélete és története*, vol. II., Budapest 2000, 17.

¹⁶ Uo. 21.

dig az érzékek megbízhatatlanok, ezért az igazság csakis az emberi elme által érhető el, nem pedig az empíria felhasználásával. Ezen a ponton kerül szöges ellentétbe a racionalizmus és az empirizmus. A racionalista irányzat tehát elkezdte úgy a matematikát (*mathesis universalis*), mint a mechanikát mint a világ megmagyarázásának, az igazság felfedezésének tisztán értelmi módszerét alkalmazni.

Ez az irányzat végül azonban háttérbe szorul, mindenekelőtt a XIX. századi pozitivizmus hatására, amely igaznak csak azt fogadta el, ami pozitív (vagyis tapasztalati, „tudományos”) módszerrel ellenőrizhető, igazolható. Végső soron tehát fordulat állt be – már nem a filozófia határozta meg a tudományt, hanem a természettudományos szemlélet kezdte átírni a filozófia elveit, meghatározni célkitűzéseit és elbírálni eredményeit. Eme fordulat hatása magára a teológiára még drámaibb volt, mint a filozófiára nézvést. Így számos probléma felmerült, amelyekre a teológiai módszerről szólva térünk ki.

2. Deduktív és induktív rendszerek

Az egyik legalapvetőbb kérdést egyfelől a tudomány mint rendszer felépülése, másfelől ennek módszere jelenti. Mindkét esetben két fő csoporttal számolhatunk. A rendszerek felépülése szempontjából:

1. Olyan rendszerek, amelyek nyelvi-fogalmi elemekből épülnek fel (minden rendszer, amely megfogalmazás révén születik);
2. Olyan rendszerek, amelyek reális elemekből épülnek fel (biológiai, társadalmi, kozmikus stb. rendszerek).

Ebből világosan látszik, hogy az emberi tudományok nyelvi-fogalmi rendszerek, még akkor is, ha tárgyuk maga egy reális rendszer.

Az elemek rendszerbe szerveződése azonban már felveti a módszer kérdését. Alapvetően azt kell kimondanunk, hogy mivel itt nem reális, hanem nyelvi-fogalmi rendszerekről van szó, meghatározójuk az adott emberi közeg kulturális-fogalmi hálója, az értelmes gondolkodás logikája. Ez alapvetően két utat ismer, amely az egyes elemektől a rendszer felépítéséig vezet:

1. dedukció,
2. indukció.

Mi a kettő között a különbség? A **dedukció** (vagy levezetés) előfeltételez egy olyan rendszert, amelyet axiomatikusnak nevezünk. „Egy axiomatikus rendszer magában foglal terminusokat, kifejezéseket és törvénye-

ket, valamint magában foglalja a terminusok definíciós szabályait, a kifejezések képzésének szabályait és a törvények dedukciós szabályait.”¹⁷

A terminusok tehát láthatólag két csoportra oszthatók a dedukciós rendszerben:

1. alapfogalmak – előre adottak;
2. levezetett fogalmak – az előre adott törvények szerint, az alapfogalmakból vezethetők le.

A levezetés alatt természetesen nem iskolás egyszerűségű következtetéseket kell értenünk, hanem a csoportosítások, analízis, kapcsolások révén ennek megannyi válfaját. Miként a fogalmaknak, úgy a törvényeknek is két csoportját különíthetjük el:

1. *axiómák*, vagyis olyan alaptörvények, amelyeket elfogadunk minden további levezetés nélkül;
2. *teorémák*, vagyis olyan törvények, amelyeket a rendszeren belül vezetünk le.

Attól függően, hogy az axiómáktól indulva jutunk el a teorémáig, vagy a teorémáktól az axiómáig, megkülönböztetünk *progresszív* és *regresszív* deduktív rendszereket (minden ember halandóságából levezetem Szókratész halandóságának kijelentését, illetve Szókratész halandóságából kiindulva visszavezetem a gondolatmenetet minden ember halandóságának axiómájáig).

Az **indukció** ezzel szemben a tapasztalatból indul ki, és megfelelő lépcsőfokokon át eljut az általános törvényekig. Legegyszerűbb példája az indukciónak a hétköznapi élet megannyi következtetése: ha három fehér hattyút láttam, hajlamos vagyok azt mondani, hogy minden hattyú fehér. Azonban a tudományos indukció ennél összetettebb valóság. A tapasztalattól a tudományos elméletig három fő lépcsőben juthatunk el (ehhez ld. a Baconnál tett megfontolásainkat is!):

1. *empíria*: a valóság jelenségeit megtapasztalom, megfigyelem; ezt akár többször is megismétlem, hogy a jelenségek leírásához, kategorizálásához elégséges anyag álljon rendelkezésemre.
2. *hipotézis*: ahhoz, hogy értelmezni tudjam a megfigyelésem eredményeit, bizonyos absztrakciókat, általánosító elvonatkoztatásokat teszek, amelyek lehetővé teszik az engem körülölelő világ jelenségeinek megmagyarázását.

¹⁷ Vö. BOCHEŃSKI, A.–MENNE, P., *Grundriß der Logistik*, 41–44; idézi: ANZENBACHER, A., *Bevezetés a filozófiába*, Budapest 1993, 1996³, 239.

3. *tézis*: amikor elég számú, egymás között összefüggésekkel bíró hipotézis (altézis) áll rendelkezésemre, megkísérélhetem ezeket egy egységes rendszerbe foglalni, ezáltal születik meg a tézis, vagyis a tudományos elmélet, amely a valóság összefüggéseiben való értelmezésére, magyarázására is képes.

Amennyiben a fenti úton megbízható, empirikus megalapozottságú tézishoz jutottam, akkor abból már deduktív úton is tudok tovább gondolkodni.

4. § A TEOLÓGIAI MÓDSZER SAJÁTOSSÁGAI

Mint fentebb láthattuk, igen kérdéses, hogy a tudományok rendszerében miképpen helyezhető el a teológia. Nem követi a modern tudományelméletek alapelveit, igazságfogalma is eltér az övéktől, ám a legfőbb gond az vele, hogy tárgya – aki személy – nem adja meg önmagát az emberi értelemnek. Ugyanez több más tudományág tárgyáról is elmondható, azonban ezekben az esetekben a megfigyelőképesség fejlesztésével, a kutatások előre vitelével van remény arra, hogy a most még befoghatatlan tárgy megragadhatóvá válik. Ezzel szemben Isten *per definitionem et essentiam suam* nem tehető megragadhatóvá. Érvényes ugyanis Szent Ágoston alaptörvénye: „*Ha megérted, nem Isten.*”

Mit tegyen hát a teológia? Ismerje el, hogy nem tudomány? Mondjon le a tudományosság igényéről? Egy ilyesfajta megfutamodás kártevény és helytelen lenne. Amire szükség van, az nem más, mint a teológia sajátos tárgyához igazodó sajátos metodológiai rendszer tudományos igényű kidolgozása. Az alábbiakban ennek alapjait akarjuk lefektetni.

1. A teológia útjai

Az isteni kinyilatkoztatás lényegéhez tartozik, hogy Isten feltárja önmagát és akaratát az ember előtt, s mindezt az ember által értelmileg is megközelíthető módon teszi. Így tehát amióta Isten megszólalt az Ószö-

vetségben, azóta igyekezett a választott nép mind mélyebben megismerni a történelemben önmagát kinyilatkoztató Istent. A keresztények a már megkezdett úton indultak tovább, azonban ők előnyt élveztek: egyfelől Krisztusban, az emberként megtestesült Istenben elérkezett a kinyilatkoztatás teljessége; másfelől pedig a megtestesülés princípiuma (vagyis Isten belépése a világba) megnyitotta a keresztény hitreflexiót a pogány kultúra s annak egyik legnagyobb vívmánya, a bölcselet felé.

A reflektált hit foglatatává az első hitvallások lettek, amelyek megértéséhez nem tekinthetünk el attól a speciális szövegkörnyezettől, amelyben megfogalmazódtak. Ez pedig nem más, mint a kateketikus irányultság. A hitvallás első formái igen rövidek, szinte mondatnyiak; vagy pedig kérdezz-felelek jellegűek. A II. században rögzül a szentháromságos felépítés. Ez az első út, ahogy a megfoghatatlan Istent a hívek számára értelmileg megközelíthetővé akarja tenni az Egyház a kinyilatkoztatás alapján. Mindez azonban még kevés ahhoz, hogy megszülessék a tulajdonképpeni teológiai módszer.

E lépéshez arra van szükség, hogy a hittudósok szembenézzenek a legégetőbb kérdéssel: a misztérium (elrejtettség) és kinyilatkoztatás (feltárás) között fennálló feszültséggel. Miként lehet nyelvileg megragadni a felfoghatatlan Istent? A probléma kettős: miként ismerhetem meg Istent *in se* (a Szentháromság benső élete) és *quoad nos* (a Szentháromság az ökonómiában)? Ennek kapcsán – épp a sajátos, fent említett történelemszemlélet és a megtestesülés princípiuma okán – felismerhetjük, hogy a végesnek és a végtelennek az ismerete korrelálnak úgy elméleti, mint gyakorlati szinten. A végtelen Isten teljessége önkinyilatkoztatását az ember Jézus Krisztusban. Mindez természetesen nem változtat azon az alapelven, miszerint „*Deus semper maior*”, Isten mindig nagyobb – de erről majd az analógia kapcsán szólunk.

Ezek után lássuk, milyen utakon igyekezett a keresztény teológia kimondani a kimondhatatlant.

a) Apofatikus teológia

Az apofatikus teológia a negatív teológia, amely Istent a felfoghatatlan Titokként tételezi, amely minden lényegyet meghalad, így állítás róla nem tehető, hanem a tagadás révén tudom Őt megközelíteni.

Az első keresztény századok legnagyobb kihívását a kereszténységnek a platonizmussal és a gnózással való találkozása jelentette. Ez a helyzet erőteljesen vetette fel a teológiai nyelvezet kérdését: hogyan maradnak hűséges a bibliai nyelvezethez úgy, hogy közben nem idegenedem el az engem körülvevő kultúrától (ami jelenti a nyelvet, a bölcseletet, a világképet és még megannyi más dolgot is)? Az apológé-
ták voltak az elsők, akik igyekeztek gyümölcsöztetni a filozófiával való találkozást.¹⁸ A. von Harnack e találkozásra utalva fogalmazta meg vádját, miszerint az apostoli kérésgma tisztaságát elhagyva a keresztény dogma a kinyilatkoztatás alapján, de már a hellén szellemben kivirágzott valóság. Ám ez a vád helytelen, hisz egy egyházatya sem tagadta meg azt az alapvető meghatározottságot, miszerint a kinyilatkoztatás a végső mérce.

A filozófiával való találkozás elsősorban a közép- és későplatonikusokat jelentette. A platonikus irány szülte meg a negatív teológiát is a keresztény egyházatyák körében. Platón ugyanis megfogalmazta azt az alapállítást, amely az apofatikus nyelvezetet szüli meg: „*a jó nem a létező, hanem a létezőt méltóságával és erejével messze túlszárnyalja*”¹⁹. Egy szóval az Abszolútumról nem tehetek állító kijelentést, hisz lényegénél fogva túlnő azon a valóságon, amelyben én élek. Így csak azt állíthatom róla, hogy mi nem.

Pseudo-Areopagita Dénes volt az egyik első nagy teoretikusa a negatív teológiának. A negatív állítmányok – végtelen, halhatatlan stb. – mellett az apofatikus teológia egyfajta beszédmódot, szemléletet is jelentett, amely a középkor platonikus hatást mutató szerzőiben különös virágkort ért meg. Tauler, Suso és Eckhart mester munkásságában is fellelhető ez a hatás. Mindazonáltal a túlhajtott negatív teológia (vé-
gül már semmilyen állítmány nem kapcsolható Istenhez mint alanyhoz) kivívta a tanítóhivatal elítélését.

Mi ennek az oka? Egészen egyszerűen maga a kinyilatkoztatás ténye. A kinyilatkoztatás nyelvi történése is, amely épp azt bizonyítja mindennél ékeesebben (és isteni kezdeményezésből), hogy Isten állító

¹⁷ Vö. BOCHEŃSKI, A.–MENNE, P., *Grundriß der Logistik*, 41–44; idézi: ANZENBACHER, A., *Bevezetés a filozófiába*, Budapest 1993, 1996³, 239.

¹⁸ Természetesen nem hallgathatjuk el, hogy voltak, akik minden a kulturális külvilághoz való közeledést elítéltek. Tertullianus például így kiált fel: „*Mi köze van hát Athénnek Jeruzsálemhez? Mi köze az akadémiának az egyházhoz?*” Vö. *Pergátló kifogás az eretnekekkel szemben*, in *Ókeresztény Írók* 12, Szent István Társulat, Budapest 1986, 421.

¹⁹ PLATÓN, *Állam*, 509b.

nyelvvel is megközelíthető. Ennek teljes megtagadása tehát a kinyilatkoztatás módszerével és a megtestesülés princípiumával való szembe fordulást jelentene. Így ha alkalmazzuk is a negatív útvonalat Isten felé, ez soha nem jelentheti azt, hogy megtagadjuk a pozitív útvonal létjogosultságát.

b) Katafatikus teológia

A katafatikus teológia pozitív teológia, amely – metafizikai alapon állva – állításokat téve Istenről igyekszik őt megközelíteni.

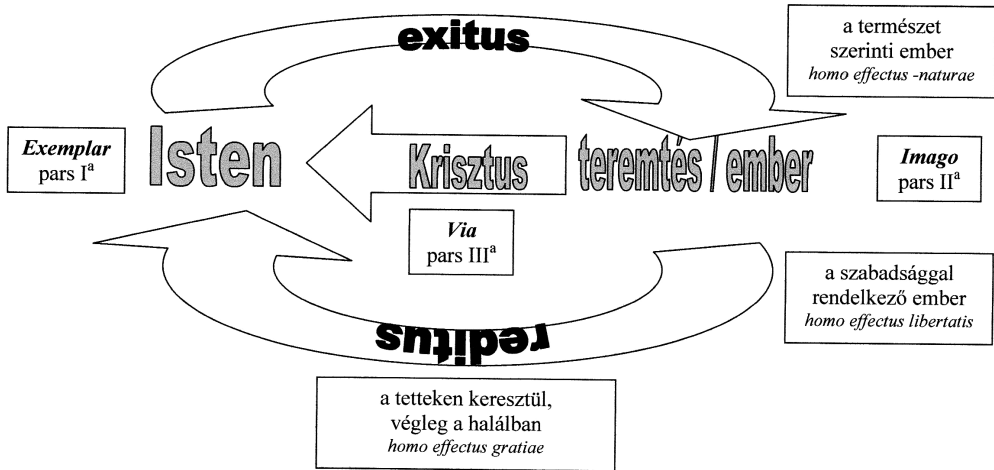
A katafatikus teológia, amely felhasználta a nyugati bölcselet metafizikai hagyományát, hamar megtalálta azt a módszert, amellyel élve érvényes pozitív állításokat tehet Istenről, akit azonosított a bölcseleti Abszolútummal, a teljes Léttel – „*ipsum esse in se subsistens*”.

A katafatikus teológia egyik leghatalmasabb alkotása a skolasztikus rendszer. Bár Damiáni Szent Péter rávilágít az alapvető nehézségre, amikor megfogalmazza, hogy az isteni akarat és hatalom nem lehet alávetve az emberi logikának (ld. az apofatikus teológiához vezető megfontolásokat), mégis hamar megszületik a válasz erre a felvetésre. Szent Anzelm ugyanis kifejti, hogy az isteni akarat nem elválasztható az igazságtól és a bölcseségtől, ezáltal pedig máris értelmileg megragadható megközelítési mód születik a teológiában. Anzelm lesz az is, aki Isten állításából vezeti le Isten létének bizonyítását (ez mondhatni a radikális a katafatikus istenérv).

A középkorban ezután egyre többen próbálkoznak meg azzal, hogy egy szisztematikus teológiai nyelvet alkossanak meg, amely alkalmas az Istenről való adekvát beszédre. Vannak, akik az *Imago Trinitatis* fogalmából indulnak ki, mások – mint a Szent Viktor-i iskola – a hit és az értelem dialektikájából. Miközben a platonikus (hajlammal az apofatikus beszédre, ld. fentebb) egyfajta fentről lefelé mozgó teológiát dolgoznak ki (a tökéletes Ideától a valóságig), addig az ekkor újra felfedezett Arisztotelész követői alulról felfelé indulnak (a reális valóságtól az Abszolútum felé).

Nem hallgathatunk Aquinói Szent Tamásról sem, aki az Istenről való beszédben a kozmológiai megközelítést és a „külső” utat ötvözve a metafizikai dedukcióval olyan rendszert dolgozott ki, amelyben érvényes pozitív állításokat tudott tenni az isteni valóságról és ennek szük-

ségességéről. Mindezt a – platonikus hatást mutató – *exitus-reditus* modell ábrázolja a legvilágosabban.

Természetesen a katechetikus teológia művelői is felismerték az emberi állítás és az isteni Abszolútum közötti szakadékot, amely rávilágít az analógia témájára (ld. lentebb). Bár voltak olyanok, akik – mint Duns Scotus – megkísérelték kiiktatni az analógia minden formáját, ezáltal megteremtve egy rendszeres Istenről való metafizikai-teológiai állító beszéd lehetőségét, ez mégis a maga túlhajtásaiban épp úgy veszélyes utakra vitte a teológiát, miként a negatív teológia túlzásai.

Mindez arra vezetett, hogy a tanítóhivatali megnyilatkozások elkezdtek foglalkozni a kérdéssel. A fontosabb döntések, amelyek a teológiai spekulációra és ennek módszerére hatással voltak, a következők:

- *Quiercy* (851), *Valence* (855): minden dualista tendencia kiiktatása a hitvallás első artikulusa értelmében.
- *Sens* (1140): Pierre Abélard és követői túlzott (a platonista *reditus*-gondolatot tükröző, mindenek szükségszerű Istenbe való visszatérését valló) üdvoptimizmusának elítélése.
- *III. Jenő pápa* (1145–1153): elveti annak lehetőségét, hogy Istenben reális distinkciót tegyünk aközött, ami ő természeténél fogva, és aközött, ami ő mint személy.
- *IV. Lateráni Zsinat* (1215): tanítás az analógiáról, amely a túlzó teológiai irányzatokkal szemben megoldást jelenthet.

- *Lyoni Zsinat* (1274): állásfoglalás a dualizmus és az ördögi üdvesszimizmus ellen.
- *XXII. János pápa* (1329): ítélet Eckhart mester túlzó apofatikus nyelvezete ellen.

Ami mindezek alapján a tanítóhivatali állásfoglalások összegzéseként megfogalmazható, az nem más, mint az azonosság az elrejtett Isten és a kinyilatkoztatott Isten között; ugyanakkor a reális különbség Isten és a világ között. Számunkra ezek talán magától értetődő kijelentéseknek tűnnek, ám hogy ez nem feltétlenül így van, azt a teológia-történet sokszor fájdalmas útkeresései bizonyítják.

c) *Analógia*

Az analógia eltérő valóságok közötti, bizonyos hasonlóságon alapuló kapcsolatot jelöl. A teológiában az analógia azt jelenti, hogy Istenre olyan állítmányokat alkalmazunk, amelyek a mi valóságunkból vettek. Ez nem azt jelenti, hogy Isten és a teremtmény ebben az állítmányban megegyezik, hanem azt, hogy bizonyos hasonlóság áll fenn köztük, még ha a különbözőség mindig nagyobb is (semper maior dissimilitudo – IV. Lateráni Zsinat, 1215).

Isten megismerése már magában a Szentírásban is állandó kérdés. A főbb istenismereti utak, amelyekkel találkozunk ebben a szövegkörnyezetben, azok a történelem (Isten hatalmas tettei), a kozmosz (minden rend és törvény alkotója) és az erkölcs (a jó és az igaz alapja, forrása, a tettek bírója). Azonban – különösen a szisztematikus teológia kifejlődésével, térnyerésével, mindennek előtt a középkorban – egyre inkább nyilvánvalóvá vált, hogy ez a nem közvetlen és katafatikus ismeret, hanem sokkal inkább közvetített, tökéletlen, dialektikus és analógikus. A Szentírás a maga nyelvén megfogalmazza ezt a valóságot, amikor különbséget tesz Isten *ismerete* és Isten *szemlélése* között.

Ezen alaphelyzetnek a kifejtésére és feldolgozására a skolasztikus teológia vállalkozott, amikor elkezdett a *lumen rationis*ról (értelem fénye) és a *lumen fidei*ről (hit fénye) beszélni. Az első Isten ismeretének természetes útját nyújtja (*via naturalis*), a bölcsélet segítségével visz közel Istenhez; a második pedig a természetfölötti út (*via supernaturalis*), amelynek a nyelvezete az analógia. Ez implikálja természetesen azt is, hogy értelem és hit között dialektika van. Az analógia megtalálható a

természetes úton is, mint a létanalógia (ld. a metafizikát), ám a természetfölötti úton már a szemünk elé lép a hitanalógia.

Mindez nem iktatja ki természetesen a kinyilatkoztatás szükségességét, hiszen minden hasonlóság ellenére Isten végtelenül meghaladja az emberi értelmet és létmódot. A filozófusok istene soha nem lesz a hit Istene, mert csakis a kinyilatkoztatásban mondja ki önmagát az Isten, s úgy mondja ki, hogy azt pusztán értelmi módon nélküle nem tudnánk kikövetkeztetni.

Isten tehát hasonló és végtelenül más – ez az analógia alapfeszültsége. Ebből a feszültségből táplálkozva válik képessé az analogikus nyelvezet arra, hogy kifejezésre juttassa Isten valóságát és megismerhetőségét.²⁰ Aquinói Szent Tamás volt az, aki a metafizikai analógia fogalmát a teológia számára is gyümölcsöző módon tudta beépíteni rendszerébe.

Az analógia kifejtése elvezetett a teológiai irodalomban az *analogia fidei*, a hitanalógia fogalmához. Ez a Szentírásban csak egyszer fordul elő: „... a nekünk juttatott kegyelem szerint adományaink is különböznek: aki a prófétálást kapta, tegyen tanúságot a hit szerint (kata tén analogian tész pizsteósz)...”²¹ Itt arról van szó, hogy a prófétálásnak és a tanúságtételnek a hithez hasonlóknak, a hit proporciói szerintinek, a hitnek megfelelőnek kell lennie; vagyis a személyes hitmegélés és az egyházi hit között analógia áll fenn. Mindazonáltal a hitanalógiának más értelmezései is vannak, ki kell emelnünk az Isten szabad kinyilatkoztató akarata és az ember hitaktusban beteljesülő szabad akarata közötti analógiát.

Ami számunkra a módszertan kapcsán különösen fontos, az a létanalógia és a hitanalógia között fennálló dialektika, amely olyan ketősök révén válik kitapinthatóvá, mint a megismerés és a hitaktus, az értelem és a hit, az emberi történelem és Isten országa. Végső soron azt mondhatjuk, hogy a hitanalógia beteljesíti a létanalógiát, miköz-

²⁰ A filozófiában hosszú út vezetett az analógia kifinomodásáig. Míg Parmenidész számára a lét identitás, addig Hérakleitosz számára differencia. A két véglet közötti helyes megoldást Arisztotelész találta meg az analógia gondolatával. A metafizikában ez mint *analogia entis* jelenik meg.

²¹ Róm 12,6; a protestáns fordítások (úgy Károli, mint az új ökumenikus) itt a „hit szabálya szerinti” prófétálásról, tanúságtételről szól. Ez is jelzi, hogy az analógia kifejezéssel a magyar fordítók igen óvatosan bánnak. Más európai nyelvek meghagyják az analógia szót, vagy éppenséggel proporcióról szólnak.

ben Isten és ember, hasonlóság és különbség viszonyában rendkívül hangsúlyosság teszi a megtestesülés princípiumát és a természetet előfeltételező kegyelmet.

d) Misztika

A misztikus teológia olyan utat jár, amely meghaladja az emberi értelmet, s sajátos és titokzatos módon nem pusztán istenismeretre, hanem az Istennel való egyesülésre vezet el.

A rendszeres teológiával szemben számos kifogást emelte a lelki élet szerzői. A túlhajtások kapcsán már szóltunk a veszélyekről. Azonban ezeken felül a teológiát az a vád is érte, hogy inkább az emberi értelmet, mintsem a szívbeli hitet mozdítja meg. Épp ezért sokan a misztika útját jelölték meg mint legnemesebbet és legkiválóbbat. Clairvaux-i Szent Bernát egyértelműen az Istennel való misztikus egyesülést emelte minden teológia fölé.

A misztikus teológia nyelvezete mindhárom fent említett mód elemeit felmutathatja, mégis a legszembeötlőbb benne a költőiség, egyfajta lírai hangneme, képgazdagság és érzelmi telítettség. Épp ezen jellemvonása miatt azonban a szisztematikus teológia illetve bírálattal a misztikát: kevésbé világos, nehezen érthető, nem ad világos kapaszkodót, legfőképpen pedig nem ad egyértelmű, a hívek számára kézzelfogható hitbeli és erkölcsi tanítást.

A vita a modern korban érte el csúcspontját. Egyfelől a pietizmus túlzó misztikája, nyílt értelemellenessége, másfelől a megkezdődő felvilágosodás teológiát is megjellemző racionalizmus vívtak komoly csatákat. Bár az I. Vatikáni Zsinat mindkét szélsőséges álláspontot elítélte, a szakadás és szembenállás (ma spiritualitás és teológia címszavak alatt) mindmáig megmaradt.

e) Napjaink kérdései

A teológia nagy módszertani vitái nem értek koránt sem végükre, sőt az aktuális kor, történelem, valamint a posztmodern okán új erőre kaptak. Ma már nem annyira a fenti nagy alapvető nyelvi-módszertani modellek vitája folyik, hanem teológiai szempontoké, amelyek bi-

zonyos vezérhangsúlyokat kiemelve sajátos fő irányvonalakat rajzolnak meg.²² A módszertani kérdések is új színezetet öltöttek ezáltal. Minderre nem áll szándékunkban most kitérni, hanem nagy vonalakban egy gyors katalógusát kívánjuk nyújtani, a legfontosabb irányzatokat megemlítve:

1. *Liberális protestáns teológia.* A protestantizmus liberális teológiai szárnyát a racionalizmus és a keresztény idealizmus ötvözése jellemi. Mindemellett azonban – különösen is a kultúrprotestantizmus körében – felmerült egy olyfajta egység szemlélet, amelyet egyes kritikusok már-már panteizmushoz hasonlítanak. Mindenesetre legfőbb veszélyként a túlzó történelmi és kulturális immanenciát kell kiemelnünk.
2. *A szent tudománya (Rudolf Otto).* A XX. században (de már a XIX. században is) egyre többen kezdtek el a szenttel mint társadalmi-antropológiai jelenséggel foglalkozni. Ezek az elméletek a klasszikus teológia transzcendenciáját egyfajta kulturális antropológiai és pszichológiai tudományosság módszerébe kívánják belevonni.
3. *Dialektikus teológia (Karl Barth).* A számos, sokszor a hívő közösségen kívülről érkező kutatás rávilágított annak szükségességét, hogy újraértékelésre kerüljön a transzcendencia kérdése a keresztény tapasztalatban. Mindeközben a teológia erős krisztocentrizmust és eszkatologikus érdeklődést mutatott fel; ugyanakkor küzdött az isteninek tisztán vallásos (misztikus) értelmezése ellen. Különös hangsúlyt kap a húsvéti hit s a hitanalógia.
4. *Entmythologisierung (Rudolf Bultmann).* A mítosztalanítás mint módszer először a biblikus tudományokban és a teológiai segédtudományokban jelentkezett, ám hatásai messzire elnyúltak. Kritikáját már rögvest az első utódgeneráció is nyújtotta.
5. *Korreláció módszere (Paul Tillich).* A korrelatív teológia egyfajta megfelelést, egymásra vonatkozást tételez a kinyilatkoztatás és az emberi tapasztalat, Isten szava s az ember keresése között. Ez egy transzcendentális viszony, amelynek egyik oldalán az isteni megköötöttségektől való mentessége, teljes szabadsága, másik oldalán pedig az embernek Istenre utaltsága áll.

²² Az újabb teológiai útkeresés helyzetről nagyon jó összképet ad: *Il sapere teologico e il suo metodo* (szerk. Sanna, I.), EDB, Bologna 1993.

6. *A hit vallástalan értelmezése és a szekularizáció teológiája* (Dietrich Bonhoeffer, Friedrich Gogarten). A XX. század közepére egyre égetőbbé vált a kérdés, miként szólaljon meg a teológia egy elvilágiasodott kultúrában. Sokan a vallásos hagyomány és formák kritikájában, egyfajta vallástalan hitértelmezésben látták a megoldást. Mások arra igyekeztek rávilágítani, hogy a szekularizáció nem magától értetődően hitellenes folyamat, sőt egyenesen a keresztény hit lényegéből fakad. Ezáltal a hit és a kultúra között új találkozási felület nyílik meg, amely viszont új teológiai módszert és nyelvezetet követel. A *vestigia hominis* lesz a kiindulópont, amelytől eljutunk a *vestigia Dei*g, s nem fordítva.
7. *Isten halálának teológiája* (pl. Gabriel Vahanian, William Hamilton, Harvey Cox.). Míg a fentebb említett érdeklődés a *sacrum* iránt sok helyütt a mai napig fennáll, általánosságban mégis megállapítható az emberek életének hétköznapi valóságában a szakralitás érzékének radikális megfogyatkozása. Ez természet-szerűleg hozza magával a vallás pragmatikusság válását, az immanens Isten középpontba állítását. Ez azonban mint teológiai módszer könnyen elvezet a személyes Isten elvesztéséhez s a teológiának az erkölcsstanra való lecsupaszodásához.
8. *Az immanencia teológiája* (pl. Herbert Braun, Dorothee Sölle). Ezen szerzők számára a történelem válik kiindulóponttá, amelyben egyfajta dialektikus elem válik megragadhatóvá, s a történetiség mint az Istennel való találkozás helye értődik. Az isteni kinyilatkoztatásnak s a benne foglalt ígéretnek így három eleme válik központi fontosságúvá: az eszkatologikus újdonság, az antropológiai egyetemesség és a metatörténelmi intenzifikáció. Ebben a kontextusban a keresztény lét küldetése etikai jellegűvé válik.
9. *A kereszt teológiájának megújrodása, a remény teológiája* (Jürgen Moltmann). Szintén a protestáns teológia nagy erejű irányzatáról van szó. Nyelvezetében, megközelítésmódjában visszavezet bennünket a kezdetek egyházának idejébe, kihangsúlyozva kereszt és feltámadás, az eszkatologikus várakozás fundamentális súlyát.
10. *Nouvelle théologie* (pl. Marie-Dominique Chenu, Henri de Lubac, Jean Daniélou). Nem egységes irányzatról van szó, hanem gyűj-

tőnévről, amellyel XII. Piusz nyomán illették ezeket a szerzőket. Fő célkitűzése az volt, hogy az újskolasztika s a teológiai tankönyvek túlzottan sematikus, erőteljesen konceptuális (és ezért mindig reduktív) látásmódját korrigálja. Ezért nagy szerep jutott a vallásos tapasztalat közvetlenségének s a történetiség (*historia salutis*) szempontjának. Így egyfajta dialektika vált felfedezhetővé a transzcendencia és a történelem, a teológia és a kultúra között.

11. **Politikai teológia** (*Johann Baptist Metz*). A szekularizáció teológiája által megkezdett utat követve J. B. Metz volt az, aki felvázolt egy új teológiai módszert, s abból fakadó rendszert, amelynek három alapkategóriája az emlékezet, az elbeszélés és a szolidaritás.
12. **A felszabadítás teológiája** (*Gustavo Gutiérrez, Hugo Assmann, Leonard e C. Boff*). A politikai teológia egyik hajtásának tekinthető a főleg Latin-Amerikára jellemző (de a harmadik világ más országaiban is felbukkanó) felszabadítás teológiája. Ez a megváltást mint integrális (nem csak hitbeli, de társadalmi) megszabadításként szemléli. Ezen irányzat (amely a tanítóhivatal részéről többször súlyos kritika tárgya lett) Medellínben és Pueblában nyert egyfajta egyházi adaptációt a latin-amerikai püspökök részéről.

A fenti tizenkét irányzat nem adja teljes panorámáját az aktuális teológiai útkeresésnek, mindazonáltal a fontosabb elemeket, témákat és módszertani kezdeményezéseket megvilágítja. Számos fenti elem a II. Vatikáni Zsinaton nyert elfogadást, s így már a katolikus egyházi (tanítóhivatali) teológia valóságának részét képezi. A Zsinat – követve az egyházi hagyományt – úgy tekint Istenre, mint az abszolút és felfoghatatlan Misztériumra, amely a kinyilatkoztatásban (amely erkölcsi szükségszerűség, vö. I. Vatikánum) közli önmagát. Mindeközben a Zsinat újraértékelte a világi, kulturális valóságot s a természetes ismeret útjait. A teológia képessé vált arra, hogy megnyílván, dialogikus módon foglalkozzék úgy az ateizmus, mint a misszió kérdésével. Ami számunkra azonban a legfontosabb, hogy módszertani tágassággal teret engedett a teológiai kutatásnak, amely így a Zsinat óta eltelt évtizedekben hallatlanul nagy gazdagságra jutott el, amely azonban – nem

felelve: *errare humanum est* – természetesen kérdőjeles értékű gyümölcsöket is hozott.²³

f) Összegzés

Aki ma a teológia művelésébe kezd, egyfelől nagy szabadságot, másfelől bizonyos veszélyeket is tapasztalhat. A legfontosabb, hogy a módszertani ismeretei révén legyen járatos a teológia mint tudomány és mint nyelv rendszer alkalmazásában, adekvát használatában. Tudatában kell lennie, hogy a keresztény tapasztalat dialektikus szintézist feltételez a kinyilatkoztatás (feltárás) és a misztérium (elrejtettség) között. Ezt szem előtt tartva képesnek kell lennie arra, hogy egyensúlyt tartson az értelem, a teológia mint tudomány és a misztikus, illetve kontemplatív szempont között, nem felede, hogy a távoli és elrejtőzött Isten mindig a közeli és az önmagát feltáró Isten.

Ugyanakkor szükséges a hitvallások szellemében való teológiai munka. Ezek az Atyaisten monarchiájából levezetve járnak be a keresztény hit misztériumait, egyszerre tételezve Istent mint Abszolútumot és mint Személyt (ami pusztán filozófiai síkon önellentmondásnak tűnhet egyesek számára).

Ezáltal máris körvonalazódik a keresztény teizmus nyelvezetének néhány sajátossága, legfőképpen a polivalencia tulajdonsága. A teológiai nyelvezet Istene mindig a megragadhatatlan, megfogalmazhatatlan Isten is egyben. Ez a sajátosság magyarázza, miként szükség apofatikus, katafatikus és analogikus elemekkel is számolnunk a teológiai nyelvben. E harmadik az a szint, ahol a paradoxon nem feloldódik, hanem megragadhatóvá válik. Ez a híd az alapvető kettős noétikus szembenállás fölött, amely nyelvi szinten az isteni szentség (misztérium) és az isteni jelenlét (immanencia), illetve pragmatikus szinten az isteni igazságosság és az isteni irgalom és hűség között fennáll.

Leglényegesebb azonban megfontolnunk Eckhart mester gondolatát: „Aki Istent egy bizonyos módon keresi, az csak a módot ragadja meg, de nem a módban rejtőző Istent.”

²³ Az új formák, módszerek kereséséről ld. BORDONI, M., *Riflessioni introduttive*, in *Il sapere teologico e il suo metodo* (szerk. Sanna, I.), 11–40.

2. A teológia mint deduktív rendszer

A teológiai megújulás egyik kulcsfogalma sokak számára az indukció bevezetése volt: a korábbi, metafizikai egyetemes állításoktól az emberi valóság felé közelítő deduktív nyelvezet helyett az emberi tapasztalatot tételezték kiindulópontnak. Ennek mint segéd módszernek bizonyul van létjogosultsága, hiszen egy absztrakt és konceptuális teológia hajlamos megfeledkezni a konkrét emberi valóságról – ekkor viszont célt téveszt, hisz a teológiára nem Istennek van szüksége, hogy elérjen az emberhez, hanem az embernek, hogy a maga meghatározottságai között utat találjon Istenhez.

Ez azonban nem feledtetheti velünk a teológia alapját, amely nem más, mint a kinyilatkoztatás megkerülhetetlen a priori-ja. Nem lehet értelmes *teo-lógiát* művelni, ha annak kiindulása nem a *logosz tou theou*. Így tehát minden induktív elem ellenére a teológia deduktív rendszer marad, s ennek megfelelően rendelkezik a maga axiómáival, törvényeivel és teorémáival (ld. fentebb, a deduktív és induktív rendszerekről mondottakat).

a) Axiómák

A keresztény teológia axiómáiként a következőket nevezhetjük meg:

- **A fundamentális axióma** – a kinyilatkoztatott Isten az elrejtett Isten (*ad nos* és *in se*).
- **A gnoszeológiai axióma** – a megismert Isten a felfoghatatlan Isten (az ember *finitum capax infiniti*, a végtelenre képes véges).
- **Az ontológiai axióma** – az immanens Isten a transzcendens Isten.
- **Az identitás axiómája** – Isten Isten, és csak Isten Isten.
- **A valóságosság axiómája** – Isten szükségszerűen Isten, és mint ilyet szükségszerűen valóságosnak kell elgondolnunk (*ipsum esse, summum esse per se subsistens*).
- **Az etikai axióma** – a bizalmas Isten a rettenetes Isten (*amor* és *tremor* kettőssége).
- **A viszony axiómája** – a teológiai nyelv logikája mindig előfeltételezi az ember és az Isten közötti viszonyt.
- **A dialektikus axióma** – a misztika elrejtett Istene a prófétai vallás kinyilatkoztatott Istene, aki kettős módon elkötelez minket: kerülni a bűnt és megigazulni a kegyelemben.

b) *Törvények*

- **Az alapvető törvény** – az Istenről való beszéd nyelve soha nem feledheti, hogy vonatkozása mindig a felfoghatatlan Isten (a végtelen transzcendencia, amely benne foglaltatik a teológiai nyelvben).
- **A nyelvhasználat törvénye** – az Istenről való keresztény beszéd nem redukálható egyetlen egy kizárólagos beszédmódra, hanem mindig többi nyelvet használ: apofatikus, katafatikus, analógiás, doxológiai, dialogikus stb.
- **A jelentés törvénye** – az Istenről való beszéd értelmezésének szem előtt kell tartania ezen beszéd szemiotikai relevanciájának sokrétűségét.
- **A funkciók törvénye** – az Istenről való beszéd értelmezésekor szem előtt kell tartani az eltérő nyelvi funkciókat, amelyek jelen vannak a kommunikációs folyamatban (dialektika, feszültség, paradoxon stb.).
- **Az analógia törvénye** – az Istenről való beszéd a róla tett állításokban analogikus, szem előtt tartva, hogy *semper maior dissimilitudo*.
- **A paradoxon törvénye** – a teológiai nyelvezetnek kifejezésre kell juttatnia a hívő kijelentés paradoxon jellegét.

c) *Teorémák*

- **Az alapvető teoréma** – Isten megismerhető, de felfoghatatlan.
- **A szentség teorémája** – Isten szent, tökéletes, abszolút, mindig aktuális és jelen idejű, teljességgel egyedülálló és egyedi.
- **A jelenlét teorémája** – Isten örökkön élő és mindenütt jelenvaló.
- **Az igazságosság teorémája** – Isten mindentudó, szabad, mindenható, igaz és igazságos.
- **A hűség teorémája** – a teremtő Isten jó, gondviselő, hűséges és szabadító.
- **A vallásos *corollarium*** – a hitaktus mindig egzisztenciális szembesülés a hívő részéről az isteni misztériummal; a hívő szemlélet nem tagadhatja meg a hitben magában jelenlévő paradoxonokat.

II. RÉSZ: GYAKORLATI MÓDSZERTAN

5. § A TUDOMÁNYOS MUNKA ALAPJAI

Ahány ház, annyi szokás – tartja a közmondás, és valóban, minden nyelvterületen, talán minden egyetemen más és más a kritérium a dolgozatok elkészítésére. Az alapelvek azonban nagyjából azonosak, pusztán az apró eltéréseket kell megtanulni és alkalmazni.²⁴

Senki sem születik úgy, hogy azonnal képes lenne egy doktori dolgozat megírására. Ezért fontos a folyamatos ismerkedés a könyv, a tudományos munka és a szakszerű írás világával. Nem lehetetlen ennek elsajátítása, de egy kis kitartást és gyakorlatot mindenképpen igényel. A munkának megszerez az eredménye.

1. Az írás művészete

Amikor hat-hét évesen írni tanultunk, az hatalmas szellemi és fizikai erőfeszítést jelentett. Az írás sokaknak küzdelem és szenvedés, mert egy ismeretet szóban közölni mindig egyszerűbb, mint valamit leírni. Ha pedig valamit lejegyzek, az már vall arról, aki azt leírta, egyfajta névjegy és kulturális bizonyítvány is. Minden lemaradást pótolni lehet, még a szép vagy az olvasható írást is el lehet sajátítani, de ami még fontosabb, gondolataink kifejezését is fokozatosan fejleszthetjük. Mert gyakorlat teszi a mestert.

A tudományos munkában minden szót meg kell fontolnunk, és azokat úgy kell leírnunk, hogy mások számára is érthetőek legyenek. Amit írunk, azt olvasásra szánjuk. Amit pedig valaki elolvas, azt elvileg meg is érti és felfogja. Ebben az esetben a magyar nyelvtan és szó-

²⁴ Az alapvető művek közül az alábbiakat ajánljuk a hallgatók figyelmébe: FARINA, R., *Metodologia. Avviamento alla tecnica del lavoro scientifico* (Biblioteca di Scienze Religiose – 71), Las, Roma 1994⁴; ECO, U., *Hogyan írjunk szakdolgozatot?*, Gondolat, Budapest 1992; BAINTRNER, K., *Hogyan írjunk tudományos közleményeket?*, TAKEFT, Budapest 1982.

kincs ismerete rendkívül fontos. Jelen esetben, mivel a hittudomány területén szeretnénk valamit alkotni, szükséges azoknak a fogalmaknak és kifejezéseknek a megtanulása és alkalmazása, melyeket a teológiában majd használni fogunk. Törekednünk kell a világos, tárgyilagos és az érthető megfogalmazásra.

2. Miért írjunk? Mit írjunk?²⁵

Általános tapasztalat a XXI. század elején, hogy az emberek egyre kevesebbet olvasnak, és még kevesebbet írnak. A felsőoktatásban viszont kiindulási pont a beszámolók, szemináriumi dolgozatok vagy éppen vizsgadolgozatok elkészítése. Amit nem tanultunk meg, azt természetesen nem tudjuk leírni. Ha a vizsgát nem előzi meg egy alapos munka, akkor csak általánosságokat és részismereteket fog a tanár hallani.

Az írásbeli megnyilatkozást is gyakorolni kell, és ezt nem is olyan nehéz elsajátítani, mint ahogyan az első pillanatban gondolnánk. Az autóvezetésben egyszer mindannyian kezdők voltunk. Később a sok tapasztalat már rutinos kormányossá tesz bennünket. Az írást is először rövid leírások, összefoglalások formájában kezdhethetjük, legyen az egy órai anyag, vagy éppen egy elolvasandó cikknek a kivonatolása. Amit olvastunk, azt magunkévá is tesszük, így biztosabban és önállóan tudjuk megfogalmazni mondanivalónkat. Az „üres” beszédnek és az „üres” irománynak nincs visszhangja, ezért igyekezzünk tartalmat vinni megnyilatkozásainkba.

Ne keseredjünk el, ha valami nem sikerül azonnal. A lényeg a kitartás, és a mennyiség bizonyos esetekben még minőségbe is átcsaphat. Fontos, hogy amit leírok, az a nézetemet, az általam elsajátított új ismeretanyagot tükrözze, és juttassa el az olvasóhoz. Itt egy fontos kifejezést, a „lábjegyzetet” kell megtanulnunk, mert állításainkat igazolnunk kell, s ezt egy oldal alján tehetjük meg, ahol bizonyítjuk, hogy gondolataink megalapozottak. Bátran hivatkozzunk az előttünk járók és írók eredményeire, hiszen a tudomány útja így lesz folyamatos, és a legmodernebb technikai eszközök segítségével mára már több információ jut el a kutatóhoz. A precíz és szabatos idézés meggyőzi az ol-

²⁵ Ld. még BAINYNER, K., *Hogyan írjunk tudományos közleményeket?*, 9–12.

vasót, hogy az írásbeli mű szerzője mindennek alaposan utánajárt, tehát amit mond, az elfogadható, hitelre méltó.

Gondolatainkat is rendszerezni kell, amit írunk, az ne legyen körülményes, ne legyen túl hosszú. Még egy kétszáz oldalas doktori dolgozatot is le lehet, és le kell bontani fejezetekre és alpontokra, hogy áttekinthető legyen a hatalmas anyag. Először tehát a fejünkben kell meglennie a mondanivalónak, a témának, és utána kerül lejegyzésre, mely az emberi felfogóképesség szabályai szerint történik. Ahogy megtanultunk járni, beszélni, olvasni és írni, most megtanulunk tudományos módon írásban megnyilatkozni.

6. § A TUDOMÁNYOS MUNKA MŰFAJAI

Ahogyan az irodalmi műveknek, úgy a tudományos munkának is megvannak a maga műfajai.²⁶ Ezek ismerete azért alapvetően fontos, hogy saját feladatunkat megfelelően tudjuk meghatározni – sokszor esnek ugyanis diákok a túlteljesítés vagy még többször a műfajnak nem megfelelő témaválasztás vétkébe. Ennek következményei magára a szerzőre nézve a legsúlyosabbak. Ezért nagyon fontos világosan látnunk, hogy amikor leülünk gondolkodni egy témán, annak előkészítésén és megírásán, milyen keretbe helyezkedjünk bele. Ezért nagyon fontos meghatározni, hogy az adott műfajhoz milyen téma, milyen terjedelem, milyen nyelvezet és precízió szükséges.

Az alábbiakban pár általános megállapítást teszünk. Ezek nem abszolút érvényűek, tanszékről tanszékre, egyetemről egyetemre, folyóiratról folyóiratra változhatnak a követelmények. Így pusztán irányt szeretnénk mutatni a tisztánlátáshoz.

- **TUDOMÁNYOS DOLGOZATOK**
 - **Szemináriumi dolgozatok**²⁷. A tanulmányok *curriculumában* fontos szerepet töltenek be a szemináriumok. Szemben az elő-

²⁶ Tömör összefoglalást ad vázlatos rendben: FARINA, R., *Metodologia. Avviamento alla tecnica del lavoro scientifico*, 151–152.

²⁷ Uo. 154.

adásokkal, ahol a diákok alapvetően passzív szerepet töltenek be (aktivizálódásuk lényegében az előkészület és a vizsga idejére összpontosul), a szemináriumok valós műhelymunkának kell megvalósulnia. Itt tanulja meg az ember az adott rész tudomány pontos módszerét, a kérdezés, az érvelés, a vita és a következtetés helyes útját. Épp ezért minden szemináriumhoz lényegileg hozzátartozik a személyes kreatív munka. Ez legtöbbször egy szemináriumi dolgozat megírásában valósul meg. A fentiekből világos, hogy a szemináriumi dolgozat célja soha nem átfogó kép adása egy tudományterületről, hanem egy nagyban lehatárolt, igen konkrét részkérdés kapcsán a módszertani, nyelvezeti, általános tudományossági kritériumoknak való megfelelés demonstrálása. Így tehát a szemináriumi dolgozat nem az önálló tartalom, hanem sokkal inkább a megfelelő és egységes tudományos forma és gondolkodás vizsgálata. **Téma:** jól lehatárolt, konkrét, célratörő (rossz cím: „*Szent István államalapító tevékenysége*”, jó cím: „*Szent István megkoronázásának dátuma*”). **Terjedelem:** 8–10 oldal.

- **Diplomamunka**²⁸. Amikor az ember elérkezik tanulmányai ötödik évének lezárásához, jó esetben már megírt egynéhány szemináriumi dolgozatot, s ezáltal már szert tett némi rutinra a tudományos témák írásos megközelítésében. Ugyanakkor ez idő alatt letette szigorlatait, felkészült záróvizsgájára, vagyis átfogó és általános teológiai ismeretekre tett szert. Karunk így összeszegi a diplomaciklus (első ciklus) célját: „*az első ciklus (...) alapos keresztény filozófiai képzés után az egész katolikus tanítás teljes és szerves összképét adja, és első bevezetést nyújt a teológia tudományának módszerébe*”. Diplomamunkája ezért azt a célt szolgálja, hogy írásban tegyen tanúbizonyságot általános jártasságáról. Nem kutatnia kell, nem is feltárnia egyes teológiai tézisek legmélyebb kritikus pontjait, hanem fel kell mutatnia a *status quaestionis*-t, s mindezt egy összegző teológiai látással. **Téma:** egy adott téma jól megragadható megközelítése, világos látása (rossz cím: „*A pápai primátus az egyháztörténelem századai során*”, jó cím: „*A pápai primátus kérdése a Lumen gentium k. dokumentumban*”). **Terjedelem:** megközelítőleg 40–60 oldal.

²⁸ Uo.

- **Licenciátusi dolgozat**²⁹. A licenciaciklusban (második ciklusban) a hallgató már megszerzett általános összkép után tovább igyekszik elmélyedni a teológia egy szakterületében. Ekkor az adott szakterület sajátos kérdéseivel, módszerével, megközelítési módjaival ismerkedik. Eközben az emelt szintű szemináriumok és különelőadások révén a tudományos kutatásba is bepillantást is nyer: „*a második ciklus (...) [során] a hallgatók a teológia valamelyik részében speciálisabb képzést kapnak és tökéletesebb bevezetést nyernek a tudományos kutatás gyakorlatába*”. A licenciamunka is ehhez a célkitűzéshez igazodik. Itt az ember már végez saját kutatásokat, ám még nem állít fel saját téziseket. Célja az, hogy részkérdésekben alapos, kritikai és igényes tudományossággal megfogalmazott látásmódot alakítson ki. **Téma:** saját kutatásra épülő, kritikus, értékelő, összehasonlító, de a személyes kreativitást még csak megfelelő korlátok között szabadjára engedő (rossz cím: „*Az apologetika új útja*”, jó cím: „*Az apologetika megújulása A. Dullesnél*”). **Terjedelem:** megközelítőleg 80 oldal.
- **Doktori disszertáció**³⁰. Aki jó eredménnyel végezte el a licenciaciklust, az bátran vághat bele a doktori ciklusba (harmadik ciklus), amikor immár kellő tudományos megalapozottsággal, a kutatásban való kezdő jártassággal és egy szakterület speciális ismeretével rendelkezik. Ekkor célja nem pusztán a feltérképezés, összegzés, kritika vagy éppenséggel összehasonlítás, hanem az, hogy saját szellemi erőfeszítésével, munkájával és kreativitásával hozzájáruljon a teológiai kutatáshoz, a tudományos előrelépéshez: „*a harmadik ciklus (...) [során] a hallgatókat további gyakorlatok és a tudomány előrehaladásához valódi hozzájárulást jelentő kutatás elvégzése révén elvezetik a tudományos érettségre*”. A doktori disszertáció és ennek nyilvános megvédése erről tesz tanúbizonyyságot. Így tehát ideális esetben a dolgozat eddig nem kutatott, vagy már kutatott, de most valóban új módon értelmezett és értékelt kérdéssel foglalkozik, egyfajta tudományos többletet kíván nyújtani. **Téma:** nem szétfolyó, egy vezérfonalra felfűzhető, felesleges kitérőktől mentes, egy-két mondatban konkrétan és világosan megfogalmazható (rossz cím:

²⁹ Uo.

³⁰ Uo. 153.

„A hit teológiája”; jó cím: „A szubjektum halála”, alcím: „A hitaktus teológiai megközelítése a posztmodern korban”). **Terjedelem:** minimum 180 oldal.

- **Habilitációs munka.** Ezen a helyen nem szükséges erre a kérdésre részletesebben kitérni, csak annyit jegyzünk meg, hogy a habilitációs munkával az ember amellet tesz tanúbizonytságot, hogy nem csak egyszeri teológiai kutatásra vállalkozott (doktori értekezés), hanem valóban kreatív és dolgozó tagjává vált a tudományos társadalomnak.
- **SZAKMAI PUBLIKÁCIÓK**
 - **Recenzió**³¹. Első látására azt gondolhatnánk, hogy a recenzió az egyik legegyszerűbb műfaj: elég pár értelmes gondolatot, egyfajta ismertetést írnom egy adott műről, s már kész is vagyok. Való igaz, hogy sokak számára a recenzió kimerül a szerző életrajzának és a mű tartalomjegyzékének ismertetésében, esetleg némi tudományos(nak tűnő) kommentárral fűszerezve. A jó recenzió mégsem ilyen. Rövid, célra törő és legfőképpen olyan, amely által világosan el tudjuk helyezni a recenzióban idézett művet a tudományos élet palettáján – azaz kritikus, lényeglátó, sallangmentes. Ahhoz, hogy egy recenzió így sikerüljön, szerzőjének igen járatosnak kell lennie az adott szakterületben, ismernie kell annak irodalmát, hogy megfelelő módon tudja értékelni és elhelyezni az adott művet. **Téma:** adott. **Terjedelem:** 1500–4500 leütés.
 - **Cikk**³². Mint arról a kutatás kapcsán írni fogunk, az ismeret-szerzés egyik leginkább „költséghatékony” módja a cikkolvasás, hiszen egy ilyen írásban a szerző kényszerítve van rá, hogy konkrét keretek között (az újságok szerkesztői nem ismernek irgalmat, húznak és vágnak, ha túllépjük a keretet!) elmondjon mindent, amit az adott témában fontosnak tart. Cikkírás közben nem egy teológus megmutatta már, hogy 10 oldalon is el tudja mondani azt, amire máskor egy egész könyvet igénybe vesz. A cikkírásnak ez a tulajdonképpeni nehézsége és sokszor buktatója is. Bár viszonylag rövid, mégis teljes, kerek, világosan megkezdett és lekerékített, értelmesen lezárt egésznek kell

³¹ Uo. 156.

³² Uo. 155k.

lennie. Nem lehetnek benne elvarratlan szálak, félbe maradt gondolatok. Ez az egység áll rendelkezésemre, hogy összedetten elmondjam, amit akarok. **Téma:** világos és lehatárolt, az adott keretek között kielégítően bejárható. **Terjedelem:** 2–10 oldal.

- **Tanulmány.** Tanulmány jelenhet meg folyóiratban, évkönyvben, gyűjteményes kötetben egyaránt. Adott témáról nyújt átfogó képet. Mind terjedelmében, mind tartalmában, mind tudományos mélységében több, mint egy cikk. Az adott témát igényesen és szaktudományos módszerrel, pontossággal taglalja.
- **Esszé.** Az esszé abban különbözik a tanulmánytól, hogy egyfelől személyes hangvételi, másfelől pedig szépírói igényességgel készül. Értekező (értékelő) prózának is nevezik éppen ezért. Így tehát az esszé egyfelől nyelvi magasan igényes, ugyanakkor tartalmilag (következtetéseiben, megállapításaiiban stb.) szabadabb és személyesebb, mint egy tanulmány. Ez magyarázza, hogy az esszé mint műfaj leginkább az irodalomban, a humán tudományokban virágzik; „természettudományos esszével” nagyon ritkán találkozunk.
- **EGYÉB**
 - **Előadás.** Az előadás felkérésre és szigorú terjedelmi korlátok között születik. Konferenciákon, előadás-sorozatokon, szimpóziumokon hangzik fel, akár személyesen a szerző előadásában; akár írott formában előre benyújtva, a szerző helyett más által felolvasva. Az előadás műfaji sajátossága, hogy mind nyelvezetet, mind tartalmát alapvetően határozza meg a célközönség. Az előadás szerzője nem előfeltételezhet olyan ismeretet, amellyel a hallgatóság valószínűleg nem rendelkezik; nem használhat olyan szavakat, amelyeket nem ért meg. Ugyanakkor azt is szem előtt kell tartania, hogy egy előadást követni teljesen más intellektuális feladat, mint egy tanulmányt elolvasni. Ezért levezetéseiben, érveléseiben, kifejtéseiben világosnak, aprólékosnak kell lennie, s nem szabad megijednie az ismétléstől, a vezérmotívumok visszatérő kiemelésétől sem. Sokszor előfordul természetesen, hogy egy előadás megjelenik valamilyen fórumon (pl. a konferencia végén kiadott előadaskötetben) – ilyenkor a szöveg általában átdolgozandó, kiegészítendő, „dúsítandó”. Ahhoz nagy tehetség kell, hogy egy nyilvános előadás

szövege módosítás nélkül alkalmas legyen írásos tanulmányként való publikálásra.

- **Ismeretterjesztő munka.** Napjainkban igen hangsúlyos a tudományos ismeretterjesztés. Minden tudomány szeretné saját eredményeit, legfontosabb megfigyeléseit a mind szélesebb közvélemény elé tárni. Így érhető el egyfajta társadalmi szimpátia és érdeklődés, amely minden tudományágnak hasznára válhat. Azonban az ismeretterjesztő munkák (kis kiadványok, előadások stb.) csak úgy szólalhatnak meg, hogy az átlagos műveltséggel rendelkező (érettségizett) befogadó fél eligazodjon benne, ne érezze magát a tudománytól letaglózva. Egyszerű nyelvezet, világos fogalmazás, a köznyelvben ismert és bevett fogalmak alkalmazása, az újszerű szakkifejezések és megállapítások közérthető elemzése kell, hogy jellemezze az ismeretterjesztést.
- **Szócikk.** Számos esetben kap a tudománnyal foglalatostkodó ember felkérést arra, hogy szótárban, lexikonban és egyéb hasonló művekben egy-egy szócikket megírjon. Ezek sajátosága a tömör, távirati stílus, amiből következik a tudományos korrektség és pártatlanság követelménye is (nem a saját álláspontomat népszerűsítem, hanem minden érdeklődőnek lehetőleg elfogulatlan rálátást kínálok az adott témára). Terjedelmét, tematikáját stb. a szerkesztő kell, hogy meghatározza.
- **Internetes megjelenés.** Napjainkban egyre gyakoribb az interneten történő publikációkra való felkérés. Honlapok százai foglalkoznak tudománnyal, vallással, teológiával – ide kell sorolnunk még a plébániai honlapokat is, amelyekre esetleg egy-egy cikket vagy kommentárt készítünk. Ezekben igen fontos, hogy próbáljunk nagyon célratorók és összeszedettek lenni, ugyanis a számítógép monitorján felbukkanó hosszú, végeláthatatlan szövegek elrémítők. Emellett írásunk legyen átlátható grafikus megjelenésében, tagolt, rendezett, ez már az olvasás előtt pozitív benyomást kelt. Legfőképpen pedig arra gondoljunk, hogy az Interneten böngészve olyanok is rábukkanhatnak véletlenül az adott oldalra, akiknek semmilyen kötődésük nincs a témához, semmiféle előismerettel nem rendelkeznek a témában. Így tehát legyünk megnyerők, köznyelviiek, mégis igényesek, két lábbal a földön állók és nyitottak.

7. § A TUDOMÁNYOS MUNKA FORRÁSAI

Minden tudományos munka fő kérdése, milyen forrásokra támaszkodik. Ezek terén a szerző, a kutató emberi-szakmai hitele a tét, hiszen a nem helyes forráshasználat (pontatlan átvétel, legrosszabb esetben plágium) súlyos következményeket von maga után. A most következő oldalon nem csak elméleti, de gyakorlati segítséget is szeretnénk nyújtani a források felleléséhez, s ezáltal a könnyebb tudományos munkához.

A szaktudományokban a forrásoknak megvannak a maguk szintje. Az alábbi forrásszinteket különböztetjük meg:

- **Elsődleges forrás:** elsődleges forrásnak nevezzük az olyan dokumentumokat és monumentumokat, amelyek közvetlenül érintkeznek a vizsgált valósággal. Ilyenek az adott eseményben résztvevők tudósításai, az adott történés tárgyi leletei, a hiteles kortárs dokumentumok stb. Szellemtudományi szinten elsődleges forrás az adott szerző saját írása, műve, gondolata.
- **Másodlagos forrás:** olyan források ezek, amely az adott valóságról nem közvetlenül, hanem közvetetten tudósítanak: a résztvevők elbeszélését hallott ember visszaemlékezése, az adott eseményhez utólag kapcsolódó tárgyi lelet (pl. egy csata évszázaddal későbbi ábrázolása), a hiteles dokumentumokra támaszkodó újabb keletű dokumentumok stb. A szellemtudományokban ezt a szerepet töltik be az adott szerzőről ismerősei által írottak, a művéről alkotott művek, a munkásságát értékelő írások.
- **Harmadlagos forrás:** olyan források ezek, amelyek összegzik, kritikusan vizsgálják, mintegy szintézisbe fogják az elsődleges és másodlagos forrásokat. Ilyen egy szaktanulmány, egy monográfia, egy tudósról írta pályakép, életrajz, egy teológiai kérdés történeti vizsgálata (pl. a kinyilatkoztatás témája a Trienti Zsinaton a zsinati dokumentumok, kortárs visszaemlékezések /elsődleges források/ és a *Wirkungsgeschichte* /másodlagos források/ alapján).

A fenti forrásszintek nem jelentenek egyértelmű hitelességi hierarchiát (mint pl. a *loci theologici* esetében). Egyáltalán nem bizonyos, hogy egy elsődleges forrás hitelesebb, mint egy harmadlagos. Talán épp a közvetlenség, a személyes érintettség jelent egy olyan torzulást a látásmódban, amelyet csak az objektivizáló távolságvétel tud korri-

gálni. Épp ezért a források kezelésénél nem lehet automatikusan eljárni, személyes odafigyelésre, helyes mérlegelésre és kifinomult kritikai érzékre van szükség.

1. Eredeti dokumentumok

Eredeti dokumentumokkal leginkább a történettudományok, az egyház- és teológiatörténelem foglalkozik. Számukra igen fontos – túl a dokumentum szövegén – annak reális megtapasztalása (írásforma, pecsétminta, alapanya stb. – minderről a történelem segédtudományai számolnak be). Aki teológiával foglalkozik, az megelégedhető a megfelelő, megbízható, kritikai szövegapparátussal ellátott forráskiadásokkal (ld. a következő pont).

Az eredeti dokumentumok levéltárakban, archívumokban lelhetők fel, illetve ma már egyre inkább megkedvelik a faksimile kiadásokat, amelyek nem csak a szöveget jelentetik meg, hanem az egész dokumentumot az eredeti formátumban mintegy reprodukálják (ld. a most magyarul megjelenő *Documenta Vaticana* sorozatot).

Ezen források feldolgozásának megtanulása a történelmi szemináriumok feladata. Idézésük kapcsán csak annyit igyekszünk leszögezni, hogy mindannyiszor a fellelés helyének (a konkrét levéltárnak) jelzetrendszerét kell használni. Az általános műveltséghez hozzátartozik még, hogy az ember az alapvető három rövidítést ismeri, amely az eredeti dokumentumok idézésénél előfordulhat: *fol.* (azaz *folio*) – lap, *r.* (azaz *recto*) – szemben levő oldal, *v.* (azaz *verso*) – hátoldal. E két utóbbi az írás alapjául szolgált anyagból sokszor felismerhető. Nem egy eredeti dokumentum csak a *folióra* íródott, így a *rectón* szereplő szövegek későbbi megjegyzések, hozzáfűzések, kiegészítések lehetnek.

2. Forráskiadások

Ahogy az európai tudományosság előrehaladt a történelmi és kritikai módszerekben, egyre inkább érezte igényét annak, hogy biztonsággal férhessen hozzá az eredeti forrásokhoz. Mivel a másolás idejében egy dokumentum az évszázadok során számos torzuláson mehetett át, elképzelhető volt, hogy számos szövegvariáns bukkanjon fel. Ezért a

forráskiadások egyik legfontosabb minősítőjévé kritikai voltak vált. Ez azt jelenti, hogy nem egyszerűen kinyomtatták az első teljes fellelhető szöveg átiratát, hanem a lehető legnagyobb számú szövegvariáns figyelembe vételével igyekeztek kritikai módszerrel megállapítani a helyes, az eredeti(hez legközelebb álló) változatot.

A jó forráskiadás természetesen tisztában van azzal, hogy sok esetben nem tényszerű felfedezésről, belátásról, hanem tudományos állásfoglalásról van, amely mint ilyen mindig tovább kutatható. Ezért az ilyen publikációk kiterjedt szövegkritikai apparátussal rendelkeznek a lábjegyzetben vagy a széljegyzetben, feltüntetve az egyéb variánsokat, kérdéses szövegértelmezéseket. Nagyobb volumenű munkáknál kívánatos és elvárható, hogy a kritikai szövegelemzés elveit, szempontjait egy bevezetőben vagy kapcsolódó tanulmányban rögzítsék s az olvasó számára hozzáférhetővé tegyék (ld. a kritikai apparátust a Nestlé-Aland-féle *Novum Testamentum Graece et Latinében*).

A teológiával foglalkozók számára a fontosabb forráskiadások ezek (természetesen itt nem feltüntetve a teológiai szaktudományok sajátos forrásait):

AAS	<i>Acta Apostolicae Sedis</i> , Città del Vaticano 1909skk.
AR	<i>Acta Romana Societatis Iesu</i> , Roma 1906skk.
BS	<i>Bibliotheca Sanctorum</i> , vol. I–XII, Appendice I–II, Orientalium I–II, Indici, Città Nuova Ed., Roma 1998 ⁴ .
CIC	<i>Codex Iuris Canonici</i> (Egyházi törvénykönyv, ford. és szerk. Erdő P., Budapest 1997 ³).
COeV	<i>Concilii Oecumenici Vaticani II constitutiones – decreta – declarationes. Appendix: Normae exequutivae. Editio definitiva iuxta textum latinum officialem</i> (szerk. Romita, F.), Desclée ac socii, Romae 1967. Magyar fordítások: <i>A II. Vatikáni Zsinat tanítása. A zsinati döntések magyarázata és okmányai</i> (szerk. Cserháti, J.–Fábián, Á.), Szent István Társulat, Budapest 1992 ⁴ . <i>A II. Vatikáni Zsinat dokumentumai</i> (szerk. Diós, I.), Szent István Társulat, Budapest 2000.
CSEL	<i>Corpus scriptorum ecclesiasticorum latinorum</i> , vol. 1skk, Wien 1864skk.

ECEI	<i>Enchiridion della Conferenza Episcopale Italiana</i> , Bologna 1985skk.
EV	<i>Enchiridion Vaticanum</i> , Bologna 1970skk.
GMILRH	<i>Glossarium Mediae et Infimae Latinitatis Regni Hungariae</i> (szerk. Bartal, A.), Franklin, Budapest 1901.
InsGPII	<i>Insegnamenti di Giovanni Paolo II</i> , Città del Vaticano 1979skk.
InsPVI	<i>Insegnamenti di Paolo VI</i> , Città del Vaticano 1965skk.
KEK	<i>A Katolikus Egyház Katekizmusa</i> , ford. Diós I., Budapest 2002. (CEC, Catechismus Ecclesiae Catholicae, CCC, Catechismo della Chiesa Cattolica etc.)
PG	<i>Patrologiae cursus completus: series graeca</i> (szerk. Migne, J. P.), vol. 1–161, Paris 1857–1866.
PL	<i>Patrologiae cursus completus: series latina</i> (szerk. Migne, J. P.), vol. 1–221, Paris 1844–1855.

3. Enciklopédiák, lexikonok, szótárak

Első lépésben mindenképpen fogalmi tisztázást kell eszközölnünk, hogy az eltérő stílusokat el tudjuk különíteni:

- **Enciklopédia:** az elnevezés az *enkiükliosz paideia* (más ejtés szerint: *enkiükliosz*), azaz az *útmutatások, tanítások körében* jelentésű kifejezésből ered. Az enciklopédiák – eredeti céljuk szerint – az emberi tudás egészét akarják felölelni. Ezt rendszerezetten teszik, ezért nem egyszer egy enciklopédia nem A-tól indulva Z-ig halad szoros címszavas betűrendben, hanem az egyes szakterületeket, kapcsolódó témákat egymás mellé rendeleten, összerendezetten mutatja. Bár korábban is történtek már ilyen próbálkozások, a programadó művé mégis a felvilágosodás szellemi pezsgésében 1751 és 1772 között íródott lett (ld. enciklopédisták). Napjainkban a legjelentősebb ilyen mű az *Encyclopædia Britannica*, egyházi vonatkozásban pedig a protestánsok legnagyobb ilyen jellegű műve, a TRE (ld. lent).

- **Lexikon:** a *lexis* jelentése szó, innen a görög képzővel a név – *lexikon*. Tartalmában és felépítésében ma már nem különíthető el világosan az enciklopédiától. A klasszikus felosztás szerint a lexikon sajátága, hogy nem az általános tudásnak, hanem csak egy részterületnek az átfogó ismeretét nyújtja, a címszavakat szigorú ábécérendbe fogva. Mint megfigyelhetjük, ez ma már nem áll (pl. LThK, ld. lent). Magyarországon legendás *Pallas Nagy Lexikona* és *Révai Nagy Lexikona*.
- **Szótár:** a magyar kifejezés viszonylag hűséges tükörfordítása a *lexikon* szónak. A szótár valóban hasonlít a lexikonra abban, hogy itt a címszavak szigorú ábécérendben szerepelnek. Sajátága azonban az, hogy itt nem egyfajta tudáslista, hanem valóban szólista születik, ahol az egyes szócikkek az adott címszó jelentését tartalmazzák. A szótár épp ezért lehet anyanyelvi (*Értelmező Kéziszótár*, *Szinonimaszótár* stb.), idegen nyelvű (pl. magyar–angol szótár), vagy szaktudományos (az adott tudományág kulcsfogalmait, *terminus technicusait* tartalmazza).

Az alábbiakban a teológiai munkához legfontosabb enciklopédiák, lexikonok és szótárak rövid felsorolását kívánjuk adni segítségül a kutatómunkához:

BL	HAAG, H., <i>Bibliai lexikon</i> , Budapest 1989.
BthW	<i>Bibeltheologisches Wörterbuch</i> (szerk. Bauer, J.), Styria, Graz 1959.
BTSz	<i>Biblikus teológiai szótár</i> (szerk. Léon-Dufour, X.), Budapest 1986.
DB	<i>Dictionnaire de la Bible</i> , vol. I–XII, Letouzey et Ané, Paris 1928–1996.
DHGE	<i>Dictionnaire d’Histoire et de Géographie Ecclésiastiques</i> , Letouzey et Ané, Paris 1912skk.
DTF	<i>Dizionario di teologia fondamentale</i> (szerk. Latourelle, R.–Fisichella, R.), Assisi 1990.
DTC	<i>Dictionnaire de Théologie Catholique</i> (szerk. Michel, A.), vol. I–XV, Tables générales I–III, Letouzey et Ané, Paris 1923–1950; 1953–1972.

EWNT	<i>Exegetisches Wörterbuch zum Neuen Testament</i> , Bds. I–III, Kohlhammer, Stuttgart 1978–1983.
KL	<i>Katolikus Lexikon I–IV</i> (szerk. Bangha, B.), A Magyar Kultúra Kiadása, Budapest 1931.
LM	<i>Lexikon des Mittelalters</i> , Bds. I–IX, Metzler Verlag, Stuttgart 1999.
LphGTh	<i>Lexikon philosophischer Grundbegriffe der Theologie</i> (szerk. Franz, A.–Baum, W.–Kreutzer, K.), Freiburg–Basel–Wien 2003.
LThK ²	<i>Lexikon für Theologie und Kirche</i> (szerk. Höfer, J.–Rahner, K.), Bds. 1–14, Freiburg i. Br. 1957–1968 ² .
LThK ³	<i>Lexikon für Theologie und Kirche</i> (szerk. Kasper, W.), Bds. 1–11, Freiburg i. Br. 1993–2001 ³ .
MKL	<i>Magyar Katolikus Lexikon</i> (főszerk. Diós I.), köt. 1skk, Budapest 1993skk.
NThW	VORGRIMLER, H., <i>Neues Theologisches Wörterbuch</i> , Freiburg i. Br. 2000.
	ÁRUS, L., <i>Ószövetségi héber–magyar szómagyarázat</i> , Iránytű Kiadó, Budapest–Gödöllő 1996.
PE	MONDIN, B., <i>Pápák enciklopédiája</i> , Szent István Társulat, Budapest 2001.
PGL	<i>A Patristic Greek Lexicon</i> (szerk. Lampe, G. W. H.), Clarendon, Oxford 1968.
PLH	<i>Pastoralliturgisches Handlexikon</i> (szerk. Adam, A.–Berger, R.), Leipzig 1982.
RGG	<i>Religion in Geschichte und Gegenwart</i> , Bds. I–V, Mohr Siebeck, Tübingen 1998–2002 ⁴ .
TDOT	<i>Theological Dictionary of the Old Testament</i> , Grand Rapids, Michigan 1997.
ThBNT	<i>Theologisches Begriffslexikon zum Neuen Testament</i> (szerk. Coenen, L.), Bds. I–III, Brockhaus, Wuppertal 1967–1972 ³ .

ThWAT	<i>Theologisches Handwörterbuch zum Alten Testament</i> (szerk. Jenni, E.–Westermann, Cl.), Bds. I–II, Kaiser, München 1971–1976.
ThWNT	<i>Theologisches Wörterbuch zum Neuen Testament</i> (szerk. Kitter, G.), Bds. 1–10, Stuttgart 1933–1979.
TKSz	KRÁNITZ, M.–SZOPKÓ, M., <i>Teológiai kulcsfogalmak szótára</i> , Budapest 2003.
TRE	<i>Theologische Realenzyklopädie</i> (szerk. Krause, G.–Müller, G.), Bds. 1–34, Berlin–New York 1976–2002.

4. Szómagyarázatok, konkordanciák

Konkordancia alatt olyan művet értünk, amely egy meghatározott forrásszöveg összes szavát jelzi ábécésorrendben, a szövegen belüli előfordulásaival együtt. Ilyen konkordanciákat régebben főként a Szentíráshoz készítettek. Ezt felütve az ember könnyedén megtalálta a *csata* szót, és mellette felsorolva az összes szentírási helyet, ahol ez előfordul. Természetesen a nyugati világban a Vulgata számított alapszövegnek. Ettől függetlenül a népnyelvi fordítások alapján is készültek konkordanciák:

Konkordancia. Újszövetségi szövegmutató szótár (szerk. Opálény, M.–Balázs, K.), Pázmány Péter Hittudományi Akadémia Levelező Tagozat, Budapest 1987.

Konkordancia azonban nem csak a Szentírásról készülhetett. Dokumentumok, forráskiadványok és egyéb szövegek is szolgálhattak konkordancia alapjául.

OCHOA, X., *Index verborum cum documentis Concilii Vaticani Secundi*, Institutum Iuridicum Claretianum, Roma 1967.

UÓ, *Index verborum ac locutionum codicis iuris canonici*, Institutum Iuridicum Claretianum, Roma 1983.

A szómagyarázatok a forrásszöveg szavait előfordulásuk sorrendjében veszik végig, s minden egyes szót nyelvtanilag, stilárisan, jelentés szerint megmagyaráznak. Hasznos tanulási segédletek ezek. A leg-

több szómagyarázat természetesen a Szentírás eredeti szövegeihez készült. Ezek közül a legkiválóbbnak tekinthető:

ZERWICK, M.–GROSVENOR, M., *A Grammatical Analysis of the Greek New Testament*, Editrice Pontificio Istituto Biblico, Roma 1996.

Ehhez hasonlót találunk az interneten, magyar nyelven:

<http://www.ehf.hu/ujszov/>

Napjainkban, a számítógépes programok és internetes forráshozzáférések korában egyre kisebb az igény a klasszikus konkordanciákra és szómagyarázatokra. Ugyanakkor sok világhálós forrás igen kis értékű a nyomtatott művekhez képest, így még messze vagyunk attól a kortól, amikor könyvtáraink visszavonhatatlanul kiselejtezhették a konkordanciákat vagy szószedeteket.

Két program érdemel kiemelést:

Bibleworks (fizetős)

Sword Project (ingyenes, információk, leírás, működés és letöltés:

<http://www.crosswire.org/sword/index.jsp>)

5. Folyóiratok, évkönyvek

A tudománnyal foglalkozó ember számára igen értékesek a tudományok szaklapok, folyóiratok és évkönyvek. Ezek alapján egyfelől naprakész információt szerezhet az ember a tudomány mozgásairól, nagy eredményeiről, másfelől tájékozódhat arról, hogy tudóstársai milyen kutatásokat folytatnak, milyen jellegű írásokat jelentetnek meg. A szaklapok megjelenésük szerint lehetnek:

- *havi* (évi tizenkét szám, pl. *Vigilia*),
- *bimesztrális* (évi hat szám, pl. *Musica Sacra*),
- *trimesztrális* (évi négy szám, pl. *Távlatok, Mérleg*),
- *szemesztrális* (évi két szám, pl. *Mozaik*),
- *évkönyv* (évi egy szám, pl. *Folia theologica*).

A számunkra legfontosabb folyóiratok a következők:

ACPQ	<i>American Catholic Philosophical Quarterly</i> , Irving (TX) 1927skk.
	<i>Athanasiana</i> , Nyíregyháza 1999skk.

BET	<i>Bulletin ET</i> , European Society for Catholic Theology, Münster–Hamburg–London 1990skk.
Bib	<i>Biblica</i> , Róma 1920skk.
BZ	<i>Biblische Zeitschrift</i> , Freiburg 1903–1929, Paderborn 1931–1939 és 1957skk.
CBQ	<i>The Catholic Biblical Quarterly</i> , Washington 1939skk.
CivCatt	<i>La Civiltà Cattolica</i> , (Napoli) Roma 1850skk.
Comm	<i>Communio</i> (magyar kiadás), Budapest 1993skk.
Conc	<i>Inernationale Theologische Zeitschrift »Concilium«</i> , deutsche Ausgabe, Einsiedeln 1964skk.
Cr	<i>Credo</i> , Budapest 1994skk.
EAPR	<i>East-Asian Pastoral Review</i> , Manila 1979skk (korábban: <i>Teaching all nations</i> , 1964skk).
EO	<i>Ecclesia Orans</i> , Roma 1984skk.
Et	<i>Études</i> , Paris 1856skk.
EthL	<i>Ephemerides Theologicae Lovanienses</i> , Brügge 1924skk.
FC	<i>Folia canonica</i> , Budapest 1998skk.
FoKTh	<i>Forum Katholische Theologie</i> , Aschaffenburg 1985skk.
FTh	<i>Folia theologica</i> , Budapest 1990skk.
G(reg)	<i>Gregorianum</i> , Roma 1920skk.
HK	<i>Herder Korrespondenz</i> , Freiburg i. Br. 1946skk.
IkaZ	<i>Internationale Katholische Zeitschrift Communio</i> , deutsche Ausgabe, Köln 1972skk.
JSJ	<i>Journal for the Study of Judaism</i> , Leiden 1970skk.
Mérl	<i>Mérleg</i> , München–Budapest 1964skk.
NRTh	<i>Nouvelle Revue Theologique</i> , Tournai 1869skk.
NZSTh	<i>Neue Zeitschrift für Systematische Theologie und Religionsphilosophie</i> , Berlin–New York 1959skk.

PhR	<i>Philosophische Rundschau</i> , Tübingen 1953skk.
RB	<i>Revue Biblique</i> , Paris 1892skk.
RHE	<i>Revue d'Histoire Ecclésiastique</i> , Löwen 1900skk.
OR	<i>Osservatore Romano</i> , Città del Vaticano 1861skk.
QL	<i>Questions Liturgiques / Studies in Liturgy</i> , Leuven 1910skk.
RHPhR	<i>Revue d'Histoire et de Philosophie Religieuses</i> , Strassburg 1921skk.
Sem	<i>Seminarium</i> , Róma 1960skk.
St	<i>Studium</i> , Madrid 1960skk.
StW	<i>Studia Wesprimiensi</i> , Veszprém 1999skk.
StZ	<i>Stimmen der Zeit</i> , Freiburg i. Br. 1915skk.
Távl	<i>Távlatok</i> , Budapest 1991skk.
Teol	<i>Teológia</i> , Budapest 1996skk.
TGA	<i>Theologie der Gegenwart</i> , Frankfurt a. M. 1968skk.
ThG	<i>Theologie und Glaube</i> , Paderborn 1909skk.
ThPQ	<i>Theologisch-praktische Quartalschrift</i> , Linz–Regensburg 1848skk.
ThR	<i>Theologische Rundschau</i> , Tübingen 1897skk.
ThSt	<i>Theological Studies</i> , Woodstock 1940skk.
ThSz	<i>Theologiai Szemle</i> , Budapest 1925skk.
VigChr	<i>Vigiliae Christianae</i> , Amsterdam 1947skk.
ZAC	<i>Zeitschrift für Antikes Christentum / Journal of Ancient Christianity</i> , Berlin–New York 1997skk.
ZAW	<i>Zeitschrift für die Alttestamentliche Wissenschaft</i> , Berlin–New York 1887skk.
ZKTh	<i>Zeitschrift für Katholische Theologie</i> , Innsbruck–Wien 1877skk.

ZNW	<i>Zeitschrift für die Neutestamentliche Wissenschaft und die Kunde der Älteren Kirche</i> , Berlin–New York 1900skk.
ZThK	<i>Zeitschrift für Theologie und Kirche</i> , Münster 1891skk.

6. Internet

a) Alapvető Hittan

Hitvédelem:

<http://www.cfpeople.org/page51.html> (angol)

<http://www.unavoce.org/index.html> (angol)

<http://apologia.gospelkcom.net/> (vallási jelenségek, angol)

Európai Püspöki Konferenciák Tanácsa:

<http://www.ccee.ch/> (német, angol, francia, olasz)

Magyarországi egyházak:

<http://www.katolikus.hu/> (katolikus)

<http://www.lutheran.hu/> (evangélikus)

<http://www.reformatus.hu/> (református)

<http://www.ortodox.hu/> (ortodox)

Protestáns honlapok:

<http://www.cofe.anglican.org/> (Anglikán Egyház)

<http://www.warc.ch/> (Református Világszövetség, angol)

<http://www.lutheranworld.org/> (Lutheránus Világszövetség, angol)

<http://www.bellnet.com/suchen/kirche/> (keresztény közösségek, német)

<http://www.gepaard.net/filadelfia/Mindenki.htm> (Keresztény honlapgyűjtemény, magyar)

Szent Péter testvériség:

<http://www.petrusbruderschaft.de/html/deutsch.html> (német)

A történeti Jézus kutatás

<http://www.westarinstitute.org/> (Westar Institute-Jesus Seminar, angol)

Ökumenizmus:

<http://www.oikoumene.org/> (Egyházak Világtanácsa, angol)

<http://www.okumenikus.lutheran.hu/> (Magyarországi Egyházak Ökumenikus Tanácsa, magyar)

<http://www.cec-kek.org/> (Európai Egyházak Konferenciája)

Ökumenikus honlapok:

<http://www.heiligenlexikon.de/index.htm> (német)

<http://www.oecumenisme91.cef.fr/htm/oindex91.php> (francia)

Ökumenikus Intézetek:

<http://www.chemin-neuf.org/dombes/institut.html> (Dombes, francia)

<http://www.uni-tuebingen.de/oekumenische-forschung/Institut/index.html> (Tübingen, német)

<http://www.moehlerinstitut.de/> (Johann Adam-Möhler Insitut, német)

Ortodoxia:

<http://www.patriarchate.org/> (Konstantinápoly, angol)

<http://www.mospat.ru/> (Moszkva, angol)

<http://www.ecclesia.gr/English/EnIndex.html> (Görög Ortodox Egyház, angol)

<http://www.patriarhia.ro/Site/index.html> (Román Ortodox Egyház, angol)

Általános teológiai témák:

<http://www.shc.edu/theolibrary/> (angol)

<http://www.ccel.org/> (angol)

<http://www.tradere.org/> (francia)

Vallás:

<http://www.nd.edu/~cprelig/> (vallásfilozófia, angol)

b) Dogmatika

Teológiai írások:

<http://www.users.csbsju.edu/~eknuth/itr/index.html> (teológiai írások az Interneten)

<http://camellia.shc.edu/theology/index.html> (teológiai művek, angol)

<http://people.bu.edu/bpstone/theology/theology.html> (teológiai művek, angol)

<http://ccat.sas.upenn.edu/rs/texts.html> (teológiai művek, angol)

Teológusok:

<http://www.balthasar-stiftung.org/> (Hans Urs von Balthasar)

<http://www.teol.de/nopublic/bi-ratzi.htm> (Joseph Ratzinger bibliográfia)

<http://www.ub.uni-freiburg.de/referate/04/rahner/rahnerma.htm>
(Karl Rahner, német)

<http://www.nd.edu/Departments/Maritain/ndjmc.htm> (Jacques Maritain, angol)

<http://www.teilhard.org/> (Teilhard de Chardin, francia)

<http://www.newmanreader.org> (John Henry Newman összes művei online, angol)

c) Erkölcsteológia

<http://www.stjosef.at/index.htm?morallexikon/index.htm~mainFrame> (Morallexikon, német)

d) Kánonjog

<http://www.kirchenrecht.net/> (nemzetközi honlapok, német)

<http://www.ulrichrhode.de> (Ulrich Rhode SI honlapja, számos további utalással, német)

e) Filozófia

Latin kultúra és nyelv:

<http://www.lateinforum.de/> (német)

http://www.vatican.va/roman_curia/institutions_connected/latinitas/documents/index_lt.htm (Latinitas, vatikáni szervezet a latin nyelv őrzéséért és ápolásáért)

Középkori filozófia:

<http://www.pvspade.com/Logic/index.html> (angol)

<http://www.medievalacademy.org/> (Amerikai Középkor Akadémia, angol)

Eötvös Loránd Tudományegyetem filozófiai szakirányai:

<http://philosophy.elte.hu/>

Források:

<http://www.philosophie.uni-freiburg.de/inhalte/links.htm> (linkgyűjtemény)

Filozófia és teória:

<http://frank.msu.edu/~jpurcell/Philosophy/philosophy.html> (angol)

Aquinói Szent Tamás

<http://www.corpusthomicum.org/> (Aquinói Szent Tamás összes művei online))

Erasmus (1469–1536)

<http://www.nd.edu/~erasmus/> (angol)

Ludwig Wittgenstein(1889–1951)

<http://www.phil.uni-passau.de/dlwg/> (német)

Jean François Lyotard (1907–1998):

<http://www.marxists.org/reference/subject/philosophy/works/fr/lyotard.htm> (a posztmodern állapot első öt fejezete)

f) *Egyháztörténelem*

<http://www.ccel.org/s/schaff/history/About.htm> (angol)

Középkori források:

<http://www.fordham.edu/halsall/sbook.html> (angol)

<http://www.mediaevum.de/> (német, angol)

História folyóirat:

<http://www.historia.hu/> (magyar)

g) *Lelkipásztorkodás-tan*

<http://www.vocations.it/> (Hivatás, olasz)

<http://www.plebania.net/> (Virtuális plébánia, magyar)

http://www.thchur.ch/Theologie_und_Seelsorge/theologie_und_seelsorge.html (német)

h) Liturgia

<http://www.liturgia.hu/> (magyar)

<http://www.malezi.hu/> (MALEZI, magyar)

<http://www.liturgia.it/> (olasz)

<http://www.lejourduseigneur.com/> (francia)

i) Patrisztika

Az ókori egyház írásai:

<http://www.ccel.org/fathers2/> (angol)

<http://www.ewtn.com/library/indexes/PATRISTC.htm> (angol)

<http://www.iclnet.org/pub/resources/christian-history.html> (angol)

<http://www.gty.org/~phil.writings.htm> (angol)

<http://www.oeaw.ac.at/kvk/> (német)

<http://www.gnosis.org/naghamm/nhl.html> (Nag-Hammadi, angol)

Teológusok:

<http://www.augustinus.de/bwo/dcms/sites/bistum/extern/zfa/index.html> (Szent Ágoston, német)

<http://www.nazianzos.fltr.ucl.ac.be/> (Nazianzosi Szent Gergely, francia)

<http://www.bhsu.edu/artssciences/asfaculty/dsalomon/nyssa/home.html> (Nüsszai Szent Gergely, angol)

<http://www.chrysostom.org/> (Aranyszájú Szent János, angol)

<http://www.rmcsadu.let.uniroma1.it/~camplani/adaman.html> (Órigenész, olasz)

<http://www.origenes.de/> (Órigenész kutatás, német)

<http://www.tertullian.org/> (Tertullianus, angol)

Patrisztikus Intézetek:

<http://www.aug.org/augustinianum> (Augustinianum, Róma, olasz)

<http://www.moses.creighton.edu/NAPS/> (Észak-amerikai Patrisztikai Társaság, angol)

j) *Biblikum*

Biblikus honlapok:

<http://www.bibleserver.com> (szentírásfordítások, nemzetközi)

<http://www.bibel.de> (szentírásfordítások, német)

<http://www.bible.gospelcom.net/> (szentírásfordítások, nemzetközi)

Biblikus folyóiratok:

<http://www.bsw.org/> (angol)

Biblikus Társaságok:

<http://www.la-bible.net> (francia)

<http://www.biblesociety.org/> (angol, francia, spanyol)

<http://www.c-b-f.org> (Katólikus Biblikus Szövetség, nemzetközi)

Biblikus archeológia:

<http://www.bib-arch.org> (angol)

A turini lepel:

<http://www.sindone.org/> (olasz)

k) *Teológiai lapok*

La Civiltà Cattolica (olasz): <http://www.laciviltacattolica.it>

Josephinum (amerikai): <http://www.cfpeople.org/page51.html>

Jesus (olasz): <http://www.sanpaolo.org/jesus/default.htm>

First Things (amerikai): <http://www.firstthings.com>

Concilium (nemzetközi): <http://www.concilium.org>

La Documentation Catholique (francia): <http://www.doc-catho.com/>

Communio (nemzetközi): <http://www.communio-icr.com/affil.htm>

Theologisch-praktische Quartalschrift (német): <http://www.kth-linz.ac.at/thpq/>

l) *Könyvtárak*

Pázmány Hittudományi Kar: <http://www.htk.ppke.hu/>

Szegedi Hittudományi Főiskola: <http://www.theol.u-szeged.hu/>

Magyar Elektronikus Könyvtár (magyar): <http://www.mek.oszk.hu/>

Könyvkereső (magyar): <http://www.konyvkereso.hu/>
Könyv Portál (nemzetközi): <http://www.konyvportal.hu/>
Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár: <http://www.fszek.hu/index2.html>
ELTE Egyetemi Könyvtár: <http://www.konyvtar.elte.hu/>
Debreceni Egyetem könyvtára: <http://www.lib.klte.hu/bemutakozas.php>
Országos Széchenyi Könyvtár: <http://www.oszk.hu/>
Szegedi Egyetemi könyvtár: <http://www.bibl.u-szeged.hu/bibl/keres.html>
Karlsruhe virtuális könyvtár (német): <http://www.ubka.uni-karlsruhe.de/kvk.html>
Gregoriana (olasz): <http://www.unigre.it/newbiblio/>
Európai könyvtárak: <http://www.biblio.polito.it/it/documentazione/biblioeu.html>
Római egyházi könyvtárak: <http://www.urbe.it/>
Klasszikus keresztény könyvtár (angol): <http://www.ccel.org>
Abebooks könyvkereső (angol): <http://dogbert.abebooks.com/abe/BookSearch>

m) Kiadók

Szent István Társulat: <http://www.stephanus.hu/>
Cerf (francia): <http://www.editionsducerf.fr/home.asp>
Nouvelle Cité (francia): <http://www.nouvellecite.fr/>
San Paolo (olasz): <http://www.sanpaolo.org/libri/default.asp>
Peter Lang (nemzetközi): <http://www.peterlang.net/all/index.cfm>
Lit Verlag (német): <http://www.lit-verlag.de/>
Queriniana (olasz): <http://www.queriniana.it/>
Desclée de Brouwer (francia): <http://www.descledebrouwer.com/>
Vandenhoeck & Ruprecht (német): <http://www.vandenhoeck-ruprecht.de/>
Mohr Siebeck (német): <http://www.mohr.de/>
Piemme (olasz): <http://www.edizpiemme.it/>
Oxford University Press (angol): <http://www.oup.com/>
Morcelliana (olasz): <http://www.morcelliana.it/>
La Procure (francia): <http://www.laprocure.fr/>

n) Szótárak, lexikonok

<http://www.newadvent.org/cathen/> (Katolikus enciklopédia, angol)

<http://www.lutterworth.com/jamesclarke/jc/titles/eec2.htm> (Ókeresztény kor, angol)

<http://www.bautz.de/bbkl/> (Életrajzi lexikon, német)

<http://www.ccat.sas.upenn.edu/~rs002/glossind.html> (Kereszténység, zsidóság, iszlám, angol)

<http://www.ucalgary.ca/~lipton/biblio.html> (Vallások, angol)

<http://www.ccel.org/php/wwec.php> (Keresztény enciklopédia, angol)

8. § A TUDOMÁNYOS MUNKA MÓDSZERE

Amikor valaki átnyújtja írásos alkotását tanárának, akkor nem is látható és érzékelhető az a hatalmas munka, amely mindezt megelőzte. Egy írás, egy dolgozat nem a gépeléssel kezdődik, hanem – ha már a témánk megvan – az anyaggyűjtéssel és az olvasással. A „könyvtárazást” nem lehet megkerülni. Kedvenc könyveinket meg is vehetjük, és amire a tudásunk épül, amire sokszor utalunk, azt érdemes beszerezni és kéznél tartani. Erre épül aztán az az egész folyamat, amelynek végeredményeként, gyümölcseként a kész munkát a kezünkben tarthatjuk.

1. Témaválasztás

Egyetemi tanulmányaink során nem egyszer előfordul, hogy szemináriumi, külön előadásokra írt dolgozataink számára a választható témákat a vezető tanár jelöli ki. Ez az egyszerűbb megoldás, hisz akkor ezt az első pontot átugorhatjuk, s máris belevághatunk a vázlatkészítésbe.

Ha azonban ez nem így történik, s a mi döntésünkre van bízva a szabad témaválasztás, akkor nagyon nagy körültekintéssel kell eljárunk.³³

³³ A témaválasztásról bővebben ld. ECO, U., *Hogyan írjunk szakdolgozatot?*, 24–64; FARINA, R., *Metodologia. Avviamento alla tecnica del lavoro scientifico*, 44–48.

Minél magasabb akadémiai fokra jutunk el, annál több múlik a jó témaválasztáson. Nem egy diploma-, licencia-, sőt olykor még doktori dolgozat is elbukik már azelőtt, hogy megkezdődne akár a vázlat elkészítése: a jelölt ugyanis rosszul választ témát, s soha nem jut a végére. Melyek a legfőbb szempontok, amelyeket figyelembe kell vennünk akkor, amikor témát választunk? Az alábbiakban foglalhatjuk össze:

- **A SZEMÉLY SZEMPONTJAI**

- **Ki vagyok én?** Helyes önismeret nélkül kár belevágni egy tudományos igényű munkába. Mely szempontokat kell önmagam értékelésénél figyelembe venni:
 - **Érdeklődési kör** – mi az, ami különösen érdekel? Olyan témát ne válasszak, amelyért nem tudok lelkesedni, amelyet elunok, amely nem tud lekötni.
 - **Műveltség** – milyen átfogó ismeretekkel rendelkezem? Itt nem csak a vizsgaeredményeimről van szó, hanem arról is, hogy milyen általános műveltségi szinten állok. Az ne akarjon a posztmodernről írni, aki nem ismeri a kortárs zenét és irodalmat. Ugyanígy ne szándékozzon senki a középkori szimbolikával foglalkozni, aki nem rendelkezik a szükséges művészettörténeti és egyéb ismeretekkel.
 - **Az adott tudományterület ismerete** – csak akkor kezdhetek gyümölcsöző, sikerrel kecsegtető munkába, hogyha rendelkezem megfelelő ismeretekkel arról, hogy az adott tudományterületen hol áll a kutatás, milyen eredmények születtek, mit talállok a vonatkozó szakirodalomban. Enélkül veszélyes vállalkozás lenne munkába kezdeni, hiszen soha nem tudhatnám, mivel lep meg az adott szakterület.³⁴
 - **Nyelvtudás** – nagyon sok téma nyelvtudásfüggő. Nem szabad olyan témát választanom, amelynek szakirodalma nagyrészt olyan nyelven íródott, amelyet nem értek. Ugyanígy ne akarjak olyan szerzővel foglalkozni, olyanról írni, akinek nyelvét nem bírom. Rahnerről nem lehet fordítások alapján hiteles teológiai képet rajzolni, ahogyan az újplatonikusoknak a teológiára gyakorolt hatását sem tárhatom fel az ógörög nyelv ismerete nélkül. Általánosságban elmondható, hogy ma Ma-

³⁴ Ld. FARINA, R., *Metodologia. Avviamento alla tecnica del lavoro scientifico*, 48–59.

gyarországon egy teológiával magasabb szinten foglalkozni szándékozó diáknak tudnia **kell** latinul, ógörögül, németül. Az angol önmagában túl kevés. Emellett a francia, spanyol és olasz nyelvek közül ajánlatos legalább egyet ismerni, de jobb kettőt (ha nem egyenesen hármat). Nyelvtudás nélkül nincs a tudományos munkának távlata.

- **Ki a témavezető?** Ezt a szempontot is hangsúlyoznunk kell. Nem pusztán arról van szó, hogy ki az, aki elfogadja a témát, aki enged arról írni, amit akarok. A jó témavezető szakértője annak a területnek, amellyel foglalkozom. Filozófusnál nem tudok soha jó biblikus dolgozatot írni. Emellett azt is figyelembe kell venni, hogy a dolgozat elkészülte közben bizonyos emberi kapcsolatra is szükség lesz. A tudományos munka nem puszta objektív erőfeszítés, hanem szubjektív lendület és elköteleződés is.
- **AZ ADOTTSÁGOK SZEMPONTJAI**
- **Egyetem.** Minden egyetemnek van profilja. Tudományos munkámmal ebbe a profilba igyekszem beleilleszkedni. Tekintve, hogy hazánkban csak egy teológiai fakultás van, ez nem kérdés. Azonban máris kérdéssé lesz, ha külföldi ösztöndíjra pályázom, vagy kutatói munkára indulok. Ha valaki fundamentális teológiára akar szakosodni, annak tudnia kell, hogy Rómában a Gergely Egyetemet, s ne mondjuk a Szalézi Egyetemet válassza.
- **Könyvtár.** A sikeres munka egyik fő kulcsa a források hozzáférése, az anyaggyűjtés lehetősége. Amikor témát választok, tudnom kell, hogy a leadási határidőig mely könyvtárak állományához lesz módom hozzáférni. Ha a legfontosabb szakkönyvek a saját egyetemi könyvtárban nem elérhetők, akkor utazni kell. Ekkor viszont előre tájékozódnom kell – hisz a bécsi könyvtár használata könnyen lehetséges, de mondjuk Rómába már nehezebben jut el az ember könyvtárazni. Öngyilkosság olyan témát választani, amelynek szakirodalmát fizikailag képtelen vagyok megtalálni az elérhető könyvtárakban a rendelkezésre álló idő alatt.
- **Egyéb források elérhetősége.** Ha levéltárba kell mennem, ha audiovizuális forrásokra van szükségem, vagy ha éppenséggel terepmunkára indulok, akkor a témához a szükséges anyagi forrásokra, időre és lehetőségekre is szükségem van. Ha ezek nem állnak fenn, felejtsem el a téma megírását, legyen az mégoly vonzó és érdekfeszítő.

- **AZ IDŐ SZEMPONTJAI**

- **Objektív idő.** Mikor van a leadási határidő, s mi a mai dátum? Kár olyan témát választani, amelyet a rendelkezésre álló idő alatt nem vagyok képes feldolgozni.
- **Szubjektív idő.** Mekkora a munkabírásom? Mennyi időt tudok a munkára fordítani? Hiába van fél évem a leadásig, ha munkabírásom nem teszi lehetővé a megfelelő időáldozat meghozatalát; vagy képtelen vagyok helyes időbeosztással élni. A jó tudományos munka egyik előfeltétele ugyanis a *time-managing*, a saját időm rendezésének, beosztásának, „művelésének” kérdése.

A fentiek mellett természetesen vegyük figyelembe mindazt, amit a műfajoknál írtunk (téma és terjedelem, egyebek)!

2. Vázlatkészítés

A vázlat elkészítésének folyamatát az alábbi lépésekben foglalhatjuk össze³⁵:

1. Első feladat a **téma kiválasztása**. Ezután a tantárgy tanszékvezető professzorával kell egyeztetni, aki megadja a szakdolgozatvázlat elkészítéséhez a szempontokat.
2. A **szakdolgozatvázlat elkészítésének irányelvei**. A témának megfelelő művek, kapcsolódó anyagok felkutatása, egy ideiglenes tartalomjegyzék fő fejezetekből és alpontokból álló kialakítása³⁶, egy elsődleges bibliográfia összeállítása. Ehhez nélkülözhetetlen a könyvtárhasználat. Figyelembe kell venni, hogy a saját témánkhoz tartozó könyvek is rendelkeznek bőséges bibliográfiával, lábjegyzeteikben, vagy irodalomjegyzékükben. Lényeges a nagyobb szótárak szócikkeinek, és a szakfolyóiratok tanulmányainak áttekintése. A bibliográfia összeállításában nagy segítséget nyújt az internetes honlapokon található könyvtárkatalógusok tanulmányozása

³⁵ Vö. FARINA, R., *Metodologia. Avviamento alla tecnica del lavoro scientifico*, 145–147.

³⁶ Ld. „A tartalomjegyzék mint munkahipotézis”: ECO, U., *Hogyan írjunk szakdolgozatot?*, 133–141.

3. A **szakdolgozatvázlat** számítógépes elkészítése és benyújtása a szaktanárnak nyomtatott formában, semmiképp sem kéziratban! A vázlatot lefűzhető műanyag irattartóban kell leadni, lapjait a következő sorrendben összeállítani:
- Számozatlanul a főoldal, melyen szerepel (középre igazítva) az intézmény neve, a szakdolgozatvázlat címe, alatta a szakdolgozatvázlat megnevezés, továbbá a készítő és a konzulens neve, a lap alján a beadási hely (Budapest) és a beadási év (pont nélkül).
 - Tartalom (oldalszámozás a lap tetején középen), melynek felépítése: *Bibliográfia*, *Bevezetés* (számmegjelölés nélkül), a *fő fejezetek* római számmal (I, II, III stb.), az *alfejezetek* pedig arab szám szerinti lebontásban (1, 1.1, 2, 2.1 stb.) és a végén számozatlanul a *Befejezés*.
 - Bibliográfia. A felhasznált irodalmat csoportosítva, lehetőség szerint a következőképpen pontokba szedve: 1. *Szentíráskiadások*, 2. *Szótárak, lexikonok*, 3. *Tanulmányok*, 4. *Jegyzetek*, 5. *Cikkek*, 6. *Rövidítések*.
 - A tartalomban megadott vázlatpontok 5–10 soros kifejtése.
4. A kidolgozásnál ügyelni kell a tudományos stílusra, nem esszét alkotunk. Írhatunk többes szám első személyben (*pluralis auctoris*). A szakdolgozat sajátossága, hogy egy adott témát a fellelhető legfrissebb teológiai irodalom alapján tudományos módszerrel mutat be, különböző véleményeket ütköztet és levonja a saját következtetést. A tanulmányok elvégzése után a szakdolgozat egyfajta „mesterművet” jelent, mely igazolja a teológia egy adott ágában való jártasságot.

3. Anyaggyűjtés

Ha kiválasztottuk a megfelelő témát, s már elkészítettük a vázlatunkat, sőt az elfogadásra is került, akkor belevághatunk az anyaggyűjtésbe.³⁷ Mint a vázlatkészítés fázisánál már jelöltük, egy első rákészü-

³⁷ Az anyaggyűjtés és írás fázisairól ld. BAINYNER, K., *Hogyan írjunk tudományos közleményeket?*, 14–18; FARINA, R., *Metodologia. Avviamento alla tecnica del lavoro scientifico*, 59–144.

lés már ott megtörténik, hiszen a skiccünk tartalmaz egy provizórikus bibliográfiát is. Ez lesz anyaggyűjtésünk alapja.

Ha a könyvtárnak van Interneten elérhető katalógusa, akkor nyugodt, békés helyen (legjobb esetben otthon, íróasztalunknál) nekiállhatunk összegyűjteni a vonatkozó, adott könyvtárban fellelhető szakirodalmat (jegyezzük fel a könyvet könyvtári jelzetét, fellelésének helyét, egyéb fontos adatait, ezzel megkönnyítjük a későbbi könyvtári olvasást vagy kölcsönzést).

A helyszínre érve kutassuk fel a főbb szótárakban, lexikonokban megtalálható vonatkozó szócikkeket. Ezek rövid, világos anyagot adnak a kezünkbe, jó esetben bibliográfiától támogatva. Tekintve, hogy ezeken a helyeken csak pár cím tüntethető fel a szócikk végén, a szerző minden bizonnyal a legismertebb és legfontosabb irodalmat fogja szerepeltetni. Az enciklopédiákban (pl. TRE) már jóval kiterjedtebb bibliográfiai apparátust találunk.

Ezután vizsgáljuk meg a szakkönyveket. Első körben az adott témát vizsgáló művek (monográfiák, a *primer irodalom*) szerepelnek „étlapunkon”, amelyek további bibliográfiai utalásokkal gazdagítanak minket. Ezután lássunk hozzá, hogy feltérképezzük a könyvtárban található másodlagos irodalmat (szekundér *irodalom*). Itt már sokkal nagyvonalúbbaknak kell lennünk, hisz minden vonatkozást nem tudunk feltérképezni.

Ezt követik a folyóiratok, évkönyvek. Jó esetben eddig anyaggyűjtésünk során már tudjuk, hová nyúljunk (melyik cikk, tanulmány stb., melyik évjában, melyik számban, hányadik oldalon). Kíváncsiskodó böngészésre, érdeklődő lapozgatásra soha nincs idő, még ha a leadásig két évem van, akkor sem engedhetem meg magamnak a céltalanság eme luxusát. Ha már mindenképpen nézelődni akarok, akkor kutassam fel az adott folyóirat *repertóriumát*, vagyis tematikus jegyzékét, amelyben az összes szerző, az összes cikk szerepel különféle lehetséges csoportosításokban, akár még címszavak, témák szerinti keresés lehetőségével is.

Mindenképpen utoljára hagyjuk az internetes kutatást. Egyfelől az onnan vett anyagok kevéssé megbízhatóak, másfelől pedig itt a legnagyobb a veszély az adattengerben való elmerülésre. Aki sikeresen alkalmazza az internetet, az már rendelkezik fix támpontokkal (megbízható honlapok, a sikeres internetes keresés szempontjai stb.), és rutinosnak is nevezhető. Enélkül egyetlen értékes információ fellelése közben akár órákat is elvesztegethetünk a világhálón. Épp ezért erre

csak akkor vállalkozzunk, ha már minden szükséges munkát elvégeztünk – este, otthon (de nem alvás helyett), délutáni pihenőidőben vagy bármi más lehetőséget megragadva úgy, hogy azzal ne az értékes és értékteremtő időnket rövidítsük meg.

4. Anyagfeldolgozás

A fellelt, rendelkezésünkre álló anyag feldolgozása attól függ, hogy milyen hozzáférést nyerünk hozzá.

- **Tulajdonunkba kerül.** Ez a legegyszerűbb eset. Ilyenkor minden módszert bevethetünk, amely az anyag feldolgozására rendelkezésünkre áll:
 - *Aláhúzhatunk, szövegkiemelővel megjelölhetünk fontos részeket.* Ekkor azonban vigyázzunk arra a hibára, amit a kezdő hallgatók döntő többsége elkövet – szinte az egész oldalt kijelölik, aláhúzzák. Mindennek csak akkor van értelme, ha oldalanként egy-egy szó, mondat kerül bejelölésre. Ha az egész szöveget megjelöljük, immár semmi értelme munkánknak.
 - *A margókra megjegyzéseket írhatunk.* Ezek kapcsán arra gondoljunk, hogy megjegyzéseink világosak, címszószerűek, áttekinthetőek legyenek. Az ész nélküli firkálás tönkreteszi a szöveget.
- **Csak olvashatjuk.** Ekkor több lehetőség közül választhatunk:
 - *Jegyzetet készítünk.* Ez a legősbibb módszer. Ekkor azonban vigyázzunk arra, hogy a jegyzeteink áttekinthetőek legyenek. Ha nem jól jegyzetelünk, a későbbi munka során mindig vissza kell majd rohannunk a könyvtárba, keresni az eredeti példányt.
 - *Fénymásolunk.* Ez olyan módszer, amelynek csak a könyv állaga és a mi pénztárcánk szabhat határt. Ezen a téren a hallgató részéről tisztességes magatartásra van szükség. Száz évesnél idősebb, sérült és értékes könyveket ugyanis nem fénymásolunk. Sokszor ezt nem tudja a könyvtári személyzet ellenőrizni, mi azonban mégis csak tartsuk magunkat ehhez a szabályhoz. A túl sok fénymásolattal azért vigyázzunk, mert elragadhat minket a másolás heve, s végül oly sok anyagot halmozunk fel, hogy már nem lesz időnk feldolgozni azt.
- **Nem férünk hozzá.** Ekkor a legjobb, hogyha elfelejtjük az adott anyagot.

Az **olvasás** során fordítsunk gondot arra, hogy egyre céltudatosabbá váljunk. Aki szóról szóra, sorról sorra olvas, az nem jut a soha a feldolgozandó anyag végére. Meg kell tanulnunk a lényeglátás és lényegkiemelés képességét. Minél jártasabbak vagyunk az adott témában, annál gyorsabban tudunk az olvasással haladni, hiszen ilyenkor sok részt átugorhatunk, nem hat ránk minden mondat az újdonság varázsaival.

Arra is figyeljünk, hogy **az anyaggyűjtés szakaszát erősen korlátozzuk**. Sokan abba a hibába esnek, hogy elkapja őket a kutatói lelkesedés. Ilyenkor csak gyűjtik és gyűjtik az anyagot, túllőve minden célon, semmibe véve minden leadási határidőt. Ilyenkor egy diplomamunkához annyit gyűjtenek össze, amennyi egy doktori disszertációhoz is elég lenne. Az olvasás ideje ekkor elemészti az írásét, s a nagy mű végül nem készül el.

5. Anyagrendszerezés

Az anyagot nem elég összegyűjteni, nem elég kijegyzetelni, aláhúzni, lefénymásolni, hanem azt az íráshoz szükséges formába kell rendeznünk. Erre mindenki megtalálja a maga módszerét.

A klasszikus megoldás a **cetlizés** vagy **cédulázás**.³⁸ Miben is áll ez? Az ember vesz cédulákat (nagyjából olyan méretűeket, mint a könyvtári katalógusokban), s ezekre vázlatosan rögzíti az összegyűjtött anyagok. A cetliket több szempont szerint rendezhetjük:

- kulcsszavak szerint,
- szerző szerint,
- forrás szerint.

Végső soron a cédulákon az anyag olyan rendszert alkotva áll össze, mint egy szótár vagy egy lexikon, amelyben csak lapoznunk kell. Írás közben ezáltal minden könnyen megkereshető, fellelhető.

Természetesen napjainkban számos egyéb új módszer adódik. Léteznek olyan számítógépes programok, amelyek lehetővé teszik feljegyzések rendszerezett tárolását a merevlemezen. Ha nem rendelkezünk ilyennel, akkor is tudunk anyagunkat rendszerezni a könyvtárszerkezet segítségével, vagy úgy, hogy az egy adott témára vonatkozó anyagokat eltérő, kulcsszóval nevezett fájlokban tároljuk.

³⁸ Vö. Eco, U., *Hogyan írjunk szakdolgozatot?*, 80–83.

6. Írás

Az írás folyamata a legszemélyesebb momentum az egész tudományos munkában. Egyéniségünk, szókincsünk, stílusunk, emberi látásmódunk mind-mind szerepet kap itt, még ha a legelvontabb s legrazább tudományos munkát is készítjük el. Ahogy a kézírás alapján a jó grafológus olvasni tud a személyiségünkben, úgy a nyomtatással készült mű befogadója is megismerkedik sajátosan az írás készítőjével. Mi mindenre figyeljünk írás közben?³⁹

Akármilyen furcsa, az első kategóriába azon szempontok kerülnek, amelyek a stílust, a formát illetik, s kevésbé a tartalmat. Az az oka ennek, hogy a rosszul formulált hatalmas bölcsességnél a minden jól megfogalmazott kicsinyke igazság is többet ér.

- **Gördülékenység.** Nem orvosi receptet, nem is helyszíni tudósítást írunk, hanem a szellem művét. Így az értelem tágassága, szabadsága, mozgása és dinamikája köszönjön vissza sorainkból. A nehézkes mondatok az olvasót is elnehezítik. A súlyos mondandót is lehet olyan formában közölni, hogy az olvasmányos legyen.
- **Szókincs.** Napjainkban a magyar nyelv (mint minden más nyelv) egyfajta nyelvtani és szókincsi lecsupaszodáson megy át. Vigyázzunk, nehogy mi is ennek örvényébe keveredjünk. Olvaszuk szépirodalmat, s meglesz a kellő szókincsű alap a méltó írásmű elkészültéhez. Kerüljük a szóismétlést! Az idegen szavaktól ne féljünk, hisz tudományos munkát írunk, s olykor egy idegen szó többet mond, mint egy fél magyar mondat. Ám ez nem jelenti az, hogy az „idegenességnek” túl kellene burjánzani, vagy hogy ez lenne a műveltség fokmérője. Ahol pontos, szabatos és kielégítő magyar kifejezés áll rendelkezésünkre, használjuk azt!
- **Könnyedség és stílus.** A tudományos mű nem esszé, nem is kell szépírói elemekkel tarkítani. Az azonban igenis elvárható, hogy egyfajta stílus atmoszférája lebegje be. A korrektség nem elég a szövegben. Ha minden csikorgó mondatokkal, kopogó hangzású szavakkal társul, akkor az olvasó benyomása ugyanilyen lesz a szerzőnek a tudományhoz való viszonyáról. Engedjük meg

³⁹ A stílus és forma mellett a leendő olvasó szempontjáról is ld. Eco, U., *Hogyan írjunk szakdolgozatot?*, 176–186.

magunknak a szépen írás és a nyelv könnyedségének örömet, mert ha ezt helyesen, tudományos szigorral és emberi elköteleződéssel műveljük, hasznára válhat mondandónk közlésének.

Eztán következzenek azok a szempontok, amelyek a tudományos munka megírásának sokkal objektívebb oldalát érintik:

- **Tervezettség.** Amikor belevágok a munkába, készítek magamnak munkatervet. Kezembem a vázlatos tartalomjegyzék – határozom meg, hogy egy-egy egységre hány oldalt szánok. Ezután határozom meg naptáram segítségével, hogy egy-egy részt mely dátumra akarok befejezni. Csak ha ilyen eltökéltséggel kezdem meg az írást, leszek képes az tervszerűen, összeszedetten és határidőre befejezni. A kezdetben keveset, végén túl sokat írás veszélyes, és majd’ minden esetben negatív és eltörölhetetlen pecsétet üt a dolgozatra, munkára.
- **Céltudatoság.** Tudjam, mit akarok elmondani, tudjam, miért ültem le írni (ld. fentebb). Az írás nemcsak egy folyamat, hanem út is, amely valahová elvezet. Én nem James Joyce *Ulysses*-ét írom, hanem egy tudományos munkát. Ebből az elvből következik az is, hogy lehet egy művet összevissza írni, tetszőlegesen nekivágva előbb egy kezdeti, aztán egy összegző, majd egy középtájról vett fejezetnek, párhuzamosan írva több részegységet, ám ez nem célravezető. Ha minden szinten felkészültem, s mindent megterveztem, írhatok lineárisan, az elejétől kezdve a végéig. Enélkül könnyen elvesztem az összképet saját írásom felett, én magam sem veszem észre a kereszthivatkozások és a legmélyebben megbúvó vonatkozások szálait. Az munkám eme hiányosságát végül drámaian megsínyli.
- **Átláthatóság.** Az írás mámora megrészegíthet. Elindul a billentyűzeten az ujj, s ömlenek a sorok. A jó tudományos munka igyekszik önmagát lecsupaszítani arra a szintre, hogy már csak a legszükségesebb maradjon meg, minden redundanciától mentesen. Természetesen mindezt úgy, hogy a stílus és gördülékenység fent nevezett szempontjai ne sérüljenek. Az írásképről, tagolásról a későbbiekben szólnunk.

Mindezzel pár gyakorlati szempontot szerettünk volna adni az írás-hoz. Reméljük, meglátásaink hasznosak voltak. Ahány ház annyi szokás, ahány író, annyi módszer. Kívánjuk, hogy minden olvasónk találja meg mihamarabb a magáét!

7. Korrektúra

Ahhoz, hogy a dolgozat leadása méltó legyen, s az azt olvasó emberek számára kellemetlen szájtől mentes élményt jelentsen a munkánkkal való ismerkedés, szükséges, hogy formailag, nyelvileg is igényes legyen a művünk. Ezért szükséges, hogy korrektúrát végezzünk és végeztessünk.⁴⁰ Hiába írunk anyanyelvünk, előfordul hiba, elütés a billentyűzeten, formai hiba, túlbonyolított mondat és még megannyi apróság (a nyomda ördögének ténykedéseiről nem is szólva).

Egyszerűbb munkánknál (pl. szemináriumi dolgozat) természetesen elvégezhetjük mi magunk is a korrektúrát. Ebben segítségünkre lehet a számítógépes program helyesírás-ellenőrző funkciója. Ezzel azonban csínján bánjunk, hisz a program maga is sokszor hibás adatot tartalmazhat, illetve nem tud szabadon és kreatívan gondolkodni. Az is nagy segítség lehet, hogy kinyomtatott formában olvassuk újra a szöveget. A monitoron való olvasás során ugyanis olykor rutinszerűen átsiklunk visszatérő hibák, gépelési nehézségek fölött.

Komoly tudományos munka esetében mindez nem elég. Jó, ha már idejekorán keresünk egy személyt, akiben megbízunk. Legyen jártas a helyesírás, a magyar nyelv formai, stiláris kérdéseiben, emellett legyen kifinomult nyelvérzéke. Ugyanakkor álljunk vele bizalmi kapcsolatban, hisz a korrektúra soha nem pusztán „kézimunka”, hanem komolyságot, elmélyültséget igényel. Ha nem tudunk a korrektorban megbízni, akkor maga a korrektúra sem fog jól sikerülni.⁴¹

Publikáció előtt a nyelvi korrektor mellett ajánlott a tartalmi korrektor megkeresése is. Ő nem helyesírás vagy nyelviség, hanem a kifejtett tartalom szempontjából vizsgálja művünket. Az adott téma szakembere ő, aki rendelkezik a tudományos jártassággal és komoly, megalapozott ismerettel. Doktori disszertációk esetében a korrektor szerepét a két, doktori tanács által kijelölt *opponens* (más néven: *cenzor*) vállalja. A doktori munka nem is publikálható az ő támogatásuk s a kari dékán engedélye nélkül.

⁴⁰ Ennek folyamatáról ld. BAINYNER, K., *Hogyan írjunk tudományos közleményeket?*, 73–76.

⁴¹ A korrektúra során alkalmazott egyezményes jelek magyar nyelvű összefoglalását nyújtja: BAINYNER, K., *Hogyan írjunk tudományos közleményeket?*, 98–101.

9. § FORMAI KÖVETELMÉNYEK

Minden dolgozat, legyen még oly jól is megírva, értékelésében súlyos kárt szenved, ha nem felel meg a formai követelményeknek. A forma hordozza a tartalmat, s ez áll még a legegyszerűbb szemináriumi dolgozatra is. Mindez azonban már nem a klasszikus értelemben vett módszertan (ld. elméleti rész) kérdése, hanem sokkal inkább a tipográfiai normáké. Így az alábbiakban egy olyan áttekintést nyújtunk, amely a szemináriumi dolgozatok és diplomamunkák szintjén mindenkinek hasznos és alapvető.

A magasabb szintű tudományos munkák összetettebb rendszert és komolyabb normákat követelnek meg – ezeket a későbbiek során egy önálló füzetben foglaljuk össze.⁴² Az itt szereplő normák tehát az alapszintet jelentik, ám mégis ezek a legfontosabbak, hisz a levelezős és nappali tagozatos hallgatók döntő többsége számára ezek megfelelők és teljességgel kielégítőek.

1. A szakdolgozat külalakja

Az első nagy kérdéskört a külalak jelenti, a materiális megjelenési forma, az íráskép. A következőkben ennek alapjait határozzuk meg.

a) Papírméret és papírszín, margók

Európában három nagy papír szabványrendszert ismerünk, amelyeket A-val, B-vel és C-vel jelölünk. Hazánkban az elsővel leginkább a papírforgalomban találkozunk (így egyetemi munkáinknál is), a másodikkal inkább a könyvkiadásban, a harmadik pedig a borítékokra vo-

⁴² A Pápai Gergely Egyetem normarendszerének – amely sok szempontból a mi kereteinket meghaladó módon törekszik precizításra, ebből kifolyólag olykor igen összetetté válik – összefoglalását adja: MEYNET, R., *Norme tipografiche per la composizione dei testi con il computer*, Pontificia Università Gregoriana, Roma 1996³; interneten elérhető: <http://www.unigre.it/pug/publicazioni/norme/NormeA1.htm> (a kutatás ideje: 2008. július 28.).

natkozik. A betűjelhez „/” jelzéssel csatoljuk a pontos nagyságot. Minél kisebb a szám, annál nagyobb a lap alapterülete. Az A/5-ös lap fele akkora, mint az A/4-es, és negyed akkora, amint az A/3-as. A pontos méretek milliméterben a következők (csak összehasonlításuképpen):

	A	B	C
0	841 × 1189	1000 × 1414	917 × 1297
1	594 × 841	707 × 1000	648 × 917
2	420 × 594	500 × 707	458 × 648
3	297 × 420	353 × 500	324 × 458
4	210 × 297	250 × 353	229 × 324
5	148 × 210	176 × 250	162 × 229
6	105 × 148	125 × 176	109 × 162

Az egyetlen leadandó munkák hivatalos mérete A/4 (210×297 mm)

A leadásra benyújtott mű lapjainak színe fehér. Amennyiben természetvédelmi okokból nem vegyileg fehérített, hanem natúr színű papírt alkalmazunk, az még elfogadható. Ezzel szemben az újrahasznosított papír, illetve a különféle színes papírok már nem alkalmasak tudományos munka leadására.

b) A borítólapok

A tudományos munkának több borítólapja van.

- A **kemény fedéllap** – miként az egész kötés – fekete (mű)bőr, rajta a felirat aranyozva található. A gerincre nem szükséges aranyozással felvinni a címet. Középre a műfaj megnevezése kerül: „SZAKDOLGOZAT” (Licenciadolgozat, Dissertatio ad Doctoratum stb.), egy nyelven, egyszeri felírással. jobb sarokban név és alatta az évszám (a már elfogadott dolgozathoz).
- A kemény fedéllap és az első belső lap közé üres lapot kell kötni. Jó esetben ezzel tisztában van a könyvkötő.
- Az **első belső lapon** a következők szerepelnek (feliratok középre igazítva): számozatlanul a főoldal, melyen szerepel az intézmény neve (Pázmány Péter Katolikus Egyetem, alá: Hittudományi Kar,

tanszék feltüntetése nem szükséges), a szakdolgozat címe, alatta a szakdolgozat megnevezése (ld. kemény fedéllap), továbbá a készítő és a konzulens neve, a lap alján a beadási hely (Budapest) és a beadási év (pont nélkül).

c) A szöveg betűtípusa és betűmérete

Mint említettük, a szakdolgozat terjedelme legalább 40 oldal, de maximum 60 oldal. A régebben érvényes szabályozások (oldalanként 24 sor, soronként 60 leütés) immár hatályukat veszítették, hiszen a számítógépes szövegszerkesztés más rendben működik.

A 40–60 A/4-es oldalon az alábbi formátumban írjunk: 1,5-ös sorköz és 12-es betűméret (javasolt egységesen a Times New Roman betűtípus használata).

A lábjegyzetben szimpla sorközt és 10-es betűméretet alkalmazunk, ugyancsak Times New Roman betűtípussal.

d) Sorköz és tagolás

Mint a fentiekben láttuk, a törzsszövegben a sorköz 1,5-es, a lábjegyzetekben szimpla.

A szöveg tagolásánál több szempontot kell figyelembe venni:

- A *Bibliográfia*, a *Bevezetés* és a *Befejezés* valamint a római számmal ellátott fejezetek új lapon kezdődjenek. Az arab számmal jelölt alfejezetek kellő tagolás (szinttől függően két-három üres sor) után folytatódhatnak ugyanazon az oldalon.
- A *bekezdések* kapcsán bölcsességgel járjunk el. Ne legyenek se túl rövidek, se túl hosszúak. A túl rövid bekezdések felsorolásszerűvé teszik írásunkat, a túl hosszúak pedig már nem töltik be tagolási funkciójukat. Egy bekezdés legyen egy gondolati egysége, hossza legyen legalább 5–8 mondat.
- Kerüljük a *fattyú-* és az *árvasorokat!* Fattyúsornak nevezzük azt a jelenséget, ha egy új bekezdés első vagy első két sora a lap alján szerepel, míg a bekezdés többi része a következő lapon található. Árvasornak nevezzük ennek megfelelően azt, hogyha egy bekezdés utolsó, utolsó két sora átlóg a következő oldalra. Ez a figyelmesebb szövegbeosztással és tördeléssel kerülhetjük el. A mo-

dern szövegszerkesztők rendelkeznek ennek kiiktatását lehetővé tevő programmal (a Microsoft Wordben: *Formátum > Bekezdés > Szövegbeosztás*, bal felső opció).

e) Lábjegyzet és egyéb jegyzetformák

A legelterjedtebb jegyzetformák a következők⁴³:

- **Lábjegyzet:** a szövegben felső indexben szereplő számmal megjelölve a vonatkozás, a jegyzet a lap alján elhelyezve.⁴⁴
- **Széljegyzet:** a szövegben felső indexben szereplő számmal megjelölve a vonatkozás, a jegyzet a lap szélén, a margón elhelyezve.
- **Végjegyzet:** a szövegben felső indexben szereplő számmal megjelölve a vonatkozás, a jegyzet a fejezet végén külön szekcióba, a szövegnél kisebb betűvel írva; illetve az egész írásmű végén, fejezetek szerinti bontásban közölve.

A klasszikus nyomdászatban a széljegyzet és a végjegyzet volt igen gyakori. Ennek akkor technikai-szedési okai voltak (ha lábjegyzetet használunk, javítás esetén akár egész fejezeteket újra kell tördelni, míg a végjegyzet vagy a széljegyzet korrigálása viszonylag egyszerű). Mindazonáltal az olvashatóság szempontjából a legcélszerűbb mégis a lap alján elhelyezkedő lábjegyzet. Ilyenkor ugyanis nem kell hátra lapozgatni (ld. végjegyzet), sem pedig tartalmilag nem korlátolt a jegyzetközlés (ld. széljegyzet).

A lábjegyzetet – kisebb méretén és sorközén túl – egy vízszintes vonal is elválasztja a szövegtörzstől. Ezt a szövegszerkesztő programok automatikusan beillesztik.

Sokak számára kérdést jelent, hogy pontosan hol is helyezkedjen el a lábjegyzetet jelölő, felső indexben kitett szám a szövegben, írásjel előtt vagy után, stb. Ezzel kapcsolatban az alábbi általános szabályokat fogalmazhatjuk meg:

A mondat egészére vonatkozik a lábjegyzet: a mondatot lezáró írásjel után tesszük ki a számot.

Ezért XII. Piusz 1943-ban megjelentette a *Divino afflante Spiritu* kezdetű enciklikáját. Ebben követte a korábbi megnyilatkozások

⁴³ Vö. FARINA, R., *Metodologia. Avviamento alla tecnica del lavoro scientifico*, 171–182.

⁴⁴ Vö. ECO, U., *Hogyan írjunk szakdolgozatot?*, 199–202.

főbb irányvonalait, ám megtett egy döntő lépést is: elfogadta és engedélyezte az irodalmi műfajok vizsgálatának módszerét a szentírástudományban azzal a céllal, hogy ezáltal a Szentlélek által kinyilatkoztatott igazsághoz közelebb juthasson az ember.⁵⁰⁶

Teljes mondatot képező idézetre vonatkozik a lábjegyzet: az idézet teljes mondat, így záró írásjele után következik az idézőjel, s az idézőjel után a felső indexben szereplő lábjegyzetszám.

Így tehát Isten lelke így is definiálható: „*Ő hatékony erő, vagyis Istennek egy vallásos-erkölcsi célra irányuló személyszerű akarati cselekvése.*”⁴⁵⁷

Mondatrészre vonatkozik a lábjegyzet: ilyenkor a lábjegyzetszámot azon tagmondat végén, azon mondatrészénél, a vessző vagy a kötőszó előtt helyezzük ki, amelyre a lábjegyzet szól.

Ebben a szövegrészben azt látjuk, hogy az atyák megismétlik az I. Vatikánum állásfoglalását⁵¹⁰, ám azt egy nagyon fontos és lényeges állítással egészítik ki.

Nem teljes mondatot alkotó idézetre vonatkozik a lábjegyzet: a nem teljes mondatot alkotó idézeteket idézőjel zárja le, s ezt követi az írásjel (mondattagoló vagy mondatvégi). Ilyenkor a lábjegyzetszám az idézőjel és az írásjel között található.

A cirillánusok VI. ülése, 431. július 22.: „... a szent Atyák (...), akik Níceában a Szentlélekkel együtt összegyűltek”⁵²⁸.

f) Ábrák, rajzok, statisztikák

Amennyiben szükséges, elhelyezhetünk grafikus elemeket, táblázatokat a szövegben.⁴⁵ Ilyenkor azonban több dologra is ügyelnünk kell:

- A szöveg bármilyen módosítása veszélyes lehet, hiszen az elcsúszó ábrák és táblázatok egyes részek teljes újratördelését tehetik szükségessé.
- Nagy figyelem kell, hogy a szövegbe szépen, integrálisan illeszkedjenek az ilyen elemek.

⁴⁵ Ezek módszertanáról ld. BAINYNER, K., *Hogyan írjunk tudományos közleményeket?*, 31–52.

Ha csak kis számú grafikai elemet és táblázatot alkalmazunk (mintegy alkalmi demonstrációként), akkor nem szükséges ezeket külön számozni és megnevezni.

Ha azonban munkánk természetéből fakadóan a táblázatok és grafikus elemek lényegi szerepet játszanak, akkor szükséges ezeket számozni, címmel ellátni. A sorszámok (1. ábra; 5. táblázat stb.) közvetlenül az elem alá kiírni, utána kettősponttal elválasztva az ábra vagy táblázat címét is rögzíteni. Ezen felül a dolgozat végén közölni kell egy ábra- vagy táblázatjegyzéket, amelyben sorszám szerint haladva felsoroljuk a munkánkban szereplő elemeket:

1. ábra: A ferences család rendjeinek ágrajza	25. (oldal)
2. ábra: Assisi Szent Ferenc keresztjének stilizált rajza	32. (oldal)

g) Fejléc és oldalszám

Egyetemünkön a tudományos munkák esetében eltekintünk a fejléc használatától. Ha erre mégis (más egyetemen benyújtott munka, egyéb publikáció okán) sor kerül, akkor egy jól szerkesztett fejlécnek tartalmaznia kell rövid írás esetén a szerző nevét és címét, hosszú írás esetén a szerző nevét és az aktuális nagy, római számmal jelölt fejezet címét, középen közölve az oldalszámot:

Fejléc Imre

7

Az oldalszám módszertana

Amennyiben nem alkalmazunk fejléctet, akkor az oldalszámozás (a főoldalt kivéve) a lap tetején középen szerepel. Ilyenkor a szöveg és az oldalszám közé nem teszünk elválasztó vonalat (mint fent, a fejléc esetében).

h) A bibliográfia összeállítása

A felhasznált irodalmat csoportosítsuk, és lehetőség szerint a következőképp szedjük pontokba!

1. Szentíráskiadások	5. Cikk
2. Szótárak, lexikonok	6. Forrásművek
3. Tanulmányok	7. Rövidítések
4. Jegyzetek	

i) A szakdolgozat egészének struktúrája

Szakdolgozatunkat az alábbi struktúra szerint építjük fel⁴⁶:

BELSŐ BORÍTÓLAP

TARTALOM

BIBLIOGRÁFIA

BEVEZETÉS

I. NAGY FEJEZET

1. Alfejezet

1.1

1.2

2. Alfejezet

II. NAGY FEJEZET

1. Alfejezet

1.1

1.2

2. Alfejezet

2.1

2.2

2.3

stb.

BEFEJEZÉS

(amennyiben szükséges:) **IDEGEN NYELVŰ ÖSSZEFOGLALÁS**

NYILATKOZAT (a tudományos munka etikai követelményeinek megtartásáról)

2. Az idézés és a hivatkozás módja

A tudományos munkában igen fontos feltüntetni azokat a forrásokat, amelyekből merítünk, ahonnan az idézetet, a gondolatot, az információt nyerjük.⁴⁷ Ennek elmulasztása már önmagában hiba, hisz így az olvasó nem nyerhet bizalmat írásunkban. Tudatos elhagyása azonban felveti a lopás, a plágium vádját, vagyis azt a tényt, hogy idézőjel, illetve forrásmegjelölés nélkül veszek át máshonnan szövegrészeket. Még ha át is fogalmazom az adott szöveget, akkor is plágiumot követek el,

⁴⁶ Vö. FARINA, R., *Metodologia. Avviamento alla tecnica del lavoro scientifico*, 221k.

⁴⁷ Az idézésről ld. uo. 159–171.

hogya nem tüntetem fel a forrást. Ennek büntetése igen súlyos, akár a teljes eltiltás is lehet (hallgató esetében a tudományos fokozat szerzésétől, oktató esetében a tanítástól, a katedrától).

a) *Kiadatlan dokumentum, kézirat idézése*

Ilyen források esetében körültekintően járjunk el, hisz hitelességük nehezen ellenőrizhető. Amennyiben egy levéltár, archívum rendszerében lelhető fel a dokumentum, az ottani jelzetrendszernek megfelelően idézzük. Ha még levéltárilag nem rendezett az anyag, akkor nekünk kell megbirkóznunk a rendszer megteremtésének feladatával. Ilyenkor fordítsunk arra gondot, hogy ennek kritériumait, pontos felépítését függelékben vagy jegyzetben közöljük írásunkban, megadva a fellelés helyét, idejét, körülményeit stb.

b) *Könyv egyszerű idézése*

VEZETÉKNÉV (kiskapitálissal), **Keresztnév** (rövidítve, utána pont és vessző), *cím* (dőlt betűkkel), kiadó, kiadás helye és éve (ez utóbbi kettő között nincs vessző), a lábjegyzet végén pont.

Pl.:

RIGAL, J., *Horizons nouveaux pour l'Église*, Cerf, Paris 1999.

RATZINGER, J., *Weg gemeinschaft des Glaubens*, Sankt Ulrich, Augsburg 2002.

c) *Szöveg idézése tanulmányból, esszéből, újságcikkből*

Sorozatban megjelent tanulmány:

VEZETÉKNÉV (kiskapitálissal), **Keresztnév** (rövidítve, utána pont és vessző), *cím* (dőlt betűkkel) és sorozati adatok (zárójelben, álló betűkkel), kiadó, kiadás helye és éve (ez utóbbi kettő között nincs vessző), a lábjegyzet végén pont.

Pl.:

SOMORJAI, Á., *A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Hittudományi Karának disszertációi (1863–1993)* (Studia Theologica Budapestinensia 9), Márton Áron Kiadó, Budapest 1993.

Kötetben megjelent tanulmány:

VEZETÉKNÉV (kiskapitálissal), **Keresztnév** (rövidítve), *cím* (dőlt), in *cím* (dőlt) és és sorozati adatok (zárójelben, álló betűkkel), szerk./kiad. + szerkesztő(k)/kiadó(k) neve zárójelben, kiadó, kiadás helye és éve, oldaltartomány (a tanulmány terjedelme a köteten belül).

Pl.:

TÖRÖK, J., VI. *Pál ekkleziológiájának sarkalatos pontja: a kollegialitás*, in *Teológus az Egyházban* (Studia Theologica Budapestinensia 15) (szerk. Fila, B.–Erdő, P.), Márton Áron Kiadó, Budapest 1995, 395–404.

Cikk:

VEZETÉKNÉV (kiskapitálissal), **Keresztnév** (rövidítve, utána pont és vessző), *cím* (dőlt betűkkel, utána vessző), in *a folyóirat címe* (dőlt betűkkel) és évfolyam száma (ha van) (a megjelenés éve/az adott éven belül hányadik szám), oldaltartomány (a cikk terjedelme), a lábjegyzet végén pont.

Pl.:

VÁRNAI, J., *A szerzetesség az egyházban*, in *Teológia* XXXII (1998/3–4), 66–78.

Évkönyvek esetében a kötet (volumen) száma az évkönyv címe után következik rövidítve (vol.).

Pl.:

ERDŐ, P., *La place de l'Église catholique romaine dans la société hongroise et son rapport juridique avec l'état*, in *Folia Theologica* vol. 13 (2002), 11–22.

d) Szócikk (artikulus) idézése

Szócikkek esetében két eshetőséggel kell számolnunk:

A szerző neve nincs megadva (vagy azonos a lexikon szerzőjével):
art. *szócikk*, in *lexikon, enciklopédia, szótár címe* (szerkesztő), kiadó, kiadási hely és év, pontos tartomány, végén pont.

vagy

art. *szócikk*, in **VEZETÉKNÉV** (kiskapitálissal), **Keresztnév** (rövidítve, pont), *lexikon, enciklopédia, szótár címe*, kiadó, kiadási hely és év, pontos tartomány, végén pont.

Pl.:

art. *Pluralismus*, in VORGRIMLER, H., *Neues Theologisches Wörterbuch*, Herder, Freiburg i. Br. 2000, 497k.

A szerző neve meg van adva:

VEZETÉKNÉV (kiskapitálissal), Keresztnév (rövidítve, pont), art. *szócikk*, in *lexikon, enciklopédia, szótár címe* (szerkesztő), kiadó, kiadási hely és év, pontos tartomány, végén pont.

Pl.:

WALDENFELS, H., art. *Inkulturation*, in *Handwörterbuch religiöser Gegenwartsfragen* (szerk. Ruh, U.–Seeber, D.–Walter, R.), Herder, Freiburg–Basel–Wien 1986, 169–173.

e) Szó szerinti és tartalmi idézés, utalás

Az idézésnek megannyi módja lehet:

- **Szó szerinti idézés:** ilyenkor idézőjelben szó szerint hozom egyik forrásom szövegét. Ekkor az idézőjel lezárta után ki kell tennem a lábjegyzetjelet, s lábjegyzetben közölnöm kell a pontos forrást. Szó szerinti idézetnél teljes pontosság az elvárt és megkövetelt.
- **Tartalmi idézés:** ilyenkor nem idézem szó szerint a forrást, de annak gondolatát, gondolatmenetét átfogalmazva, kiegészítve, újraírva közlöm. Ilyenkor is meg kell jelölni a forrást.
- **Utalás:** ilyenkor nem idézem a forrás gondolatát, ám utalok rá mint olyanra, amely a magam álláspontját igazolja, alátámasztja stb. Ez is jelölendő.

Az utóbbi két esetben alkalmazzuk a *ld.* (lásd) és a *vö.* (vesd össze) jelöléseket.

Konkrét hely(ek) idézése esetén az oldalszám, oldaltartomány megadása a kiadási év után következik, vesszővel elválasztva (old., p. és egyéb hozzátétek nélkül!):

Pl.:

... Budapest 1993, 12.

... Budapest 1995, 24–25.

Egy mű ismételt idézése:

aa) Ha egy művet közvetlenül egymás után többször idézünk, elegendő az **Uo.** (= ugyanott) [+ **idézett hely**].

Pl.:

¹⁸ RATZINGER, J., *A föld sója. Kereszténység és Katolikus Egyház az ezredfordulón*, Szent István Társulat, Budapest 1996, 28.

¹⁹ Uo. [= a fentebbi mű azonos oldala]

²⁰ Uo. 54. [= a fentebbi mű 54. oldala]

bb) Ha egy mű szerepel a bibliográfiában, és gyakran idézzük, elegendő, ha a többedik idézésnél már csak a **szerző vezetéknevét**, a mű **címét** (nem is kell feltétlenül a teljes cím) + **oldalszámot** hozzuk. Amikor viszont a dolgozaton belül először idézzük a művet (vagy esetleg hosszabb kihagyás után ismét), írjuk ki az összes adatot és csak utána használjuk ezt a rövidítési lehetőséget.

Pl.:

RATZINGER, *A föld sója* 49.

f) *Idézés az internetről*

Hogyan idézzünk az internetről?

Ha egy nyomtatásban is megjelent forrás található az interneten:

Például egy szócikket (*Bertrand Russell*), melyet A. Irvine írt, és a Stanford Filozófiai Enciklopédiájában található:

IRVINE, A., art. *Bertrand Russell*, in *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Fall 1999 Edition), Edward N. Zalta (ed.),

<http://plato.stanford.edu/archives/fall1999/entries/russell/> (a kutatás ideje: 2008. június 1.)

- Szerző: IRVINE, A.,
- A szócikk kifejezés latinul rövidítve (articulus = art.)
- A szócikk dőlt betűvel (*Bertrand Russell*)
- in (a latin *-ban -ben*, vagyis utalás a helyre, ahol a szócikk található)
- Cím: *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*
- Kiadó: Edward N. Zalta
- Webhely: www = World Wide Web: <http://plato.stanford.edu/>
- A kutatás időpontjának megjelölése: a kutatás ideje.

Ha csak az interneten fellelhető az anyag

Megjelöljük a forrásoldal pontos címét, utána zárójelben közöljük a dátumot, amikor az oldalt ellenőriztük.

<http://hu.wikipedia.org/wiki/Egyetem> (utoljára ellenőrizve: 2007. 08. 28.)

g) Szentírási idézetek

A szentírási könyvek címét mindig rövidítve adjuk meg. A rövidítések jegyzéke minden nyomtatott kiadásban fellelhető. A rövidítés után szóköz, majd a fejezet száma (arab számmal), vers(ek) száma (arab számmal), végén pont.

1Kor 12,31–12,8.

Ha megszakítva idézek egy helyet (egy egység első és utolsó két versét, stb.), akkor a két hely közé, a megszakítást jelölendő pontot teszszek az idézésben:

1Kor 12,31–12,8.12,13.

Ha egy vers több egységből áll össze, s én nem az egész verset idézem, akkor az alegységeket latin kisbetűvel jelöljük (a, b, c stb.):

1Kor 12,8a.

h) Tanítóhivatali megnyilatkozások idézése

Szerző vagy a kiadó intézmény (kiskapitálissal, utána vessző), cím (dőlt betűkkel, utána vessző), kiadó, kiadás helye és éve (ez utóbbi kettő között nincs vessző), a lábjegyzet végén pont.

Pl.:

HITTANI KONGREGÁCIÓ, *Dominus Iesus*, Szent István Társulat, Budapest 2000.

ISTENTISZTELETI ÉS SZENTSÉGI FEGYELMI KONGREGÁCIÓ, *Liturgiam authenticam*, Szent István Társulat, Budapest 2001.

II. JÁNOS PÁL, *Ecclesia de Eucharistia*, Szent István Társulat, Budapest 2003.

XVI. BENEDEK, *Spe salvi*, Szent István Társulat, Budapest 2008.

Zsinati szövegek, dogmák, katekizmusok esetében elől csak az összefoglaló *cím* áll (dőlt betűkkel, utána vessző), kiadó, kiadás helye és éve (ez utóbbi kettő között nincs vessző), a lábjegyzet végén pont.

Pl.:

A II. Vatikáni Zsinat dokumentumai, Szent István Társulat, Budapest 2000.

A Katolikus Egyház Katekizmusa, Szent István Társulat, Budapest 2002.

DENZINGER, H.–HÜNERMANN, P., *Hitvallások és az Egyház Tanítóhivatalának megnyilatkozásai*, Szent István Társulat, Budapest 2004.

A Katolikus Egyház Katekizmusának Kompéndiuma, Szent István Társulat, Budapest 2006.

3. Rövidítések⁴⁸

	Magyar	Latin	Német	Angol	Olasz	Francia
angol	ang.	ang.	eng.	eng.	ingl.	ang.
artikulus	art.	art.	Art.	ar(t).	art.	art.
és a többi	stb.	etc.	usw.	aso.	etc.	etc.
év nélkül	é. n.	s. a.	o. J.	n. d.	s. a.	s. a.
évfolyam(ok)	évf.	a.	Jg(g).	y.	a(nn).	a(nn).
évszázad(ok)	évsz.	saec.	Jh(h).	c(ent).	sec.	sc.
fejezet	fej.	cap.	Kap.	chapt.	cap.	ch(ap).
fólió	fol.	fol.	fol.	fol.	fol.	fol.
fordítás	ford.	tr.	üb.	tr(ans).	tr(ad).	trad.
hely nélkül	h. n.	s. l.	o. O.	n. p.	s. l.	s. l.
idézett mű	i. m.	op. cit.	a. a. O.	op.cit.	op. cit.	op. cit.
kiadó(k)	kiad.	ed(d).	Hrsg.	Ed(s).	ed(d).	éd.
kötet(ek)	köt.	vol(l).	Bd.(e)	vol(s).	vol(l).	vol. /t(om).
következő	k.	s.	f.	f.	s.	sq.
következők	kk.	ss.	ff.	ff.	ss.	ss.
Krisztus előtt	Kr. e.	a. Ch.	v(or) Chr.	b. Chr.	a. C.	av.

⁴⁸ Vö. FARINA, R., *Metodologia. Avviamento alla tecnica del lavoro scientifico*, 182–193.

	Magyar	Latin	Német	Angol	Olasz	Francia
Krisztus után	Kr. u.	p. Ch.	na(ch) Chr.	a. Chr.	d. C.	ap.
lásd	ld.	vide	siehe	see	vedi	voir
latin	lat.	lat.	lat.	lat.	lat.	lat.
magyar	m(agy).	hung.	ung.	hung.	ungh.	hong.
német	ném.	ger.	deut.	ger.	ted.	allem.
oldal	o.	p.	S.	p.	p.	p.
például	pl.	e. g.	z. B.	f. e.	p. e(s).	p. e.
szerkesztő(k)	szerk.	ed(d).	Hrsg.	Ed(s).	a cura di	sous la dir.
ugyanott	uo.	ibid.	ebd.	ibid.	ibid.	ibid.
ugyanő	uő.	id. (ead.)	ders. (dies.)	id.	id.	id.
vesd össze	vö.	cf(r).	vgl.	cf(r).	cf(r).	cf(r).

10. § NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ

Ide később jön a mutató!!!

